

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Pieśń nad Pieśniami: 1,1.
2. Pieśń Salomona: 1,1.

I. Część pierwsza: 1,2—3,11.

1. Zaślubiny Salomona z Sulamitką: 1,2—2,7.
2. Wspomnienia oblubienica: 2,8—3,5.
3. Przypomnienie zaręczyn i ślubu: 3,6—11.

II. Część druga: 4,1—8,7.

1. Rozłąka i połączenie: 4,1—6,8.
2. Opis piękności oblubienicy: 6,9—8,4.
3. Opis miłości: 8,5—7.

Zakończenie

1. Szczęście we wzajemnej miłości: 8,8—12.
2. Ostatnie słowo oblubieńców: 8,13—14.

ROZDZIAŁ ÓSMY

KSIĘGI PROROCKIE

„Gdy potężny Rzym był jeszcze małą wioską nad brzegami Tybru, kładąc dopiero pierwszy kamień węgielny pod przyszłą wielkość, to już prorocy w Izraelu, wpatrzeni w dzieje narodów, przepowiadali mu przyszłość z potęgą wymowy, wobec której blednie krasomówstwo Demostenesa. Grozili zaś i swym rodakom surowymi karami nadchodzących sądów Bożych potężniej, niż to uczynił Ajschylos, czy też wieścili im czas zmiłowania Bożego radośniej niż to czynić będzie Sofokles” (S. Łach, *Religijno-moralne wartości Starego Testamentu, w: Pismo Święte w duszpasterstwie współczesnym*, s. 56).

Trzecią częścią Starego Testamentu są księgi prorockie. Po księgach historycznych, obejmujących także księgi prawa, i księgach dydaktyczno-poetyckich, następują księgi prorockie.

I. KOLEJNOŚĆ KSIĄG PROROCKICH

Księgi prorockie obejmują, w kolejności występującej w naszej Biblii, siedemnaście następujących ksiąg: Księga Izajasza, Księga Jeremiasza, Treny, Księga Ezechiela, Księga Daniela, Księga Ozeasza, Księga Joela, Księga Amosa, Księga Abdiasza, Księga Jonasza, Księga Micheasza, Księga Nahuma, Księga Habakuka, Księga Sofoniasza, Księga Aggeusza, Księga Zachariasza

łem Jeremiasza, to wszystkich proroków-pisarzy, których pisma weszły w skład kanonu starotestamentowego, było szesnastu. Działali oni na przestrzeni czterystu lat, tj. od VIII w. przed Chr. do IV w. przed Chr., w okresie królestwa, niewoli babilońskiej i czasów powygnaniowych.

W Biblii Hebrajskiej — pisma prorockie, tzw. Prorocy (*Newiim*), stanowiły drugą część starotestamentalnego kanonu, ale pojęcie księgi prorockiej różniło się od naszego pojęcia. Biblia Hebrajska rozumie szersze pojęcie ksiąg prorockich niż w tradycyjnym podziale grecko-lacińskim, obejmując tym pojęciem również księgi historyczne, mówiące o działalności proroków przed ustanowieniem monarchii, tj. od czasów Jozuego. Część druga w Biblii Hebrajskiej — Prorocy — dzieliła się na tzw. Proroków Starszych lub Wczesniejszych (*Newiim riszonim*), obejmujących takie księgi, jak: Księga Jozuego, Księga Sędziów, księgi Samuela i księgi królewskie, oraz Proroków Młodszych lub Późniejszych (*Newiim acharonim*), obejmujących takie księgi jak: Księga Izajasza, Księga Ezechiela, Księga Ozeasza, Księga Joela, Księga Amosa, Księga Abdiasza, Księga Jonasza, Księga Micheasza, Księga Nahuma, Księga Habakuka, Księga Sofoniasza, Księga Aggeusza, Księga Zachariasza i Księga Malachiasza. Księga Daniela była zaliczona do trzeciego działu, a mianowicie do tzw. „Pism” (*Ketuwim*).

Kolejność ksiąg prorockich w Biblii Polskiej wywodzi się z Vulgaty, w ślad zresztą za Septuagintą. Współczesna biblistyka chrześcijańska dzieli księgi na Proroków Większych (Izajasz, Jeremiasz, Ezechiel i Daniel) oraz Proroków Mniejszych (Ozeasz, Joel, Amos, Abdiasz, Jonasz, Micheasz, Nahum, Habakuk, Sofoniasz, Aggeusz, Zachariasz i Malachiasz). Podstawą tego podziału nie jest bynajmniej wielkość w godności czy znaczeniu, gdyż wszyscy prorocy są pod tym względem równi i zasługują na jednakowe uznanie, lecz wielkość, tj. objętość, księgi.

II. ISTOTA PROFETYZMU BIBLIJNEGO

Profetyzm biblijny jest wyjątkowym i jedynym w swoim rodzaju zjawiskiem w świecie religijnym, co zgodnie potwierdzają współcześni bibliści i uczeni¹.

1. PROFETYZM BIBLIJNY

Jakkolwiek w świecie starożytnym występowały pewne analogie do profetyzmu biblijnego, to jednak analogie te są bardzo odległe. Dość wspomnieć, że np. wróżbiarstwo, mantyka (wróżenie z wnętrzości zwierząt) i magia nie występowały w profetyzmie biblijnym². Proroków określano nazwą „widzący” (*roe, hoze*), „prorok” (*nawi*), „maż Boży” (*isz Elohim*), „posłaniec” (*malak*), „strażnik” (*szomer, cofe*). Prorok to nabożna osoba obdarzona nadprzyrodzonym charyzmatem uzdalniającym proroka do kontaktowania się z Bogiem i występowania w Jego imieniu. Bóg utrzymywał łączność z prorokiem za pośrednictwem wizji, snów i audycji oraz natchnienia i oświecenia.

Dzieje profetyzmu biblijnego (charyzmatu prorockiego lub ducha prorocstwa) sięgają zarania religii objawionej. Jednym z pierwszych przedstawicieli stanu prorockiego był Enoch (Juda 14). Charyzmat prorocki rozwinął się zwłaszcza w historii Izraela i przeszedł do czasów nowotestamentalnych. Oprócz proroków-pisarzy, których pisma weszły w skład kanonu biblijnego, byli w dawnym Izraelu inni jeszcze prorocy, zarówno mężczyźni jak i kobiety³, którzy odegrali doniosłą rolę duchową, religijną i moralną w narodzie Bożym. Nowy Testament również zna ten szczególny charyzmat, należący zresztą do darów Ducha Bożego (1 Kor. 12,4,28). Prorokami byli wszyscy bez wyjątku

¹ Por. Z. Lyko, *Nauki Pisma Świętego*, Warszawa 1974, s. 411; WST, s. 386; L. Stachowiak, *Prorocy — słudzy słowa*, Katowice 1980, s. 28.

² Por. L. Stachowiak, *dz.cyt.*, s. 9–29.

³ Do proroków tych należą np. Abraham (1 Mojż. 20,7), Mojżesz (5 Mojż. 18,15), Debora, Samuel, Szemajasz (1 Król. 12,22–24), Natan, Gad, Eliezer i Elizeusz, Hulda, Achasz z Syo (2 Kron. 9,29) itp.

apostołowie, a oprócz nich byli także inni, np. Agabus (Dz.Ap. 21,10), córki Filipa (Dz.Ap. 21,9). Charyzmat profetyczny ma być znamieniem Kościoła Bożego czasów ostatecznych (Obj. 12,17)⁴. Znani byli także w czasach starotestamentalnych i w Nowym Testamencie również fałszywi prorocy.

2. CHRONOLOGIA PROROKÓW

Nas jednakże interesują w szczególności sposób prorocy-pisarze biblijni, których pisma weszły w skład starotestamentalnego kanonu biblijnego. Chronologicznie proroków tych można podzielić na cztery następujące grupy⁵:

a) Pierwsza grupa — to prorocy VIII w. przed Chr., którzy byli świadkami wzrostu potęgi asyryjskiej, a niektórzy z nich także zagłady państwa izraelskiego, do których należą:

1° prorok Jonasz (790?) — działający za czasów króla izraelskiego Jehoasza (798—782) oraz króla asyryjskiego Adadnirarego III (810—782),

2° prorok Amos (767—753) — działający za czasów króla izraelskiego Jeroboama II (793—753) oraz króla judzkiego Azariasza-Uzjasza (790—739) oraz królów asyryjskich: Salmanazara IV i Asurnirarego V (782—746),

3° prorok Ozeasz (755—725) — działający za czasów królów izraelskich: Jeroboama II (793—753), Zachariasza (753—752), Szalluma (752), Menachema (752—742), Pekachiasza (742—740), Pekacha (752—732) i Ozeasza (732—722) oraz królów judzkich: Azariasza-Uzjasza (790—739), Jotama (750—731), Achaza (735—715) i Hiskiasza (729—686), jak również królów asyryjskich: Tiglat-Pilezera III (745—727) i Szalmanazara V (727—722),

4° prorok Izajasz (745—685) — działający za czasów królów judzkich: Azariasza-Uzjasza (790—739),

Jotama (750—731), Achaza (735—715), Hiskiasza (729—686) oraz początków panowania Manasesa (696—641) oraz królów asyryjskich: Tiglet-Pilezera IV, Szalmanazara V (727—722), Sargona II (722—705) i Sennacheryba (705—681),

5° prorok Micheasz (740—700) — działający za czasów królów judzkich: Jotama (750—731), Achaza (735—715) i Hiskiasza (729—686) oraz królów asyryjskich: Szalmanazara V (727—722) i Sargona V (722—705).

b) Druga grupa — to prorocy VII w. przed Chr., którzy byli świadkami powstania Neobabilonii, upadku Asyrii i schyłku Judei, do których należą:

1° prorok Nahum (640) — działający za czasów króla judzkiego Amona (641—639) oraz króla asyryjskiego Aszurbanipala (669—626),

2° prorok Habakuk (630?) — działający za czasów króla judzkiego Jozjasza (639—608),

3° prorok Sofoniasz (630?) — działający za czasów tego samego króla Jozjasza (639—608),

4° prorok Joel (620?) — działający również za czasów króla judzkiego Jozjasza (639—608),

5° prorok Jeremiasz (627/26—580/560) — działający za czasów królów judzkich: Jozjasza (639—608), Jehoachaza (608), Jehojakima (608—597), Jehojachina (597) i Sedekiasza (597—586) oraz królów babilońskich: Nabopolazara (626—605), Nebukadnesera II (605—562).

c) Trzecia grupa — to prorocy VI w. przed Chr., którzy byli świadkami panowania Neobabilonii, upadku Judei, zagłady państwa babilońskiego, inwazji Persów, kresu niewoli babilońskiej, do których należą:

1° prorok Daniel (603/2—536/5) — działający za czasów królów judzkich: Jehojakima (608—597), Jehojachina (597) i Sedekiasza (597—586) oraz królów babilońskich: Nebukadnesera (605—562), Amel-Marduka (562—560), Nergal-Szar-Usura (560—556), Labaszi-Marduka (556), Nabonida (556—539) i Belsazara (550—539) oraz królów perskich: Ugbaru-Dariusza Medczyka (539) i Cyrusa (539—530).

⁴ Por. E. G. White, Doświadczenia i Widzenia, Warszawa 1925, s. 188.

czasów króla judzkiego Sedekiasza (597—586) oraz króla babilońskiego Nebukadnesara (605—562),

3° prorok Abdiasz (586?) — działający za czasów króla judzkiego Sedekiasza (597—586) oraz króla babilońskiego Nebukadnesara (605—562).

d) Czwarta grupa — to prorocy VI/V wieku, a więc czasów powygnaniowych, którzy byli świadkami odbudowy państwowości judzkiej, do których należą:

1° prorok Aggeusz (520—519?) — działający za czasów księcia żydowskiego Zerubabela oraz królów perskich Kambyzesa (530—522) i Dariusza I (522—486),

2° prorok Zachariasz (520—518) — działający za czasów księcia żydowskiego Zerubabela oraz królów perskich Kambyzesa (530—522) i Dariusza I (522—486),

3° prorok Malachiasz (425?) — działający za czasów księcia żydowskiego i gubernatora Nehemiasza oraz króla perskiego Artakserksesa I (465—423).

III. TEOLOGIA

Starotestamentalne księgi prorockie dostarczają niezwykle bogatego materiału zarówno historycznego, jak i — przede wszystkim — teologicznego. Prorocy bowiem byli wybitnymi sługami Słowa Bożego, a ich proroctwa stanowiły nie tylko źródło zachęty do praktykowania zasad wiary, ale także potężnego snopu duchowego światła, rozświecającego mroki przeszłości, teraźniejszości i przyszłości. Byli prorocy ludźmi całkowicie poświęconymi sprawom Bożym oraz dobru duchowemu i materialnemu swego narodu⁶. Bezkompromisowo piętnowali grzechy, opowiadali się za prawdą, sprawiedliwością społeczną i pokojem. Uczyli ufać Bogu i z optymizmem patrzeć w przyszłość. Głównym nurtem ich słowa prorockiego były zagadnienia mesjanizmu, realizacja historycznych planów Bożych i sprawy eschatologiczne. W naszych czasach proroctwa biblijne stanowią niezwykle cenne źródło informacji do-

tyczących przyszłości. Katecheza chrześcijańska widzi w prorokach herosów wiary, bezinteresownych sług Bożych uważanych za głos Boży i rytm ludzkiego życia.

W interpretacji proroctw starotestamentalnych należy uwzględnić tak ważne zasady hermeneutyczne, jak po pierwsze — perspektywę proroctwa, pozwalającą oglądać coraz dalsze horyzonty objawianej rzeczywistości, po drugie — kondycjonalizm profetyczny, wskazujący na warunkowość (*conditio* — warunek) realizacji przepowiedni proroczych, uzależnionej od wierności ludu Bożego i postępu w urzeczywistnianiu planów Bożych, po trzecie — symbolizm (alegorizm) proroctwa, który jednak winien być interpretowany w ramach biblijnej wykładni autentycznej. Zasady te w dużym stopniu ułatwiają poznanie treści i poselstw zawartych w starotestamentalnych proroctwach biblijnych.

§ 1. KSIĘGA IZAJASZA

I. NAZWA

Nazwa Księgi Izajasza w Biblii Hebrajskiej oraz w Septuagincie brzmi „Izajasz”. Łukasz nazywa tę księgę „Księgą Izajasza proroka” (Łuk. 4,17). Czytanie Księgi Izajasza identyfikowano z czytaniem „proroka Izajasza” (Dz.Ap. 8,30). W hebrajskim kanonie Biblii, Księga Izajasza znajdowała się w dziale zatytułowanym „Prorocy” (*Newiim*) i umieszczona była bezpośrednio po księgach królewskich a przed Księgą Jeremiasza, Księgą Ezechiela oraz księgami „Dwunastu” Proroków. Księga Izajasza należała do najpoczytniejszych ksiąg biblijnych w okresie późniejszego judaizmu.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Izajasza są proroctwa dotyczące czasów współczesnych Izajaszowi (745—685) zarówno w obrębie państwa judzkiego, jak i państw okolicznych, sprawy powołania

prorockiego Izajasza, niektóre wydarzenia historyczne, np. wojna asyryjsko-judejska za czasów Hiskiasza i wizyta posłów króla babilońskiego Merodacha-Baladana, oraz wizje dotyczące przyszłości historycznej, a zwłaszcza przyszłości mejsjańskiej i eschatologicznej ludu Bożego.

III. AUTORSTWO

Autorem Księgi Izajasza był prorok Izajasz, po hebr. Jeszajahu lub Jeszaja, co znaczy „Jahwe jest zbawieniem”. Izajasz (745—685) był synem Amosa (ale nie proroka) i wywodził się z rodziny arystokratycznej z linii królewskiej. Pochodził z Jerozolimy, gdzie otrzymał staranne wykształcenie, o czym świadczy znajomość rodzinnej tradycji mądrościowej, język wytworny, uchodzący za punkt szczytowy w rozwoju języka hebrajskiego. Obracał się w sferach dworskich i występował wobec królów. Świadczy o tym także znajomość życia i obyczajów dworskich⁷. Żona jego była również prorokinią (8,3). Miał dwóch synów, noszących symboliczne imiona *Szeriaszub*, co znaczy „Reszta się nawróci” (7,3) i *Maher Szalal-Chasz Baz*, co znaczy „Pośpiesza łup — Szybko nadchodzi zdobycz” (8,1). Do sprawowania urzędu proroka powołany został w swej młodości⁸. Sam zaś wraz z żoną i dziećmi stanowią „znaki i przepowiednie w Izraelu” (8,18).

1. DZIAŁALNOŚĆ PROROKA⁹

Izajasz rozpoczął swą działalność za panowania Uzjasza, zwanego także Azariaszem (790—739 przed Chr.), w czasach koregencji z Jotamem. Na tej podstawie można rok powołania proroka umieścić w latach 750—739 przed Chr.¹⁰ Okres jego służby wyniósł co najmniej 60 lat, obejmując rządy Uzja-

⁷ Por. WST, s. 436.

⁸ Por. 5 Testimonies, s. 749.

⁹ Por. PK 187—192.

¹⁰ Zgodnie z Izaj. 6,1 akt uroczystego powołania do służby prorockiej przypadał w roku śmierci Uzjasza, tj. w roku 739 przed Chr., co oczywiście nie wyklucza

sza, Jotama, Achaza i Hiskiasza. Ponieważ Izajasz nie wspomina o Manesiesie, którego rządy rozpoczęły się w 686 r. przed Chr., i nie pisze o jego krwawych czynach (2 Król. 21,16), to fakt ten może wskazywać, że służba Izajasza nie trwała zbyt długo po śmierci Hiskiasza, który zmarł w 686 roku przed Chr. Skoro tak, to musiał Izajasz rozpocząć swą prorocką służbę nie później niż ok. roku 745 lub 739, być może w ostatnim roku panowania Uzjasza, jednakże jeszcze przed swym widzeniem z rozdziału szóstego. Widzenia tego bowiem doznał podczas rozmyślań nad swą niełatwą proroczą misją, jak to się działo w przypadku Jeremiasza (por. Jer. 20,7—9), znajdując w tej wizji pociechę, pokrzepienie i zachętę do kontynuowania powierzonego mu posłannictwa.

Izajasz działał w Jerozolimie, gdzie stał się nadwornym kaznodzieją królów judzkich, wywierając na nich bardzo znaczny wpływ. W ciągu wielu lat był on zarówno religijnym, jak i politycznym doradcą tych królów¹¹. Reformy przeprowadzone przez króla judzkiego Hiskiasza zostały dokonane pod dużym wpływem jego prorockiej posługi, a także posługi prorockiej Micheasza i — być może — pewnym wpływem proroka Ozeasza, działającego w północnym królestwie. Jednakże Manases, następca Hiskiasza, nawiązał do zgubnej polityki Achaza, swego dziadka, i uchylwszy reformy swego poprzednika, Hiskiasza, prześladował tych wspańiałych mężów, którzy w sposób tak bezstronny i bezkompromisowy szerzyli cześć prawdziwego Boga i kult należny Jahwe, jak również służyli mądrą radą, mającą na uwadze duchową, materialną i polityczną pomyślność swego narodu i państwa. Według Talmudu Babilońskiego, Izajasz został przez Manasesa zamordowany. Natchnione Słowo stwierdza w Liście do Hebrajczyków (11,37), że niektórzy zostali „przerzynani piłą”, i taki przypuszczalnie los spotkał proroka Izajasza.

Prorok Izajasz określany jest przez współczesną bibliistykę jako „najwybitniejszy mówca słowa, zadziwiający głębią myśli i pięknnością języka”¹². „Izajasz był raczej mistrzem słowa niż czynu, choć jego działalność religijno-polityczna zajmuje w księdze dość poczesne miejsce”¹³.

¹¹ Por. WST, s. 437.

2. GŁOSY KRYTYKI

W ciągu XXV stuleci, jakie upłynęły od powstania księgi aż do XVIII w. po Chr., nie wysuwano żadnych wątpliwości co do jej autorstwa. Jednakże pod koniec XVIII stulecia wybitni egzegeci niemieccy, J. G. Eichhorn i Ch. Döderlein, zakwestionowali jedność treści i pochodzenie księgi. Poglądy ich zdobyły popularność, w rezultacie czego większość współczesnych biblistów stanęła na stanowisku, że Księga Izajasza została napisana co najmniej przez dwu autorów: przez Izajasza Pierwszego (Primoizajasza), który miał napisać rozdziały od 1 do 39, i dokonał tej pracy pod koniec VIII w. przed Chr., oraz Izajasza Drugiego (Deuteroizajasza), który miał napisać rozdziały od 40 do 66 i dokonać tego pod koniec niewoli babilońskiej. Wśród biblistów istnieje zresztą wiele modyfikacji tej teorii. Niektórzy przyjmują również Izajasza Trzeciego (Tritoizajasza). Część biblistów wiąże nawet połowę księgi z okresem Machabeuszów, tj. z II w. przed Chr.

Jednym z głównym argumentów, wysuwanych przez powyższe opinie, przemawiającym — ich zdaniem — za zbiorowym autorstwem Księgi Izajasza, jest fakt, że rozdziały 40—66 wydają się być napisane nie ze stanowiska autora żyjącego przy końcu VIII w. przed Chr., ale ze stanowiska pisarza, żyjącego pod koniec okresu niewoli babilońskiej. Wymienienie w księdze imienia Cyrusa (44,28; 45,1) przytacza się jako niezbity dowód na to, że rozdziały owe musiały być napisane w czasach Cyrusa, czyli w drugiej połowie VI w. przed Chr. Koncepcja ta opiera się na założeniu, że nie jest możliwe przewidzenie przez proroka tego, co ma dopiero nastąpić.

Jednakże fakt przytoczenia przez Izajasza imienia króla Cyrusa nie stanowi argumentu przemawiającego przeciw proctwu na rzecz późnej daty powstania tej części księgi, lecz jest raczej potwierdzeniem istoty prorocstwa i oznaką wszechwiedzy Bożej, dowodem możliwości objawienia przez Boga nadechodzącej przyszłości. W całej księdze zawarte są liczne przepowiednie dotyczące przyszłości. Wśród nich znajdują się prorocstwa o upadku władców Izraela i Syrii (7,7.8.16), pokonaniu Tyru (r. 23), trwodze Asyrii (14,25; 31,8; 37,6.7. 29.33—35), upokorzeniu Babilonu (14,3—23), nierozsądku ufania Egipcjom (30,1—3; 31,1—3) i działalności Cyrusa (44,28; 45,1—4). Więcej jeszcze, Izajasz podnosi kwestie wszechwiedzy Bożej, a szcze-

gólnie znajomości przez Boga przyszłości jako świadectwa Jego mądrości i potęgi (41,21—23; 42,9; 43,9; 44,7.8; 45,11.21; 46,9.10; 48,3.5—8). G. T. Manley stwierdza, że jakkolwiek mogą pojawić się argumenty wskazujące na więcej niż jednego autora, to jednak argumentów za Izajaszowym autorstwem księgi jest zdecydowanie więcej¹⁴. Wiele dowodów zewnętrznych, jak i wewnętrznych wskazuje na Izajaszowe autorstwo dzieła.

3. DOWODY WEWNĘTRZNE IZAJASZOWEGO AUTORSTWA

Wiele dowodów wskazuje na jedność myśli, słownictwa i stylu, występujących między pierwszymi a ostatnimi partiami księgi. Cechą charakterystyczną jest używanie przez Izajasza określenia Boga jako „Święty Izraelski”. Określenie to występuje u Izajasza aż 25 razy, podczas gdy gdzie indziej w Starym Testamencie występuje tylko 6 razy. Użycie tego określenia nie ogranicza się przy tym do jakiejś jednej tylko części księgi, lecz jest rozłożone równomiernie w obu jej częściach, np. w rozdziałach 1—39 określenie to występuje 12 razy, a 13 razy w rozdziałach 40—66. Tytuł „Mocarz Izraela” (albo „Mocarz Jakubowy”) występuje tylko w Księdze Izajasza i to w różnych częściach księgi (1,24; 49,26; 60,16). Podobieństwo stylu i słownictwa obu części Izajasza jest o wiele większe niż dostrzegane różnice.

Chociaż treść rozdziałów 40—66 odbiega znacznie od rozdziałów 1—39, to jednak przez całą księgę przewija się jeden i ten sam główny nurt tematyczny: uwolnienie Ludu Bożego od nieprzyjaciół politycznych i duchowych, wyzwolenie ciała i duszy. W pierwszej części księgi pokazuje Izajasz wyzwolenie z grzechu, a dalej z przemocy Asyryjczyków, Syryjczyków i innych nieprzyjaciół i to za pośrednictwem skruchy i reform oraz dzięki wierze w Boga. W części drugiej mówi o uwolnieniu Ludu Bożego spod jarzma Babilonu, a w perspektywie — o ostatecznym wyzwoleniu duchowym i materialnym dokonanych przez Mesjasza-Zbawcę. Jedność myśli i celu przenika całą Księgę Izajasza, mimo dających się tu i ówdzie dostrzec różnic w ujęciu tematu, słownictwie czy stylu.

Pierwsze rozdziały Księgi Izajasza pisane były przez pro-

¹⁴ Por. G. T. Manley, *The New Bible Handbook*, London 1960, s. 212.

roka w czasach jego młodości. W rozdziałach późniejszych księgi przebiega dojrzałość proroczego spojrzenia. Występuje tam bardziej dojrzały i refleksyjny styl, charakterystyczny dla starszego wieku. W rezultacie powstało dzieło mistrzowskie, zadziwiające głębią myśli i majestatycznością opisu, przewyższające w dalszych rozdziałach i tak niebywale piękne pierwsze partie księgi. Pierwsze rozdziały Księgi Izajasza dotyczą asyryjskiej agresji przeciwko Judzie i osiągają punkt kulminacyjny w oswoobodzeniu spod jarzma wojsk asyryjskich dowodzonych przez Sennacheryba, późniejsze zaś traktują o inwazji babilońskiej i przyszłym oswoobodzeniu spod chaldejskiego jarzma przez Cyrusa¹⁴. Misja Izajasza sprowadzała się do tego, aby przez swe poselstwa zapobiec popadnięciu państwa w niewolę asyryjską, a potem babilońską, tak jak się to stało udziałem królestwa północnego. W osobie Izajasza i w jego misji otrzymali przywódcy judzcy możliwość zrozumienia natury i znaczenia biegu wydarzeń, rozgrywających się współcześnie na arenie świata.

Pragnieniem Bożym było, aby państwo judzkie uniknęło smutnego losu królestwa północnego i zwróciło się ku Bogu w szczerym żalu i skruszce. Fala asyryjskiej inwazji nieuchronnie byłaby skruszyła niewielkie królestwo Judy i tylko znamieny akt Bożej opatrności spowodował zawrócenie armii asyryjskiej spod wrót Jerozolimy. Jednakże mężowie judzcy nadal błądzili, nie bacząc na ostrzeżenia historii i proroctwa Izajasza, a potem na jeszcze wyraźniejsze przestrogi, przekazywane przez proroka Jeremiasza. Mylili się, gdy sądzili, że zły los nie spotka ich samych, jeżeli nie zwrócą z błędnej drogi.

Różnice treściowe, występujące pomiędzy obiema częściami księgi, można z łatwością wytłumaczyć różnicami wydarzeń historycznych, powodujących zmianę tematu proroctwa. Styl Izajasza mógł również ulec w miarę upływu lat określonym przemianom.

Niektórzy krytycy odnoszą powstanie pewnych części księgi do okresu machabejskiego. Ale w owym czasie księga istniała już jako odrębne dzieło. Pisząc ok. roku 180 przed Chr.

¹⁴ Podobna wizja prorocka występuje w Księdze Ezechiela w odniesieniu do upadku Jerozolimy w roku 586 i okresu niewoli aż do wyzwolenia.

autor księgi Eklezjastyka (Mądrości Syracha), Jezus ben Sirach, traktował obie części Księgi Izajasza jako jednolite dzieło proroka, co wynika z cytowania proroka (por. Ekl. 48,20—25).

4. DOWODY ZEWNĘTRZNE

W Nowym Testamencie Księga Izajasza jest często cytowana, ale bez jakichkolwiek rozróżnień na części obejmujące rozdziały 1—39 i 40—66¹⁵. Jan Chrzciciel przypisuje cytaty z Izaj. 40,3 Izajaszowi (Mat. 3,5), a Mateusz stwierdza, że słowa zawarte w Izaj. 42,1—2 oraz Izaj. 59,4 pochodzą od „proroka Izajasza” (12,17; 8,178). Jan apostoł przypisuje słowa w Izaj. 53,1 „prorokowi Izajaszowi” (Jan 12,38). Z cytatów występujących w Nowym Testamencie jest oczywiste, że zarówno Chrystus, jak i Jego apostołowie uznawali Księgę Izajasza za księgę jednolitą, tj. dzieło jednego autora, a mianowicie — proroka Izajasza. Warto zwłaszcza zwrócić uwagę na Janowe nawiązanie do Izajasza (6,9.10 i 53,1), cytowane w jego Ewangelii (12,38—41), gdzie traktuje proroka jako autora obu części księgi. Podobnie czyni w odniesieniu do Izaj. 10,22.23 i Izaj. 52,7; 53,1; 65,2 — ap. Paweł w Liście do Rzymian (9,27.29.33; 10,15.16.20.21).

Najpoważniejszym jednak dowodem traktowania Księgi Izajasza jako jednolitego dzieła przez całe stulecia przed Chrystusem jest dowód pochodzący ze starożytnych rękopisów biblijnych, datujących się z I w. przed Chr., a znalezionych w grocie położonej w pobliżu Morza Martwego w 1947 roku w Qumran. Wśród odkrytych tam rękopisów hebrajskich znajdowały się dwa zwoje Księgi Izajasza, oznaczone symbolami IQJ^a i IQJ^b. Oba zwoje występują jako jednolite. Nie ma tam żadnego śladu wskazującego na to, że rozdziały 1—39 traktowano kiedykolwiek jako zapis odrębny, niezależny od zestawu rozdziałów 40—66. Wszelkie sprawdziany, zarówno we-

¹⁵ Oto teksty z Księgi Izajasza cytowane przez Nowy Testament: 1,9 — Rzym. 9,29; 6,9.10 — Mat. 13,14.15; 6,9.10 — Jan 12,38.41; 6,9.10 — Dzieje Ap. 28,25—27; 9,1.2 — Mat. 4,14—16; 10,23—25 — Rzym. 9,27.28; 11,10 — Rzym. 15,12; 29,13 — Mat. 15,7—9; 29,13 — Mar. 7,6.7; 40,3 — Mat. 3,5; 40,3 — Mar. 1,3; 40,3 — Jan 1,23; 40,3—5 — Łuk. 2,4—6; 42,1—4 — Mat. 12,17—21; 53,1 — Jan 12,38; 53,1 — Rzym. 10,16; 53,4 — Mat. 8,17; 53,7.8 — Dzieje Ap. 8,32.33; 61,1.2 — Łuk. 4,18.19; 65,1.2 — Rzym. 10,20.21.

wnętrzne, jak i zewnętrzne, przemawiają przeciwko tej tezie. Nie ma zatem żadnego poważnego powodu, aby przyjmować, że prorok Izajasz nie był autorem całej księgi noszącej jego imię.

Odkrycie tych manuskryptów było wydarzeniem szczęśliwym, tym bardziej że są one starsze o tysiąc lat od jakichkolwiek innych dotychczasowych hebrajskich manuskryptów Księgi Izajasza. Dla bibliistyki adwentystycznej mają one olbrzymie znaczenie¹⁷.

5. CHARAKTERYSTYKA ZWOJÓW

Pierwszy zwój, znany jako IQJsa, wykazuje olbrzymią zgodność z tekstem masoreckim Księgi Izajasza. Kopista, który go sporządził nie był jednak zawodowym przepisywaczem (skrybą) i charakter jego pisma nie jest tak piękny jak skryby z IQJs^b. Popelniał on sporo błędów pisarskich. Odnosi się wrażenie, że niektóre z jego błędów mają swe źródło w słyszeniu, a nie w pisaniu czy przepisywaniu, skąd wniossek, że niektóre części tekstu mogły być pisane np. pod dyktando. Występują również dowody na to, że egzemplarz księgi, użyty jako prototyp do przepisania, mógł być pod pewnymi względami wadliwy, tzn. mieć pewne luki i braki. Gdy więc przepisujący docierał do miejsc wadliwych, np. opuszczonych ustępów księgi, pozostawiał tam puste miejsce a potem przepisywał brakujące ustępy z innego egzemplarza, być może — lepszego. Czasem przepisywacz uważał, że opuszczone miejsca są niezbyt ważne i pozostawiał przestrzeń niezapełnioną niczym. Włączone ustępy często wybiegały na margines tekstu.

Niektóre omyłki, np. opuszczanie wyrazów w tekście, są

¹⁷ Oba zwoje Izajaszowe znaleziono w pierwszej grocie w pobliżu Khirbet Qumran. Pierwszy zwój jest kompletny. Od czasu odkrycia był w posiadaniu syryjskiego klasztoru w Jerozolimie, a w 1954 roku przejęty został przez władze Izraela. Drugi zwój jest fragmentaryczny i znajduje się w posiadaniu Uniwersytetu Hebrajskiego. Obydwa rękopisy stanowiły część księgozbioru należącego do wspólnoty Esseńczyków. Księgi ukryto w pieczarze, prawdopodobnie dla zabezpieczenia ich przed zniszczeniem, w okresie poprzedzającym zakończenie pierwszej wojny żydowskiej (66–70 rok po Chr.). Zwój powstały jednakże o wiele wcześniej, jak wskazują na to różne dowody numeryczne w II albo I w. przed Chr. Zwój IQJs^b jest

spowodowane tym, że oko skryby albo też osoby dyktującej, przesunęło się z jakiegoś słowa na identyczne słowo znajdujące się nieco dalej i wówczas przepisywacz opuszczał wszystkie słowa występujące w środku. Ten bardzo pospolity błąd pisarski, znany także często w rękopisach Nowego Testamentu, zwie się z języka greckiego *homoeuteleuton*, czyli przeoczenie, polegające na myleniu słów jednakowo brzmiących czy wyglądających w różnych kontekstach. Dodatki do tekstu są bardzo rzadkie i krótkie — nigdy nie przekraczają kilku słów. Jest wiele tekstowych modyfikacji, ale większość z nich ma drugorzędne znaczenie, nie zmieniające znaczenia tekstu. Występuje za to tysiące różnicowań z zakresu pisowni, czego zresztą można było oczekiwać od rękopisu starszego o tysiąc lat od najstarszych hebrajskich rękopisów tej księgi.

Rękopis IQJs^b jest mniej kompletnym zwojem niż inne manuskrypty. Gdy prof. A. L. Sukenik z Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie przejmował zwój z rąk beduińskich odkrywców, stan jego był oplakany. Po rozwinięciu zwoju stwierdzono, że te ocalale resztki, które przetrwały do naszych czasów, zawierają następujące fragmenty Księgi Izajasza, a mianowicie rozdziały: 10,13,19,22,26,28—30,35,37—41,43—66. Fragmentów, zawierających tekst do rozdziału 37, jest niewiele i stąd też w mniejszym stopniu informują nas one o treści, niż ostatnia część księgi, stosunkowo dobrze zachowana, jakkolwiek każda szpalta wykazuje więcej lub mniej luk w tekście, spowodowanych ubytkami w pergaminie. Nieszczególny stan zwoju jest godny ubolewania, ponieważ to, co on zawiera, ma daleko większą wartość naukową niż IQJs^a.

Z tekstu wynika, że jest to dzieło doświadczonego przepisywacza, który miał piękny charakter pisma i który rzadko popełniał typowe błędy pisarskie. Nawet z tego, co się zachowało, wynika uderzająca zgodność z tekstem masoreckim. W całym IQJs^b znajdujemy tylko osiem wariantów (modyfikacji) w stosunku do tekstu masoreckiego, które również mają drugorzędne znaczenie. Inne różnice są jeszcze mniej istotne. Zachowane ustępy wykazują znikome i nieistotne różnice w stosunku do tekstu masoreckiego. Właśnie ów drugi zwój Izajaszowy dowodzi, że tekst oryginalny przetrwał do naszych czasów w praktycznie niezmienionej wersji od czasów starożytnych. To, że mniej starannie kopiowane teksty krą-

były również w tym samym czasie, unaocznia nam zwój Izajaszowy (IQJ^s), znaleziony w tym samym księgozbiornie essen-skim¹⁸.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Księga Izajasza jest mocno osadzona w swej epoce, określona ścisłymi datami, a okres, w którym powstała, jest dobrze znany w historii Bliskiego Wschodu.

1. SYTUACJA W JUDZIE

Izajasz powołany został do pełnienia urzędu proroka, jak już wspomniano, przed wizją chwaly Bożej, opisaną w rozdziale 6 swej księgi. Sprawował on bowiem służbę — zgodnie z Izaj. 1,1 — za panowania Uzjasza (790—739), Jotama (750—731), Achaza (735—715) i Hiskiasza (729—686). Uzjasz umarł ok. 739 roku, a Hiskiasz ok. roku 686, po czym na tronie judzkim zasiadł syn tego ostatniego, Manases (696—641). W tym okresie panowali następujący królowie asyryjscy: Tiglat-Pilezar III (745—727), Szalmanazar V (727—722), Sargon II (722—705), Sennacheryb (705—681), zwany w Biblii Sancherybem (2 Król. 19,20), i Asserhaddon (681—669). Królowie ci byli najpotężniejszymi władcami Asyrii w jej dziejach. Izajasz prowadził zatem swą działalność prorocką w czasie szczytowej potęgi Asyryjczyków, dających do podboju pod swe panowanie całego Wschodu. Tiglat-Pilezar III (745—727) rozpoczął serię wypraw przeciwko sąsiednim narodom, w wyniku których poszczególne krainy Bliskiego Wschodu dostawały się w coraz większym

¹⁸ IQJ^s zawiera całą Księgę Izajasza, od pierwszego do ostatniego wiersza. Został on opublikowany facsimile (tzn. w formie fotograficznej) z zastosowaniem transliteracji nowszego pisma hebrajskiego przez Millera Burrowsa (The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery, New Haven, American Schools of Oriental Research, 1908). Nad tym rękopisem przeprowadzone były liczne prace badawcze, dzięki czemu został on oceniony dokładniej niż IQJ^s, który wówczas (1894) nie doczekał się publikacji. Uniwersytet Hebrajski wydał zwój Izajasza IQJ^s w opracowaniu A. L. Sukenika (pośmiertnie), pod kierunkiem N. Avigada w pracy pt. „Osar hammegilloth haggenuzoth”, Jerozolima, The Bialik Institute, 1954.

zakresie pod panowanie asyryjskie. Asyria była postrachem ówczesnego świata i żaden kraj nie był w stanie oprzeć się jej potęgze.

2. PODBOJE ASYRII

W 745 roku Tiglat-Pilezar dokonał inwazji na Babilonie, a 744 r. — pomaszerował na północny wschód, w latach 743—738 podjął budzące grozę wyprawy na północnym zachodzie i zachodzie, które były bezpośrednią przyczyną konfrontacji z Menachemem, królem Izraelskim, oraz z „Azriau” z „Iaudy”, czyli prawdopodobnie Azariaszem z Judy, czyli Uzjaszem. Azariasz był przypuszczalnie organizatorem wielkiej koalicji narodów zachodnich, usiłujących powstrzymać Asyrię i zapobiec rozciągnięciu przez nią kontroli nad obszarem śródziemnomorskim. W roku 737 wyprawy Tiglat-Pilezara zwróciły się ponownie na północny wschód, przeciwko obszarom Medii. Ale już w 736 roku znalazł się on ponownie na północnym zachodzie, gdzie po zaciętej pięcioletniej walce oparował i podporządkował sobie całkowicie Arję Zachodnią. W 735 roku podjął on wyprawę przeciwko Urartu, tj. obszarowi dzisiejszej Armenii, w 734 skierował swe wojska przeciwko Filistynii, a w 733 i 732 — przeciwko Damaszkowi. W roku 731 pojawił się ponownie w Babilonii, a w 730 — według asyryjskiego zapisu — pozostał w swej stolicy, Niniwie. W 729 roku wyprawil się ponownie do Babilonii, gdzie „ujął dlonie Bala” i tym samym stał się królem Babilonu, przyjmując tytuł Pulu. W roku 727 zorganizował kolejną wyprawę przeciwko Damaszkowi.

Zapisy o rządach Szalmanazara V, następcy Tiglat-Pilezara, są bardzo niepełne. Wiadomo jednak, że główną jego kampanią była wyprawa skierowana przeciwko narodowi Izraela. Oblęgał on Samarię, stolicę tego państwa, przez trzy lata (od roku 725 do roku 723 włącznie), aż zdobył miasto w roku 723/22, w rezultacie czego północne państwo izraelskie utraciło na zawsze swą niepodległość i przestało istnieć.

Być może, iż królem asyryjskim, który stał na czele armii, zdobywającej Samarię w roku 723/22 był Sargon II. Rozpoczął on bowiem swe panowanie właśnie w roku 722/21, stając się największym monarchą militarnym Asyrii w dziejach tego

państwa. Pochłonięty był serią wypraw zbrojnych przeciwko krajom północnego wschodu, Babilonii, północnego zachodu i wybrzeżom Morza Śródziemnego. W roku 720 rozgromił powstanie na północnym zachodzie i na zachodzie, a w 715 roku podbił różne szczepy arabskie i otrzymał daninę od władców egipskich. W 712 roku posłał swą flotę do Azotu, aby zdławić wybuchłe tam powstanie (por. 2 Król. 18,17 i por. Izaj. 20,1). W 709 roku Sargon stał się królem Babilonu.

Sennacheryb rozpoczął swe rządy w roku 705, a w roku 703 zadał klęskę Merodach-Baladanowi, władcy Babilonu, współczesnemu Hiskiaszowi. W 701 roku przedsięwziął swą słynną „trzecią kampanię” przeciwko Fenicji, Filistynii i Judzie. Praktycznie biorąc, wszystkie kraje azjatyckie, znajdujące się w obrębie Morza Śródziemnego, włącznie z ziemią Moabitów, Edomitów i Amonitów, były już podbite i płaciły Asyrii daninę. Jednakże wyprawy dotychczasowe nie zostały jeszcze uwieńczone ostatecznym sukcesem, skoro nie została zdobyta Jerozolima. Sennacheryb ponownie skierował swą armię na zachód podczas jednej z następnych kampanii, nie wymienionej jednak w zapisach asyryjskich, i w kampanii tej ponownie zagroził Jerozolimie (por. 2 Król. 18,13), ale zmuszony był zawrócić do Asyrii po rozgromieniu jego wojsk — jak sprawozdaje Biblia — przez Anioła Pańskiego (Izaj. 37,36.37).

3. EGIPT I BABILONIA

Egipt i Babilonia były w tym okresie stosunkowo słabe, niemniej jednak występowały przeciwko agresywnej polityce asyryjskiej i organizowały antyasyryjskie koalicje. Merodach-Baladan, król babiloński, działał w okresie rządów Sargona i Sennacheryba, a Taharka z Egiptu stał na czele wojsk prowadzących walkę z Sennacherybem w czasie jego drugiej inwazji na Judę (por. 2 Król. 18,13; 19,9). Szczególne naciski wywierane były na Achaza w kierunku przystąpienia do koalicji antyasyryjskiej podczas wojny syro-efraimskiej (736—733) lub syro-izraelskiej (por. 2 Król. 16,5—9; 2 Kron. 28,3—9). Prorok zalecał jednak neutralność, ale przestrzegał przed opieką króla asyryjskiego. Król Achaz nie usłuchał rad proroka¹⁹.

Bardzo złożona była również — zwłaszcza pod względem duchowym — sytuacja wewnętrzna Judy.

Na arenie świata rozgrywały się zatem ważne wydarzenia, których świadkiem był prorok Izajasz.

V. IDEE PRZEWODNIE

Izajasz żył w świecie zagrożeń, rodzącym wiele problemów. Była to epoka niebezpieczna i kryzysowa tak dla Judy, jak i dla Izraela. W tym właśnie czasie przypada służba prorocka Izajasza.

1. SPRAWIEDLIWOŚĆ I UCZCIWOŚĆ ŻYCIA PODSTAWĄ POMYŚLNOŚCI

Oba państwa, zarówno Juda pod panowanie Azariasza (Uzjasza), jak i Izrael pod panowaniem Jeroboama II, pomnażały swą siłę i dobrobyt. Jednakże wzrost siły i dobrobytu miał swe ujemne następstwa, przyczynił się wszak do duchowego upadku narodu. Lud zapomniał o Bogu i zszedł z Jego dróg sprawiedliwości. Sytuacja moralna i społeczna obu narodów była taka sama. Wszędzie pleniła się niepraworządność i krzywda, a sędziowie i urzędnicy w pogoni za zyskiem i uciechami świata wydawali, podobnie jak władcy, niesprawiedliwe i stronnicze decyzje i wyroki. Na porządku dnia były: przekupstwo, chciwość i różne występki. Bogaci się bogacili, a biedni stawali się jeszcze bardziej biednymi, wielu zaś staczało się na dno nędzy i zasilalo kadry niewolników. Sytuacja pogorszyła się jeszcze bardziej za czasów Jotama, a zwłaszcza Achaza, który wprowadził nawet kult Molocha.

Społeczną i moralną atmosferę tego okresu wiernie oddają opisy Izajasza oraz współczesnych mu proroków Micheasza, Amosa i Ozeasza. Wielu ludzi odrzuciło kult należny Jahwe, oddając cześć bożkom pogańskim. Inni ograniczyli się do zewnętrznych jedynie form życia religijnego, nie wnikając w prawdziwy jego sens i moc.

Izajasz ostrzegał naród, że taki tryb życia nie będzie mógł być dłużej tolerowany. Jahwe odwróci się od swego ludu, który kroczy ścieżkami zła, mimo iż formalnie deklaruje, że się boży. Izajasz otrzymał widzenie,

w którym objawiona mu została świętość Boga oraz nagląca potrzeba przypomnienia ludowi Boga i Jego dróg sprawiedliwości, prawości i miłości. Widział Stwórcę siedzącego na tronie, wywyższonego i uwielbionego, a mimo to głęboko pochłoniętego sprawami mieszkańców ziemi, wzywającego ludzi do skruchy i nawrócenia, zawsze gotowego przebaczyć, ale zmuszonego przez swe zasady sprawiedliwego charakteru do sądzenia kroczących ścieżkami zła. Izajasz w swym posłannictwie wykazywał, że droga sprawiedliwości była drogą życia, pokoju i pomysłowości, natomiast droga zła nieuchronnie wiodła do zatracenia, zagłady i niedoli. Dowiódł, że była to droga klęski. Prorok usiłował uczyć lud prawdziwego sensu religii i wskazywać mu, jaka jest właściwa natura Boga. Słal zatem apel za apelem o czystszy i lepszy świat. Ostrzegął naród, że uporczywe trwanie w tym, co określał jako „drogi zła”, doprowadzi w rezultacie do zagłady. Bóg użyje Asyryjczyków jako swego narzędzia do wykonania wyroku sprawiedliwości nad narodem hipokrytów i odstępców za wydawanie niesprawiedliwych dekretów, odrzucanie sprawiedliwości w sądzie, pozbawianie praw biednych, ograbianie wdów i sierot, holdowanie łupiestwu i kierowanie się pragnieniem zdobycia korzyści za wszelką cenę. Za te wszystkie niegodziwości nadejdzie rychło i nieuchronnie dzień, w którym winnych nawiedzi klęska i spustoszenie.

Takie poselstwo zwiastował Izajasz. Było to poselstwo prawdziwej religijności, łączącej kult z prawością życia i etyką społeczną na co dzień, zobowiązującą królów, kapłanów i lud prosty do praktykowania takich właśnie zasad wiary.

1. PAN BOGIEM ŚWIATA

Izajasz z całym naciskiem podkreślał fakt, że Bóg rządzi całym światem, że wymaga sprawiedliwości nie tylko od Hebrajczyków, ale od wszystkich narodów ziemi i że będzie sędzią ludy kroczące drogą zła. Wyroki Pańskie spadną na Asyrię i Babilon, na Filistinę i Egipt, na Moabie, Syrię i Tyt. Ostatecznie cała ziemia dozna spustoszenia z powodu nieprawości swych mieszkańców. W rezultacie tych sprawiedliwych sądów, Bóg zostanie wywyższony, a ludzie wierni Bogu czcić Go będą i wielbić w nowym i nieprzemijającym świecie radości i pokoju.

Izajasz był wybitnym mężem i doradcą królów, rozumiejącym duchowe i materialne interesy swego narodu na tle aktualnych układów sił politycznych i wydarzeń na arenie międzynarodowej. Był również prorokiem. Miłując głęboko swój naród i kierując się duchem szczerego patriotyzmu, występował otwarcie i odważnie przeciwko wszelkim poczynaniom, które nie harmonizowały z interesem narodu. Dostrzegał zawodność polegania na pomocy Egiptu i zwracał przywódcom Judy uwagę na krótkowzroczność ich doradców. Dowodził, że Egipt sam zostanie podzielony, że miasto będzie walczyć przeciw miastu, a mąż zmagać się z mężem, krewniak z krewniakiem. Odradzał również opieranie się na innych przymierzach politycznych, celem umocnienia państwa, przepowiadając, że rady fałszywych mędrców obrócą się w niczecz. Twierdził, iż tylko ci, którzy zaufają Bogu, przetrwają i osłoją się w ostatecznym rozrachunku. Naród jednakże odrzucał ofertę Boskiego miłosierdzia, pomocy i opieki.

3. OSTATKI (RESZTA)

Mimo zbliżającej się narodowej klęski, Izajasz nie ustawał w pracy dla owych ostatnich ludzi, którzy powinni pozostać wierni Panu i doznać w wyniku tego ocalenia. Z wyjątkiem ostatnich, naród — uważający się za lud Pański — miał być całkowicie zniweczony, podobnie jak Sodom i Gomora. Jednakże ostatki ludu miały zaufać Świętemu Izraelskiemu i nauczyć się kroczyć Jego drogami. Izajasz stałe nawiązywał do Pana jako do „Świętego Izraelskiego”. Bóg jako Istota Święta wymagał od swego ludu świętości i prawości, nie mogąc w żadnym razie tolerować niegodziwości.

Izajasz kierował również wzrok ku przyszłości, widząc na jej horyzontach „nowe niebo” i „nową ziemię” oraz „nowe Jeruzalem”, które miało się stać „grodem sprawiedliwości i miastem wiernym” (Izaj. 1,26). Dla Izajasza świętość była czymś więcej niż samym tylko przestrzeganiem rytuału ceremonialnego i choćby najbardziej skrupulatnym uczestnictwem w obrządkach religijnych. Formy bez treści obrażały właściwie Jahwe, jak długo nie towarzyszyła im odnowa charakteru, a także jak długo nie wynikało z nich nabożne życie na co dzień, nie obciążone brzemieniem win i grzechów.

Jeśli chodzi o państwo północne, Izrael, to Izajasz uważa

zał, że tylko nieliczne jednostki ujdą zagłady. Co się zaś tyczy Judy, to wyrażał nadzieję, że powinna uniknąć nadciągającego niebezpieczeństwa. Jasno, wyraźnie i jednoznacznie stwierdzał, że jedyną ścieżką bezpieczeństwa narodowego jest powrót do Boga oraz Jego dróg sprawiedliwości i świętości.

4. SPRAWY MESJAŃSKIE I ESCHATOLOGICZNE

W ostatniej części swej księgi, w rozdziałach 40—66, Izajasz odmalował jeden z najbardziej urzekających i najbardziej przejmujących obrazów Izraela i Boga izraelskiego, jakie można znaleźć w całej Biblii. Tutaj zawarty jest opis Chrystusa — owego cierpiącego Sługi Jahwe (rodz. 53) — jakże wyrazisty i wstrząsający. Tutaj zawarty został jeden z najbardziej wzruszających obrazów nieskończonej wielkości i dobroci Bożej. W tych rozdziałach znajduje się także zapowiedź wielkiej misji, jaką ma do spełnienia Kościół. Izajasz głosił, że Mesjasz przyjdzie jako „światłość pogan”, a Jego poselstwo zbawienia dotrze aż do „kończyn ziemi” (49—6). Wzywał przeto Syjon do przebudzenia i przywdziania szat godowych (52,1), poszerzenia zasięgu swego namiotu, wydłużenia sznurów i umocnienia kółek przybytków jako przygotowań na nastanie tej godziny chwały, przejmowania dziedzictwa narodów pogańskich i zaludnienia opustoszałych miast (54,2,3). Nawoływał naród, aby powstał i zajaśniał światłością chwały Pana, gdyż pójdą narody do tej światłości, a królowie do blasku, który rozbliśnie nad ludem (60,1—3).

5. TEOLOGIA

Izajasz nazywa się słusznie prorokiem mesjanistycznym. Nikt inny nie wydawał się mieć tak doskonałego zrozumienia Bożej świętości i wielkości. Nikt inny też nie widział z taką wyrazistością Osoby Chrystusa, Jego misji i pełnych chwały zamierzeń Bożych wobec Kościoła Bożego. Izajasz uchodzi za króla wielkich proroków Izraelskich, a pisma jego jako mistrzowskie dzieło wszelkiego prorokowania.

Bogactwo teologiczne Księgi Izajasza jest niewyobrażalne. Poruszone zostały tutaj wszystkie zasadnicze tematy z zakresu teologii systematycznej. Oprócz zagadnień Boga, kultu i prawości życia, Izajasz omawia

mesjanistycznym i eschatologicznym. Nic więc dziwnego, że księgę można z powodzeniem nazwać Mini-Biblią. Księga posiada, podobnie jak Biblia, 66 rozdziałów, z których 39 rozdziałów dotyczy czasów starotestamentalnych, a 27 następnych rozdziałów — wizji czasów nowotestamentalnych.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp.

1. Czasy Izajasza: 1,1.
2. Wezwanie do pokuty: 1,2—20.
3. Sąd nad Syjonem: 1,21—31.

I. Powołanie Izajasza na proroka: 2,1—6,13.

1. Boży plan dla Judy: 2,1—3,30.
2. Wizja chwały Bożej: 6,1—13.

II. Wyzwolenie spod hegemonii Syrii i Asyrii: 7,1—12,6.

1. Poselstwo Izajasza dla Achaza: 7,1—25.
2. Przepowiednia o inwazji: 8,1—10,34.
3. Królestwo mesjańskie: 11,1—12,6.

III. Wyzwolenie spod hegemonii Babilonu i innych narodów: 13,1—23,23.

1. Poselstwo dotyczące Babilonu: 13,1—14,23.
2. Poselstwo dotyczące Asyrii: 14,24—28.
3. Poselstwo dotyczące Filistynii: 14,29—32.
4. Poselstwo dotyczące Moabii: 15,1—16,14.
5. Poselstwo dotyczące Damaszku (Syria): 17,1—14.
6. Poselstwo dotyczące Etiopii: 18,1—7.
7. Poselstwo dotyczące Egiptu: 19,1—20b.
8. Drugie poselstwo dotyczące Babilonu: 21,1—10.
9. Poselstwo dotyczące Edomu: 21,11—12.
10. Poselstwo dotyczące Arabii: 21,13—17.
11. Poselstwo dotyczące Judy i Jerozolimy: 22,1—15.
12. Poselstwo dotyczące Tyru: 23,1—18.

IV. Wyzwolenie od panowania szatana: 24,1—35,10.

1. Spustoszenie ziemi: 24,1—23.
2. Ostateczne wyzwolenie Ludu Bożego: 25,1—27,13.

3. Uroczysta przestroga pod adresem Judy i Izraela: 28,1—29,24.
4. Szaleństwo pokładania nadziei w Egipcie: 30,1—31,9.
5. Królestwo Mesjańskie: 32,1—35,22.

V. Czasy Hiskiasza: 36,1—39,8.

1. Najazd Sennacheryba na Judę: 36,1—37,38.
2. Choroba i wyzdrowienie Hiskiasza: 38,1—39,8.

VI. Triumf planu Bożego i wyzwolenie: 40,1—53,12.

1. Właściwa postawa ufności: 40,1—47,15.
2. Wezwanie Izraela do misji: 48,1—52,12.
3. Cierpiący sługa Jahwy — Mesjasz: 52,12—53,12.

VII. Zgromadzenie narodów: 54,1—62,12.

1. Rola Izraela w Bożych planach: 54,1—56,12.
2. Wezwanie do odnowy: 57,1—59,21.
3. Izrael światłością pogan: 60,1—62,12.

Zakończenie (ustanowienie królestwa mesjańskiego).

1. Wielki dzień Pański: 63,1—65,25.
2. Nowe niebo i nowa ziemia: 66,1—24²⁶.

§ 2. KSIĘGA JEREMIASZA

I. NAZWA

Księga nosi tytuł swego głównego bohatera — Jeremiasza (627—560). W języku hebrajskim imię to występuje w dwójakiej formie: *Jiremeja* (1,1,11; 29,27; 36,4 inn.) i *Jirmeja* (27,1; 28,5,6,10,11,12,15; 29,1 i inn.). Greckim odpowiednikiem tego jest imię *Jeremias*, od którego pochodzi nasze polskie

²⁶ Interesujący jest także podział księgi wg NT: I. Księga grózb: 1,1—29,8. 1° Wypowiedź przeciwko Judzie i Jerozolimie poprzedzająca wojnę syro-egipską: 1,1—5,39. 2° Księga Emanuela: 6,1—12,5. 3° Mowy wiążące przeciw narodom pogańskim: 13,1—23,18. 4° Apokalipsa Izajasza: 24,1—27,13. 5° Mowy przeciw Samarii, Jerozolimie i narodom pogańskim: 28,1—35,19. 6° Dodatek historyczny: 36,1—39,8. II. Księga pocieszenia Izraela: 40,1—45,24. 1° Obietnice wyzwolenia Izraela: 46,1—48,22. 2° Sięga Pański i jego dzieło: 49,1—55,13. 3° Księga triumfu: 56,1—66,24.

Jeremiasz. Znaczenie imienia jest niepewne. Druga połowa wyrazu: *Jahu* lub *Jah* — pochodzi od imienia Bożego *Jahwe* (por. 2 Mojż. 15,2; Psalm 68,4)²¹. Na podstawie aramejskiego papiirusu assuańskiego z V wieku przed Chr. wiadomo, że słowo *Jahu* stanowiło regularną postać językową imienia Bożego, rozpowszechnioną wśród kolonistów żydowskich na wyspie Elephantynie, Wyspie Sioniowej w Górnym Egipcie²². Pierwszą połowę imienia objaśniano rozmaicie: „uwielbia”, „ustanawia”, „podnosi” itd. Stąd więc imię „Jeremiasz” może znaczyć: „Jahwe wywyższa” lub „niech Jahwe podniesie” (z upadku)²³.

Pierwsze słowa proroctwa — „Słowa Jeremiasza” — posłużyły za nazwę księgi w Biblii Hebrajskiej; *Jirmeja*. W Septuagincie wstęp ten brzmi następująco: „Słowo, które doszło do Jeremiasza”, a więc jest on podobny do wstępnej formuły powszechnie stosowanej w innych księgach Starego Testamentu (Ezech. 1,3; Ozeasz 1,1; Joel 1,1 itd.).

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Jeremiasza jest działalność proroka na tle groźnej sytuacji międzynarodowej i niebezpiecznego rozwoju spraw w państwie judzkim, a zwłaszcza przekazywane w tym czasie przez Boga poselstwa skierowane do narodu.

III. AUTORSTWO

Jeremiasz (627/26—580/60)²⁴ był autorem co najmniej większej części księgi. Pisarzem jednak księgi był jego zaufany sekretarz — Baruch, syn Neriasza (36,4,27,28,32). Ale kim był Baruch?

1. REDAKTOR I KOMPILATOR

Baruch mógł gromadzić i przechowywać materiał, z którego powstała potem cała księga, a tym samym mógł być w ja-

²¹ Por. SDABC, t. I, s. 171—173; por.

²² Por. SDABC, t. III, s. 79—83.

²³ Por. WST, s. 459.

²⁴ Por. PK, s. 247—266.

kimś stopniu redaktorem i kompilatorem, zwłaszcza gdy chodzi o zawarte w niej opowiadania. Jego stanowisko jako pisarza i sekretarza wskazuje, że Baruch był człowiekiem bardzo wykształconym. Według Józefa Flawiusza²⁶, Baruch wywodził się ze znacznego rodu zamieszkałego w Judzie. Okazuje się nadto, że brat pisarza, Serajasz, był księciem i kwartmistrzem króla Sedekiasza, i że towarzyszył królowi w podróży do Babilonu (Jer. 51,59). O znaczeniu i pozycji Barucha świadczy i ten jeszcze fakt, że resztki ludu, które zamierzały uciec do Egiptu, oskarżyły go o wywieranie na proroka niekorzystnego wpływu (43,3). Na autorytet Barucha wskazuje wydanie później przez nieznaną autorów pod jego imieniem pewnych pism apokryficznych. Jedno z tych pism, tzw. Księga Barucha, znalazła się później wśród apokryfów Septuaginty i weszła w skład Biblii Katolickiej. Sylwetka Barucha przedstawia się pozytywnie. Był on wiernym i oddanym sługą Jeremiasza, a gdy prorok został zmuszony przez uchodźców do udania się do Egiptu, Baruch towarzyszył Jeremiaszowi (43, 5—7).

Ostatni rozdział księgi (r. 52) zawiera historyczne streszczenie upadku Judy, wykraczające poza czasokres znanej służby Jeremiasza. Zostało ono napisane prawdopodobnie później przez innego pisarza. Kimkolwiek był ten pisarz, to jednak zaznaczył wyraźnie, że rozdział ten nie jest dziełem proroka Jeremiasza. Na wstępie tego historycznego dodatku napisał on: „Dotąd są słowa Jeremiasza” (51,64). Postąpił więc uczciwie. Czy był nim Baruch?

2. OKOLICZNOŚCI POWSTANIA KSIĘGI

Księga Jeremiaszowa zawiera informację o tym, jak zostały napisane pierwsze jej dwa wydania (r. 36). W ciągu ponad czterdziestu lat swej działalności Jeremiasz starał się przedstawić narodowi judzkiemu konieczność powrotu do Boga. Pragnął nakłonić go do zwrócenia się ku Bogu całym sercem oraz w pełni religijnego żaru. W czwartym roku panowania króla Jehojakima (608—597), zwanego także Jojakimem, a więc w roku 604, Bóg polecił Jeremiaszowi zawrzeć główne zasady głoszonych nauk w postaci pism po to, aby mógł je

publicznie czytać jego sekretarz (36,1,2). Wypełniając ten rozkaz, Jeremiasz podyktował Baruchowi słowa pierwszego wydania proroctwa w postaci zwoju pergaminowego (36,1—4.17.18).

Wtedy Baruchowi przypadła w udziale niebezpieczna misja odczytywania tych słów przed ludźmi w świątyni podczas dnia postu, i to dwukrotnie (36,6—8.9—10), a potem przed księżętami (36,11—19). Później, gdy jeden z urzędników Jehojakima, niejaki Jehuda, odczytał ten zwój królowi, Jehojakim w porywie gniewu i złości pociął go nożem i wrzucił do ognia (36,20—23). Powstała zatem konieczność ponownego spisania poselstw (36,27.28.32). I znowu Baruch pisał pod dyktando Jeremiasza. Drugi jednakże egzemplarz proroctwa stanowił nowe, obszerniejsze wydanie księgi, uzupełnione dodatkowymi poselstwami (36,32).

Można więc przyjąć następujące etapy kształtowania się księgi: po pierwsze — spisanie pierwszego zwoju grózb i mów przeciwko narodom, po drugie — rozszerzone wydanie zwoju po spaleniu przez króla pierwszej edycji, po trzecie — biografia Barucha i dodanie mów Jeremiaszowych z ostatniego okresu jego działalności²⁶.

3. OSOBA PROROKA

Działalność proroka Jeremiasza przypada na najtragiczniejsze lata królestwa judzkiego. Działa za czasów Jozjasza (639—608), Jehoachaza (608), Jehojakima (608—597), Jehojachina (597) i Sedekiasza (597—586). Jest świadkiem reformy Jozjasza, upadku Asyrii, wzrostu Babilonu i tragedii narodu judzkiego. Księga Jeremiasza w znamienity sposób odsłania całe bogactwo osobowości jej autora. Jego wyjątkowo wrażliwa natura uzewnętrzniała się w wielu ustępach nazywanych „wyznaniami” proroka (11,18—23; 12,1—5; 15,10—18; 17,14—18; 18,18—23; 20,7—18 — por. rozdz. 1,4—10; 6,11; 8,18—9,1). Ustępy te obrazują duchową sylwetkę tego męża Bożego. Jeremiasz był z natury nieśmiały i zwykł był trzymać się na uboczu, często też musiał zmagać się z samym sobą, pokonując wewnętrzne opory i konflikty. Jednakże dzięki pomocy Bożej wyrobił w sobie cechy duchowego męstwa, stając się potężnym mężem Bożym.

Oprócz tego rodzaju głęboko osobistych refleksji czy wyznań, Księga Jeremiasza zawiera serię opowieści biograficznych i historycznych, dzięki czemu o życiu i działalności Jeremiasza możemy powiedzieć więcej niż o życiu i działalności autorów innych ksiąg proroczych. Jeden z wybitnych biblistów, A. B. Davidson, określił tę księgę jako dzieło, które „nie tyle uczy prawd religijnych, ile przedstawia religijną osobowość proroka”²⁷.

Jeremiasz mieszkał w Anatot (1,1; 29,27), dzisiejszym Ras-Tel-Kharrubeh, lub Anata, położonym w odległości około 9 km od Jerozolimy w kierunku północno-wschodnim. Pochodził z rodu kapłańskiego (1,1). Ojcem jego był Chilkiasz, jednakże z pewnością nie ów najwyższy kapłan wymieniony w Drugiej Księdze Królewskiej (2 Król. 22,8), ponieważ Jeremiasz pochodził jedynie z „rodu kapłańskiego”, a nie z rodu najwyższego kapłana. Fakt, że Jeremiasz mieszkał w Anatot, wskazuje na to, że był on być może potomkiem Hieliego i należał do linii Abiatar, którego Salomon pozbawił urzędu arcykapłańskiego (1 Król. 2,26.27). Jego rodowód kapłański dowodzi, że prorok wychowywał się w atmosferze czystego jahwizmu²⁸.

Jeremiasz powołany został do sprawowania urzędu prorockiego w 626 roku przed Chr., w trzynastym roku panowania Jozjasza (1,2), który wszak panował w latach 639—608 przed Chr. Wkrótce potem Bóg rozkazał prorokowi głosić naukę w Jerozolimie (2,2). Prorok nie ograniczał swej służby do obszaru samej Jerozolimy, ale objeżdżał kolejno miasta całej Judy (11,6). Po powrocie do Anatot jego współziomkowie i zarazem współobywatele miasta uknuli spisek, który miał pozabawić proroka życia (11,18—23). Wydaje się, że wówczas przeniósł się na stałe do Jerozolimy, uchodząc przed prześladowcami. Tutaj również usiłowano pozbawić go życia. Śmiała przepowiednia Jeremiasza, wygłoszona na początku panowania Jehojakima (608—597), syna Jozjasza, że ze świątynią stanie się to samo, co stało się z miastem Sylo, wywołała taki gniew u kapłanów, fałszywych proroków i ludu jerozolimskiego, że zażądali ukarnia Jeremiasza śmiercią (26,6—11). W obronie jego stanęli wówczas książęta (26,16).

²⁷ Hastings Dictionary of the Bible, t. II, s. 576.

²⁸ Por. WST, s. 451.

Gdy później, podczas ostatecznego oblężenia Jerozolimy w roku 586 przed Chr., armia Nebukadnesara odstąpiła czasowo od oblężenia, aby uniknąć spotkania z wojskiem króla Egiptu, Jeremiasza aresztowano. Nastąpiło to w momencie, gdy zamierzał udać się do Anatot (37,11—15). Wówczas oskarżono proroka o chęć dezercji na stronę Chaldejczyków. Bito go przeto i ponownie uwięziono. Nieomal nie stracił życia, będąc wtrącony do bagnistego dołu Malkiasza (38,6), ale uwolnił go stamtąd Ebedmelech, Etiopczyk (38,7—13). Sedekiasz trzymał go jednak nadal w więzieniu, gdzie pozostawał aż do upadku Jerozolimy (38,14—28).

Po spustoszeniu w roku 586 Jerozolimy, Nebukadnesar obdarzył proroka wolnością, dając mu prawo wyboru pozostania w Palestynie albo towarzyszenia jeńcom w drodze do Babilonu (40,1—5). Jeremiasz wybrał jednak pozostanie z resztkami ludu w Palestynie, będąc poddany rządowi nowomianowanego namiestnika Gedaliasza (40,6). Po zabójstwie Gedaliasza, resztki judejczyków uszły do Egiptu pod dowództwem Jochanana, zabierając ze sobą Jeremiasza i Barucha (43,5—7). Tam właśnie, w Egipcie, w mieście Tachpanches, przepowiedział Jeremiasz najazd Nabukadnesara na Egipt (43,8—13) i udzielił Żydom, którzy tam się znaleźli, swego ostatniego poselstwa przestrogi (rozdz. 14). Prawdopodobnie w tym obcym kraju zakończyła się misja wielkiego proroka.

Znaczenie Jeremiasza jest doniosłe. „Do pokolenia współczesnego przemawia on głębokim humanizmem, na który nie zdołały rzucić cienia niedoskonałości Starego Przymierza; przemawia tragizmem swej ofiary, zapoznanej miłości narodu, Boga i ojczyzny. Uczy ufać wbrew nadziei ludzkiej, kształtować egzystencję w walce i trudzie i patrzeć z pełnym optymizmem — ku wypełnieniu”²⁹.

4. RÓŻNICE MIĘDZY BH I LXX.

Kilka słów o różnicach występujących pomiędzy tekstem zamieszczonym w Septuagincie a tekstem hebrajskim. Pierwszą uderzającą różnicą jest miejsce, w którym pojawiają się przepowiednie dotyczące narodów cudzoziemskich. W tekście hebrajskim proroctwa te występują w rozdziałach 46—51, na-

²⁹ Tamże, s. 455.

tomiasz w Septuagincie znajdujemy je w rozdziałach 25,14—31,44. Różny jest także porządek, czyli kolejność wymienianych tam narodów. W teście hebrajskim uszeregowano je w następującej kolejności: Egipt, Filistynia, Moab, Amon, Edom, Damaszek, Kedar i Hazor, Elam i Babilon. W Septuagincie przyjęto natomiast inny porządek, a mianowicie: Elam, Egipt, Babilon, Filistynia, Edom, Amon, Kedar i Hazor, Damaszek i Moab.

Występują także pewne różnice w samym tekście i w jego redakcji. Badania wykazały, że tekst Księgi Jeremiasza w Septuagincie jest o blisko 1/8 krótszy, względnie zawiera o 2,700 słów mniej, niż tekst hebrajski. W Septuagincie nie występuje np. zwrot „mówi Pan” jako zwrot wtrącony, oraz taki tytuł, jak „prorok” po imieniu Jeremiasza, jak również słowo — „król” po imieniu panującego monarchy. To samo na ogół dotyczy występowania takich tytułów Bożych jak „Bóg Izraelski” czy „Bóg Zastępów”.

Brak także pewnych części, składających się z kilku werstów²⁰. Ponadto występują tam również mniejsze różnice, głównie w odniesieniu do zwrotów i słów pojedynczych.

Chcąc wyjaśnić te różnice tekstowe, niektórzy biblisty przyjęli teorię tzw. podwójnej recenzji Księgi Jeremiasza. Zakładają oni, że jedna z nich powstała w Palestynie, druga zaś — w Egipcie. Inni uważają, że tłumacz Septuaginty z konieczności dokonywał skrótów, unikając powtórzeń, upraszczając styl i usuwając trudne partie tekstu. Wielu biblistów przychyliło się do tej teorii. Dla przykładu: opuszczenie rozdz. 8,10b—12 w Septuagincie można by tłumaczyć podobieństwem tego ustępu do rozdziału 6,12—15. Można także zgodzić się z tym, że opuszczenie jednego lub dwu akapitów nastąpiło na skutek przeoczenia, tj. jakby ześlizgnięcie się oka przepisywacza po linijkach tekstu, od wiersza do wiersza o podobnym zakończeniu, wskutek czego pominięto materiał środkowy. Jest to pospolity błąd zwany z j. greckiego *homoeuteleuton*.

Przedstawione wyżej różnice, jakkolwiek znacznie większe niż w innych księgach Starego Testamentu, nie naruszają jednak

²⁰ W ich liczbie wskaźmy na najbardziej godne uwagi: 8—10b—13a; 10,6—10; 17,1—5a; r. 27 (34 w Septuagincie), 11,7.13.21; r. 29 (36 w Septuagincie), 16—20; r. 23 (40 w Septuagincie), 14,26; r. 39 (46 w Septuagincie), 4—13; r. 48 (41 w Septuagincie), 45—47; r. 51 (r. 28 w Septuagincie), 44c—49a oraz 52,27.

zasadniczej treści, tj. nie zmieniają ani tematu, ani też intencji księgi. Być może, dalsze badania odkrytych manuskryptów hebrajskich rzuca więcej światła na tekst Księgi Jeremiasza.

IV. TŁO HISTORYCZNE

W okresie, przypadającym na początek służby Jeremiasza, walczyły o supremację, tj. o uzyskanie przewagi nad światem, trzy wielkie potęgi: Assyria, Egipt i Babilon.

1. SYTUACJA ZEWNĘTRZNA

Pod rządami Asurbanipala (669—626 przed Chr.) Assyria osiągnęła swe znaczenie szczytowe i odtąd poczęła się chylić ku upadkowi. Egipt zrzucił brzemień asyryjskie i starał się przywrócić swe uprzednie panowanie nad sprawami Bliskiego Wschodu. Wraz ze wstąpieniem na tron Babilonu w roku 626/25 Nabopolazara, rosła potęga państwa neo-babilońskiego. Los Assyrii został przypieczętowany przez upadek Niniwy w roku 612 przed Chr., spowodowany przez zjednoczenie siły babilońsko-medyjskiej. Państwo neo-babilońskie stało się potęgą dominującą w całej ówczesnej Zachodniej Azji i w krajach Bliskiego Wschodu. Egipt, pod rządami faraona Necho II (609—593), starał się przeciwstawić temu niespodziewanemu i gwałtownemu wzrostowi Babilonu, jednakże wszelkie wysiłki były daremne, gdy Nebukadnesar II (605—562), syn Nabopolazara, po wygraniu wielkiej bitwy pod Karkemisz w 604 roku przed Chr., stał się panem sytuacji i wówczas Babilon zajął miejsce Assyrii jako imperium światowe.

2. SYTUACJA W JUDZIE

Działalność Jeremiasza przypadła na ostatnie 40 lat istnienia państwa judzkiego. Pięciu królów zasiadało, jak już wspomniano, w tym okresie na tronie: Jozjasz (639—609), Jehoachaz (608), Jehojakim (608—597), Jehojachin (597) i Sedekiasz (597—586). Każdemu z nich przesyłał Jeremiasz poselstwa reform i duchowego odrodzenia. A oto krótkie streszczenie okresu panowania każdego z nich:

Sedekiasz znalazł się w trudnej sytuacji. Wyższe klasy Judy zostały deportowane, brakowało kadry kierowniczej, a lud, który pozostał, był buntowniczy i wrogo ustosunkowany do Babilonii, ulegający tendencjom proegipskim, reprezentowanym przez stronnictwo narodowe z otoczenia króla. Jeremiasz przyrównywał tych ludzi do szych fig nie nadających się do jedzenia (Jer. 24,8-10). Na domiar złego przedstawiciele Edomu, Moabu, Amonu, Sydonu i Tyru przybyli do Jerozolimy z zamiarem skłonienia Sedekiasza do przyłączenia się do powstania skierowanego przeciwko Babilonii (Jer. 27,3). Jeremiasz, kierując się wolą Bożą i znakomitą wyczuciem sytuacji politycznej świata, przestrzegał Judejczyków przed tymi intrygami i radził zarówno Judzie, jak i innym narodom znosić w spokoju jarzmo Babilonu (Jer. 27,1-22; 28,14). Ostrzegając, że błąd, jaki popełnia Juda, nie godząc się na to jarzmo, doprowadzi w konsekwencji do całkowitego zniszczenia Jerozolimy. Wbrew jednak wszystkim tym wskazaniom, Sedekiasz uległ narodowemu stronnictwu proegipskiemu i przyłączył się do antybabilońskiej koalicji.

Nebukadnesar, dowiedziawszy się o buncie Judei, zadział szybko i zdecydowanie, tłumiąc wszędzie rewoltę z okrucieństwem. Najazd wojsk Babilonu napelniał lękiem Sedekiasza i całą Jerozolimę (Jer. 21,1-10). W desperackim pragnieniu pozyskania sobie przychylności Jahwe, król i naród zawarli uroczyste przymierze dotyczące uwolnienia wszystkich niewolników hebrajskich w Jerozolimie (34, 8-10). Gdy jednak Nebukadnesar chwilowo odstąpił od oblężenia miasta, będąc zagrożony uderzeniem armii faraona, przybywającej Jerozolimie z odsieczką (37,5), przymierze zostało złamane i uwolnieni więźniowie zostali na powrót zniewoleni (34,11-22). Jeremiasza pojmano wówczas i osadzono w więzieniu jako zdrajcę (37, 11-15). Wkrótce jednak wojska babilońskie wróciły i ponownie obleżyły miasto. Żydzi walczyli desperacko, broniąc miasta i ratując samych siebie przed okrutnym losem, który ich czekał. Miasto broniło się 30 miesięcy⁸². Ale w lipcu 586 roku Babilończycy przypuścili decydujący szturm na mury miasta, powodując w nich wylot. Sedekiasz z niewielką gwardią przyboczną usiłował zbiec, lecz został ujęty i pojmany w pobliżu Jerycha (39,2-5). Jerozolima została zburzona i spalona

(39,8), a niemal wszyscy Żydzi pozostający w mieście, wzięci zostali do niewoli (39,9,10).

f) *Gedaliasz*. Nebukadnesar mianował Gedaliasza, syna Achikama i wnuka Szafana (Jer. 26,24), wielkorządcą (namiestnikiem) resztek ludu pozostałych w Judzie (3 Król. 23,22). Gedaliasz wybrał sobie za kwaterę główną Mispy w pobliżu Jerozolimy (Jer. 40,1-6). Babilończycy obdarzyli Jeremiasza wolnością, on zaś przyłączył się do nowego wielkorządcy w Mispi (Jer. 40,1-6). Po zabójstwie Gedaliasza (Jer. 41) resztki Żydów pod wodzą Jochanana uciekiły do Egiptu, zmuszając Jeremiasza do udania się tam wraz z nimi (Jer. 43).

3. PROBLEMY CHRONOLOGICZNE

Chronologiczne ujęcie treści Księgi Jeremiasza nie jest łatwe, ale próby takie były podejmowane przez biblistów, w tym także przez SDABC⁸³. Uwzględniając zatem przyjętą w tym komentarzu chronologię, należałoby czytać księgę Jeremiasza w następującej kolejności rozdziałów księgi:

⁸³ A oto próba chronologicznego ujęcia przepowiedni Jeremiasza — por. SDABC, t. III, s. 92-93:

Rozdział	Data	Miejsce w Księdze	Rozdział	Data	Miejsce w Księdze
1	627/26	1,3	30	ok. 586	36,2
2-6	627/26	2,1	31	ok. 586	31,1
7-11	608 lub 605	7,1	32	588/87	32,1
12	600(?)	12,1	33	ok. 587	33,1
13	597	13,1.18	34	ok. 588/87	34,1
14	627/26-616	2,1;14,1	35	ok. 605	35,1.11
15	627/26-616	2,1;15,1	36,1-4	600/94	36,1
16	627/26-616	2,1;16,2	36,5-32	604	36,9
17	608(?)	17,1	37	ok. 587	37,4
18	605/4(?)	18,1	38	ok. 587/86	38,5
19	605/94	19,1	39	588-636	39,1.2
20	605/94	20,1	40	ok. 586	40,1
21	588/87	21,1	41	ok. 586	41,1
22,1-19	605/94	22,1.10.18	42	ok. 586	41,1
23	597(?)	23,1	43	ok. 586	41,1
24	ok. 597	24,1	44	ok. 586-	44,1
25	605/94	25,1	-ok. 576(?)		
26	608-605	26,1	45	604	45,1
27	594/93	27,1	46-61	605/94-	46,2;47,1.19.34;
28	603	28,1	-594/93		51,59
29	603	29,1	62	597-661	52,1.21.

⁸² Por. SDABC, t. II, s. 98 i t. III, s. 92.

- a) czasy Jozjasza (639—608): 1—6; 14—18.
 b) czasy Jehojakima (608—597): 17; 7—11; 26; 35; 22,1—10.
 c) czasy Jehojachina (597): 22,20—30; 13; 23.
 d) czasy Sedekiasza (597—586): 24; 29—312; 46—51(7); 27;
 28; 21; 34; 32; 33; 37—39.
 e) czasy po upadku Jerozolimy: 40—44; 52.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga Jeremiasza składa się z serii kazań lub mów proroczych, pochodzących z różnych czasów, połączonych chronologią historyczno-biograficzną. Kazania te dotyczą ostatnich lat królestwa Judy.

1. WARTOŚCI MORALNE

Jeremiasz starał się, przy użyciu wszelkich możliwych i będących do jego dyspozycji środków, powstrzymać gwałtowny upadek państwa judzkiego, staczającego się w odmetę ruiny moralnej, grzęznącego w nieprawościach i kopiącego sobie własny grób zagłady. Wysiłki jego, mające na względzie dobro narodu w ówczesnej geopolitycznej sytuacji, okazały się jednak całkowicie bezowocne. Jego wezwania do skruchy i nawrócenia spotykały się z powszechną wzgardą. Jeremiasz był prorokiem religii serca. Poselstwa tego męża kierowały uwagę od zewnętrznych i powierzchownych wartości ku wartościom wewnętrznym i rzeczywistym. Nauczał on, że zepsucie ma swe źródło w znikczemieniu serca (17,9), że człowiek nie mający nowego serca, nowych intencji, nowego ducha, nie jest zdolny czynić dobra (13,23). Taka zmiana jednak — podkreślał Jeremiasz — może się dokonać jedynie mocą twórczego aktu Bożego (24,7; 31,31—34).

2. PROBLEMY GEOPOLITYCZNE

Podobnie jak i inni prorocy, Jeremiasz przestrzegał przed wplątywaniem się w nieodpowiednie, nieuwzględniające aktualnej sytuacji geopolitycznej, zagraniczne sojusze (2,36). Dora-

dział natomiast znosić jarzmo Babilonu i przestrzegał przed buntem, który mógł doprowadzić naród do ruiny. Były to niewątpliwie sprawy polityczne, a równocześnie niepopularne, podyktowane jednak realizmem międzynarodowym i narodowym dobrem. Kierunek ten był zgodny również z poselstwami Bożymi, mającymi na uwadze doczesne i wieczne dobro narodu.

3. PERSPEKTYWY MESJANISTYCZNO-ESCHATOLOGICZNE

Poza perspektywą nieuniknionej klęski, prorok widział pełną chwały przyszłość tych, którzy okażą wierność Panu. Będzie to właśnie ucieczka i schronienie dla obu domów Izraela, które ponownie zjednoczą się w jeden lud. Staną się oni ponownie ludem Bożym, Bóg zaś będzie ich Bogiem (Jer. 32, 37—41). Jeżeli Izrael usłucha poselstwa odnowy, to wówczas nastaną czasy ponownego ukonstytuowania się państwa pod sztandarem Nowego Przymierza (31,31—34), a Latorośl sprawiedliwa, która wyrośnie z łaski Dawida, będzie jego Królem (33,14—17). Są to już myśli o perspektywach mesjanistycznych i eschatologicznych.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI³⁴

Wstęp

1. Identyfikacja proroka: 1,1—3.
2. Powołanie: 1,4—6.
3. Nadanie prorockiego autorytetu: 1,7—10.
4. Wizje: 1,11—16.
5. Obietnica ochrony: 1,17—19.

- I. Proroctwa dotyczące państwa judzkiego i Jerozolimy: 2,1—35,19.

³⁴ BT podaje następującą strukturę treściową Księgi Jeremiasza: 1° Wstęp: 1,1—19; 2° Groźby przeciw Izraelowi i Judzie: 2,1—7,34; 3° Dalsze upomnienia i groźby: 8,1—16,28; 4° Pan wobec przemieszczonego narodu: 11,1—20,18; 5° Proroctwo przeciw królom i zapowiedź „sprawiedliwej odrośli Dawidowej”: 21,1—23,8; 6° Przeciw fałszywym „prorokom”: 23,9—25,38; 7° Zapowiedź zbawienia dla Izraela i Judy: 26,1—29,32; 8° Księga pocieszenia: 30,1—32,19; 9° Biografia Jeremiasza i jego męczeństwo: 36,1—45,5; 10° Mowy przeciw narodom obcym: 46,1—49,64; 11° Dodatek historyczny: 52,1—54.

1. Opis zła w Judzie: 2,1—37.
2. Wezwanie do nawrócenia: 3,1—4,4.
3. Sąd Boży w postaci inwazji nieprzyjaciół: 4,5—6,30.
4. Sprawy świątyni: 7,1—10,25.
5. Zwiastowanie przymierza: 11,1—13,27.
6. Osobiste doświadczenia proroka: 14,1—16,9.
7. Powody klęsk Judy i poselstwo dobra: 16,10—17,18.
8. Napomnienia dotyczące sabatu: 17,19—27.
9. Symbole zniszczenia: 18,1—19,13.
10. Prześladowanie Jeremiasza: 19,14—20,18.
11. Sprawy ludu i przywódców judzkich: 21,1—24,10.
12. Ogłoszenie sądów: 25,1—38.
13. Konflikt z fałszywymi prorokami: 26,1—29,32.
14. Proroctwa odnowy: 30,1—33,26.
15. Niepobożność Judy i zapowiedź kar: 34,1—35,19.

II. Uwagi biograficzno-historyczne: 36,1—45,5.

1. Wydarzenia poprzedzające spustoszenie Jerozolimy: 36,1—39,18.
2. Niewola Judy: 39,1—18.
3. Wydarzenia po zburzeniu Jerozolimy: 40,1—44,30.
4. Obietnice Boże dla Barucha: 45,1—5.

III. Proroctwa dotyczące obcych narodów: 46,1—51,64.

1. Wprowadzenie do poselstw: 46,1.
2. Proroctwo dotyczące Egiptu: 46,2—28.
3. Proroctwo dotyczące Filistynii: 47,1—7.
4. Proroctwo dotyczące Moabii: 48,1—47.
5. Proroctwo dotyczące Ammonu: 49,1—6.
6. Proroctwo dotyczące Edomu: 49,7—22.
7. Proroctwo dotyczące Damaszku: 49,23—27.
8. Proroctwo dotyczące Kedaru i Chazoru: 49,28—33.
9. Proroctwo dotyczące Elamu: 49,34—39.
10. Proroctwo dotyczące Babilonu: 50,1—51,64.

Zakończenie (dodatek historyczny).

1. Zdobycie Jerozolimy: 52,1—11.
2. Wydarzenia dotyczące zagłady Jerozolimy: 52,12—27.
3. Liczba niewolników: 52,28—30.
4. Uwolnienie Jehoiachina: 52,31.

§ 3. TRENY

I. NAZWA

Pierwsze słowo z Trenów brzmi po hebrajsku *eka*, co znaczy „ach!” lub „jakże?” i wyraża ból, wyrzut lub bolesne zdziwienie³⁴. Słowo to w Biblii Hebrajskiej stanowi zarazem nazwę księgi. Talmud stwierdza, że starodawni hebrajczycy znali tę księgę również pod nazwą *Qinoth*, czyli „Treny”, i tę nazwę przetłumaczono w Septuagincie jako *Threnoi*. Vulgata nawiązała do nazwy greckiej, potwierdzając równocześnie starożytną tradycję Jeremiaszowego autorstwa księgi w słowach *Threni, id est Lamentationes Jeremiae Prophetae*, co znaczy: „Treny, czyli narzekania proroka Jeremiasza”. Polska Biblia przyjęła tytuł oryginalny „Treny”, Biblia Tysiąclecia przyjęła tytuł „Lamentacje”.

II. TREŚĆ

Treścią Trenów jest żal nad spustoszoną Jerozolimą, która legła w gruzach wskutek najazdu wojsk babilońskich, jak również różne reminiscencje związane z tą narodową tragedią Judei. Prorok wyraża w nich swój smutek, jak też snuje refleksje na temat cierpienia i Bożej ekonomii wychowania swego ludu.

III. AUTORSTWO

Zarówno Żydzi, jak i chrześcijanie od czasów starożytnych uważali Treny za dzieło proroka Jeremiasza. Najwcześniejsze tego świadectwo zawarte zostało w początkowych słowach księgi, które w Septuagincie brzmią jak następuje: „I stało się, gdy Izrael był pojmany, a Jeruzalem spustoszone, że Jeremiasz siedział płacząc i narzekał narzekaniem takim nad Jeruzalem, a rzekł...”

1. SWIADECTWO TRADYCJI

Jakkolwiek nie ma dowodu na to, że stwierdzenie powyższe, występujące w Septuagincie, figurowało również w tekście

³⁴ Por. WST, s. 463.

hebrajskim, to jednak jest ono świadectwem wiary Żydów w Jeremiaszowe autorstwo dzieła w drugim stuleciu przed Chrystusem. Późniejsze świadectwa autorstwa Jeremiasza znaleźć można w Talmudzie, w targumach i w pismach wielkiego uczonego chrześcijańskiego pochodzenia hebrajskiego, a mianowicie Hieronima, który przetłumaczył Biblię na język łaciński ok. 400 roku po Chr.

2. OCENA WSPÓLCZESNEJ KRYTYKI

W nowszych czasach niektórzy bibliści poczęli powątpiewać w autorstwo Jeremiasza. Podstawą ich argumentacji był fakt, że Biblia Hebrajska nigdzie wyraźnie nie stwierdza, że Jeremiasz napisał Treny i że jakkolwiek w drugiej części Biblii Hebrajskiej, czyli w „Prorokach”, występuje prorocstwo opatrzone imieniem proroka, to jednak Treny znajdują się gdzie indziej, są zatem oddzielone od tamtej księgi i umieszczone w części trzeciej, tj. w „Pismach”. Bibliści ci wskazują także na pewne ustępy Trenów, które w ich odczuciu nie wydają się nosić znamion Jeremiaszowego stylu, tak charakterystycznego dla innych części jego księgi (Treny 1,21; 2,9; 3,59—66; 4,17.20).

Zaden jednak z tych argumentów nie jest w pełni przekonujący. Uczni, zarówno o orientacji krytycznej, jak i tradycyjnej, są przekonani jednak, że Treny napisane zostały w czasach Jeremiasza. Co więcej, występują pewne uderzające podobieństwa frazeologiczne i tematyczne, a więc w przedmiocie, słownictwie i stylu, pomiędzy prorocstwem Jeremiasza a Trenami. Podobieństwa te bez wątpienia wskazują na Jeremiaszowe autorstwo jednego i drugiego dzieła. Przy braku dostatecznych dowodów, zaprzeczających autorstwu Jeremiasza, nie ma powodu odrzucać starodawnej opinii, że Jeremiasz napisał Treny.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Tłem historycznym Trenów są ostatnie dni królestwa Judy, a zwłaszcza dramatyczne zburzenie Jerozolimy przez Nebukadnesara i tragiczne wydarzenia, towarzyszące temu, zarówno podczas oblężenia, jak i po upadku miasta.

1. SCHYLKOWY OKRES JUDEI

Po śmierci pobożnego króla Jozjasza sytuacja polityczna, społeczna i religijna państwa uległa gwałtownemu pogorszeniu się pod występny i nieodpowiedzialnym panowaniem kolejnych królów: Jehoachaza, Jehojakima, Jehojachina i Sedekiasza.

2. UPADEK JEROZOLIMY

Mieszkańcy Jerozolimy najbardziej ucierpieli podczas ostatecznego oblężenia miasta, tj. w latach 588—586 r. przed Chr. Praktycznie cała ludność Judy została bądź wybita, bądź wzięta w niewolę, bądź też rozproszona pod naporem kolejnych faz klęski. Jedynie najuboższa ludność wieśniacza pozostała i rozeszła się po opustoszałych miastach i wyludnionym kraju. Nic dziwnego, że Treny przesyccone są żalobnymi treściami smutku, gorzycy i żalu.

V. IDEE PRZEWODNIE

Więcej niż sto lat przed upadkiem Jerozolimy prorok Micheasz przepowiedział jej zburzenie, ponieważ przywódcy Judy „budują Syjon krwią a Jeruzalem nieprawością” (Micheasz 3,10 BG). W ciągu 40 lat Jeremiasz nawoływał naród judzki do żalu, skruchy i nawrócenia. Starał się umacniać dłoń Jozjasza i skłonić jego synów, władców judejskich, do prowadzenia sprawiedliwej polityki wewnętrznej i rozumnej polityki zagranicznej. Ostrzegał o nieuchronności zniszczenia, jakie nastąpi, jeżeli naród nie zejdzie ze ścieżek zła.

1. PIEŚN ŻALOBNA

Treny są kulminacyjnym akcentem tych wszystkich prorocstw i przepowiedni. Stanowią próbę podsumowania klęski narodowej, uwydatnienia nie tylko cierpień i poniżenia narodu, ale także przyczyn tego stanu rzeczy²⁸. Dają smutne świadectwo spełnienia się zapowiadanych przez Boga wyro-

²⁸ Por. tamże, s. 470.

ków. A jednak poselstwo to, choć dramatyczne w swym wyrazie, nie jest pozbawione nadziei. Przez obraz zniszczeń przewija się nie oczekiwania na przebaczenie Pańskie i uwolnienie cierpiącego ludu. W końcowym rozdziale nadzieja ta przekształca się w modlitwę: „Spraw, Panie, byśmy wrócili do ciebie, a wrócimy! Odnów nasze dni jak niegdyś!” (Treny 5,21). Szata literacka Trenów jest odbiciem tematu tej księgi.

2. CZĘŚCI SKŁADOWE

Treny składają się z pięciu poematów, odpowiadających pięciu rozdziałom tego dzieła występującego w Biblii. Pierwsze cztery z nich pisane są miarą metryczną, typową dla hebrajskiego *qina*, czyli elegii²⁷. Elegijny charakter tych poematów często ginie w nowych przekładach, niemniej w naszym polskim tłumaczeniu starano się go jak najwierniej zachować. Tak jest m.in. w poniższym urywku: „Na wygnanie poszedł Juda, na cierpienie i w ciężką niewolę. Zamieszkał między poganami i nie znajduje odpocznienia. Wszyscy jego prześladowcy dopadli go wśród ucisku” (1,3). Piąty poemat, będący raczej modlitwą niż elegią, napisany został zwykłą hebrajską strofą metryczną, gdzie każda z dwu połówek wiersza ma cztery akcenty intonacyjne²⁸.

3. MYŚL TEOLOGICZNA

Myśl teologiczna Trenów koncentruje się wokół zagadnienia cierpienia, którego doznaje jednostka, a także cały naród. Czynnikiem karzącym jest Bóg, który zsyła doświadczenia, ale źródłem ich są grzechy Ludu Bożego. Nie jest to jednak negacja Boga albo bluźniercza myśl. Pomimo bólu i udreki, nie opuszcza proroka wiara w Boga i gorąca prośba o miłosierdzie.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp (duchowy stan Jerozolimy)

²⁷ Por. SDABC, t. III, s. 27.

²⁸ Por. tamże.

1. Sytuacja oplakana: 1,1—11.
2. Narzekanie miasta: 1,12—17.
3. Modlitwa miasta: 1,18—22.

I. Sądy Boże nad niekczemną Jerozolimą: 2,1—22.

1. Wojna, oblężenie i zniszczenie: 2,1—13.
2. Niewola i upadek: 2,14—22.

II. Nadzieja wśród smutku: 3,1—66.

1. Naród rozpacza i zwraca się ku Bogu: 3,1—41.
2. Prośba o miłosierdzie i kary: 3,42—66.

III. Sądy nad obywatelami Judy: 4,1—22.

1. Przesłpstwa źródłem nieszczęścia: 4,1—20.
2. Kary dla Edomu: 4,21—22.

Zakończenie (modlitwa)

1. Prośba o zmiłowanie: 5,1—18.
2. Tyko w Bogu nadzieja: 5,19—22.

§ 4. KSIĘGA EZECHIELA

I. NAZWA

W Biblii Hebrajskiej nazwą księgi jest imię jej autora *Jechezeqel*. Imię to znaczy: „niech Bóg uczyni mocnym”. Podobnie jak wiele innych starożytnych imion świętych, imię to określało właściwości życia i pracy osoby noszącej je. Ezechiel (593—570) był prorokiem działającym w Babilonie. W Biblii Polskiej Księga Ezechiela występuje jako trzecia (oprócz Trenów) wśród pism czterech wielkich proroków. Jest to kolejność prawidłowa, chronologicznie uzasadniona, ponieważ umiejscawia Księgę Ezechiela pomiędzy pismami dwóch wielkich, współczesnych mu proroków, mianowicie Jeremiasza i Daniela. Jeremiasz zaczął głosić swe proroctwa wcześniej, a Daniel głosił je także później.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Ezechiela są mowy proroka, wygłaszane na obczyźnie przeciwko Judzie i narodom obcym, oraz mowy pocieszające o tendencjach eschatologicznych, a wreszcie zapowiedzi odbudowy nowego Izraela, opis nowej świątyni, kultu i podziału kraju⁴⁰. Księga Ezechiela dzieli się na dwie części. Pierwsza — składająca się z rozdziałów od 1,1 do 33,20 — obejmuje poselstwa niesione przez Ezechiela wygnańcom nad rzeką Kebar. Rzeka ta płynie opodal Babilonu. Jest to okres poprzedzający upadek Jerozolimy w roku 586 przed Chr. Część druga — zawierająca rozdziały od 33,21 do 48,35 — obejmuje poselstwa zapowiadające wyzwolenie i odrodzenie. Za pośrednictwem Ezechiela Bóg kierował gorący apel do Izraela, przebywającego w niewoli, aby przyjął los, który go spotkał jako los Bożego przeznaczenia.

III. AUTORSTWO

Aż do końca ubiegłego stulecia autentyczność i kanoniczność Księgi Ezechiela nie były poważnie kwestionowane. Na początku XX wieku pojawiły się pewne opinie krytyczne, lecz nie zyskały powszechnego uznania. Dzisiejsza bibliistyka nadal stoi na stanowisku, że — jak głosiła tradycja — Ezechiel był autorem księgi, chociaż przyjmuje się elementy pracy redakcyjnej współczesnych mu lub późniejszych redaktorów.

1. ŹRÓDŁO WIEDZY O PROROKU

O życiu osobistym proroka nie wiemy nic, poza informacjami pochodzącymi z samej księgi, oraz z tego, co można wywnioskować ze znajomości czasów i okoliczności, w jakich żył autor. Nie został on wymieniony w żadnej innej księdze Starego Testamentu, a pismo jego nie zostało nigdzie cytowane w Nowym Testamencie (z wyjątkiem może 2 Kor. 6,17), chociaż spotyka się w Biblii aluzje i nawiązania do jego wyobrażeń, zwłaszcza w Apokalipsie, tj. Księdze Objawienia św. Jana. Poza samą Biblią wymienia go tylko Józef Fla-

wiusz⁴¹ i Jezus, syn Syracha⁴². Żadne jednak z tych źródeł nie podaje istotnych szczegółów, dotyczących życia i działalności Ezechiela.

2. ZYCIORYS PROROKA

Ezechiel nazywa samego siebie kapłanem, synem Buziego (1,3). Nic nie wiadomo nam o Buzym. Przypuszczalnie wywodził się od synów Sadoka, sprawujących funkcje przy świątyni Jerozolimskiej (1 Kron. 24,16)⁴³. Fakt, że Ezechiel zaliczony został do „książąt i ludu rycerskiego” (2 Król. 24,14), który za czasów Jehojachina poszedł w roku 597 przed Chr. do niewoli (1,2), wskazuje, że był on prawdopodobnie członkiem arystokracji jerozolimskiej.

Nie możemy dokładnie określić ile miał lat Ezechiel, gdy dotknęła go klęska niewoli. Niektórzy wysuwają przypuszczenie, że „trzydziesty rok” (z rozdz. 1,1), może się odnosić do trzydziestego roku jego życia. Gdyby tak było, miałby on lat dwadzieścia pięć w chwili wzięcia do niewoli. Według tego, co pisze Józef Flawiusz, prorok był wówczas młodym człowiekiem⁴⁴. Ze prorok był podówczas stosunkowo młodym człowiekiem wynika z tego jeszcze faktu, iż jedno z jego proroctw datowane jest 27 lat później, tj. pochodzi z 570 lub 571 przed Chr. (29,17).

W przeciwieństwie do Jeremiasza, który był człowiekiem nieżonatym (Jer. 16,2), Ezechiel miał żonę, którą bardzo kochał (24,16), a która zmarła niespodziewanie w dziewiątym roku niewoli (24,1). Odtąd prorok w samotności znosił trudy i przeciwności, związane z wykonywaniem swego prorockiego posłannictwa.

Działalność proroka Ezechiela można podzielić na trzy okresy⁴⁵: pierwszy — obejmujący lata 593—586, tj. od chwili powołania na urząd prorocki aż do upadku Jerozolimy, odznaczający się zapowiedziami nieuchronnej zagłady miasta, drugi — obejmujący lata 586—585, tj. od zburzenia miasta do zakończenia procesu osiedleńczego, który cechuje po-

⁴⁰ Por. Antiquitates X. 3,1; 6,3; 7,2; 8,2.

⁴¹ Por. Ecclesiasticus 49,8.

⁴² Por. WST, s. 481.

⁴³ Por. Antiquitates, X. 6,3.

⁴⁴ Por. chronologiczna tabela proroctw Ezechiela — SDABC, t. IV,

cieszący ton poselstw, i trzeci — obejmujący lata 585—571, tj. do nieznanego śmierci proroka, charakteryzujący się zdecydowanie pocieszającym tonem poselstw⁴⁵.

3. CHARAKTERYSTYKA OSOBOWOŚCI

„Osobowość religijna Ezechiela różni się, mimo pewnych podobieństw doktrynalnych, dość zasadniczo od osobowości Jeremiasza. Tej sympatii co prorok z Ananiasz nie budzi już Ezechiel, bo występuje jako nieubliżany i nieugięty moralista, żywy monolit słowa Jahwe. Na próżno byłoby szukać u niego dramatycznego wstawianictwa za naród, choć rozumie on doskonale działanie miłosierdzia Bożego (Ez. 18,23—32)“⁴⁶.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Ezechiel rozpoczął swą służbę prorocką w piątym roku niewoli króla Jehojachina (1,2), tj. w roku 593/592 przed Chr.

1. WYDARZENIA POLITYCZNE

Północne królestwo izraelskie utraciło już swój byt państwowy od przeszło stu lat, a niechybny upadek Judy zbliżał się gwałtownie. Zależność polityczna od Babilonu była faktem dokonany. W trzecim bowiem roku sprawowania przez Jehojakima rządów, tj. w roku 605 przed Chr.⁴⁷, Nebukadnesar — władca Babilonu — wyruszył przeciwko Jerozolimie (Dan. 1,1). Nie wiemy bliżej, ilu książąt pojmano i wprowadzono w owym czasie. Było wśród nich trochę „z królewskiego i szlacheckiego rodu” (Dan. 1,3; 2 Król. 24,1). Znajdował się wśród nich Daniel.

Po jedenastoletnim panowaniu, Jehojakima spotkał niesławny koniec, a tron po nim objął jego syn — Jehojachin (597 r. przed Chr. por. 2 Król. 24,1), jednakże po 3-miesięcznym zaledwie panowaniu, został zdetronizowany i wprowadzony do Babilonu wraz z 10.000 niewolników spośród narodu

⁴⁵ Por. WST, s. 483.

⁴⁶ WST, s. 485.

Tym razem wśród jeńców znalazł się Ezechiel (2 Król. 24, 12—16; Ezech. 1,1—2; 33,21).

Sedekiasz, następca Jehojachina, nie postępował lepiej i dlatego nie mógł cieszyć się lepszym losem niż jego poprzednicy. W jedenastym roku sprawowania przez niego rządów, tj. w roku 586 przed Chr., nastąpił ostateczny upadek Judy (2 Król. 25,1—11). Resztki ludu zostały uprowadzone do niewoli, świątynię spalono, a miasto uległo zburzeniu. Tylko nielicznych z „biedoty wiejskiej” pozostawiono w winnicach i w zawodach rolniczych (por. 2 Król. 25,12).

2. LUD TWARDEGO KARKU

Czasy więc były niespokojne i niebezpieczne, gdy Ezechiel — jeszcze jako młody człowiek — powołany został na obczyźnie do pełnienia służby prorockiej. Przyszłość rysowała się w najczarniejszych barwach. Wyroki, które spadły na Jerozolimę, nie tylko nie działały otępleniowo na mieszkańców Judy, ale na odwrót — wydawało się, że wciągają ich jeszcze bardziej w odmęty odstępstwa i niegodziwości. Również wygnańcy z rzeki Kedar nie byli skłonni do przyniesienia „błogosławiącego owocu sprawiedliwości” przez Boże „karnie” (Hebr. 12,11). W dalszym ciągu byli skorzy do buntu i bałwochwalstwa (Ezech. 2,3; 20,39) i nadal okazywali nazbyt mało entuzjazmu dla odnowy ducha.

V. IDEE PRZEWODNIE

Poselstwa, zawarte w Księdze Ezechiela, przedstawiają zamiary Boże w stosunku do swego ludu. Posiadają aspekt wychowawczy i eschatologiczny.

1. ZNACZENIE KARY

W ciągu całego stulecia prorocy ostrzegali Izrael. Mimo to naród pograżał się coraz bardziej w odszczepieństwie. Gdy w końcu okazało się, że wybrany naród nie dorasta do swej właściwej roli i nie stara się pełnić istotnych zadań swego posłannictwa, trzeba było zastosować środki bardziej dra-

współdziałań z Bogiem. Bóg więc zdecydował się kontynuować proces wychowawczy w warunkach przeciwności losu, skoro narodowi nie odpowiadała nauka w warunkach pomyślności i dobrobytu.

Gdyby Żydzi poddali się woli Nebukadnesara, jak chciał tego Bóg (Jer. 27,1—22), miasto Jerozolima i jego wspaniała świątynia pozostałyby nietknięte (Jer. 17,25.27; 38,17). Uniknęłyby się także blisko stu lat udręki i klęski, jaka dotknęła wygnańców, zanim powrócili z Babilonu. Ale upór i zatwardziałość Izraela (Jer. 28,1—14) spowodowały, że naród musiał wypić swój kielich goryczy aż do dna, co znalazło wyraz w drugim (w roku 597 przed Chr.), a potem i w trzecim uprowadzeniu (586 r. przed Chr.). „Jarczma drewniane” zastąpiono „jarczmi żelaznymi” (Jer. 28,13.14).

2. MIŁOSIĘDZIE

Jednakże nawet w czasach niewoli sprawiedliwość Boża przeplatała się z łaską i miłosierdziem. Bóg przychodził do swego ludu jako nauczyciel, aby umożliwić mu zrozumienie ogromu bezsensu, jaki płynie z braku posłuszeństwa, aby wzbudzić wśród ludu pragnienie współpracy z Bogiem. W tym wypadku był raczej nauczycielem niż surowym sędzią. Gorkie doświadczenia okresu niewoli miały nie tyle stanowić środki represji, ile raczej być lekarstwem, tj. środkiem uzdrawiającym. Prorocy — Jeremiasz, Ezechiel i Daniel — wysłani zostali po to, aby obwieścić ludziom właściwy zamiar Niebios, tj. skłonić lud do uległości i posłuszeństwa. Jeremiasz działał w Judei, podczas gdy Ezechiel wykonywał podobną misję wśród znajdujących się w niewoli. Daniel zaś był ambasadorem Bożym na dworze Nebukadnesera, gdzie zapoznawał króla z wolą Bożą i zapewniał współdziałania w Bożych planach. Ognie cierpień nie miały być gorętsze od tych, które były niezbędne dla usunięcia żużlu.

3. ELEMENTY EWANGELICZNE PROROCTW

Wiele poselstw poświęconych było napiętnowaniu grzechów narodu. Celem księgi było po pierwsze — skłonięcie ludu do szczerego żalu i skruchy, po drugie — ujawnienie

o przyszłym Nowym Przymierzu. W skutek własnej ignorancji oraz przewrotnych nauk fałszywych proroków, zepsutych kapłanów i odszczepieńczych przywódców, Izraelici posiadli spalone wyobrażenie o charakterze Bożym oraz istocie planu Bożego w stosunku do swego ludu. Ezechiel pragnął skorygować te błędne wyobrażenia. Spodziewał się, że nowe wyobrażenie o Bogu stanowić będzie nowy impuls koniecznych reform, skłaniając lud do uznania swego losu za wychowawcze zrządzenia Boże. Wskazywał na nieuchronność wygnania i obalał fałszywą nadzieję na odparcie oblężenia Jerozolimy i pomyślność powstania. Apelowal, aby pozwolono doświadczeniom niewoli wywierać swe wychowawcze wpływy na umysł i serca. Poselstwo swoje ukoronował wizją przyszłej chwały, która nastąpi, jeśli naród dozna odnowy. Jakże inaczej wyglądałyby dzieje Izraela, gdyby naród usłuchał żarliwych próśb i nawoływań tego wielkiego męża!

4. MYŚL TEOLOGICZNA

W Księdze Ezechiela występuje transcendentne pojęcie Boga. Zasadniczym jego przymiotem jest świętość, która skłania nie tylko do służby i kultu, ale także do moralnego życia. Księga zwraca uwagę na indywidualność odpowiedzialności (18,20). Duży akcent jest położony na odnowę ducha, owe nowe serce z wyrytym na nim prawem Bożym (36,26). Interesująca jest także wizja eschatologicznej przyszłości oraz elementy sanktuariologiczne.

W Księdze Ezechiela przejawiają się w szczególności następujące tematy: powołanie prorockie, świętość Boża, wychowawcza rola dziejów, wizja odnowy doczesnej, eschatologiczna myśl mesjanistyczna, elementy angelologiczne i demoniczne oraz sanktuariologia.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI⁴⁸

Wstęp

1. Widzenie nad Kedar: 1,1;
2. Czas widzenia (5 dzień 4 mies. 3 rok): 1,2.

⁴⁸ Interesujący jest podział księgi wg BT: 1° Tytuł: (1,1—3,2L). 2° Przed oblężeniem (3,22—24,26). 3° Mowy przeciw narodom (25,1—30,26). 4° Powołanie prorockie (31,1—32,32).

I. Proroctwo o sądach Bożych dotyczących Izraela: 1,3—24,27.

1. Pierwsza część: 1,3—7,25.
 - a) Powołanie Ezechiela: 1,3—3,11.
 - b) Rozpoczęcie działalności prorockiej: 3,12—7,27.
2. Druga część: 8,1—19,14 (5 dzień 6 mies. 6 rok).
 - a) Seria proroctw oglądanych duchowo w Jerozolimie: 8,1—11,25.
 - b) Dwa symboliczne znaki: 12,1—20.
 - c) Ujawnienie przyczyn kaźni Bożej: 12,21—14,23.
 - d) Różne podobieństwa: 15,1—19,14.
3. Trzecia część: 20,1—23,49 (10 dzień 5 mies. 7 rok).
 - a) Opowiadanie o buncie Izraela: 20,1—49.
 - b) Dwa różne obrazy dotkliwych klęsk: 21,1—32.
 - c) Wykaz grzechów Jeruzalemu i postępująca kaźń Boża: 22,1—31.
 - d) Historia apostazji: 23,1—49.
4. Czwarta część: 24,1—27 (10 dzień 10 mies. 9 rok).
 - a) Podobieństwo o garncu: 24,1—14.
 - b) Śmierć żony Ezechiela: 24,15—27.

II. Proroctwo o obcych narodach: 25,1—32,32.

1. Pierwsza część: 25,1—28,20 (obejmuje przypuszczalnie również 9 rok).
 - a) Seria proroctw dotyczących sąsiednich narodów Izraela: 25,1—17.
 - b) Proroctwo o Tyrze: 26,1—28,19.
 - c) Proroctwo przeciw Sydomowi: 28,20—26.
2. Druga część — proroctwa dotyczące Egiptu (29,1—32,32).
 - a) Pierwsza wizja: 29,1—16 (12 dzień 10 mies. 10 rok).
 - b) Druga wizja: 29,1—21 (1 dzień 1 mies. 27 rok).
 - c) Trzecia wizja: Egipt i jego sprzymierzeńcy: 30,1—19 (obejmuje przypuszczalnie 9 rok).
 - d) Czwarta wizja — Walki Babilonu z Egiptem: 30,20—26 (7 dzień 1 mies. 11 rok).
 - e) Piąta wizja — pomyślność Egiptu i upadek Asyrii: 31,1—18 (1 dzień 3 mies. 11 rok).
 - f) Szósta wizja — narzekania nad Egiptem: 32,1—16 (15 dzień 12 mies. 12 rok).
 - g) Siódma wizja — Egipt wśród innych upadłych narodów: 32,1—32 (1 dzień 12 mies. 12 rok).

III. Proroctwo o miłosierdziu Bożym nad Izraelem: 33,1—48,35.

1. Pierwsza część: 33,1—39,29 (5 dzień 10 mies. 12 rok).
 - a) Odnowa: 33,1—20.
 - b) Przybycie zbiega donoszącego o upadku Jerozolimy: 33,21—39.
 - c) Zganiecie pasterzy Izraela: 34,1—31.
 - d) Proroctwo przeciw Edomowi: 35,1—15.
 - e) Proroctwo do gór Izraelskich: 36,1—38.
 - f) Proroctwo o wyschłych kościach: 37,1—28.
 - g) Proroctwo przeciwko Gogowi i Magogowi: 38,1—39,29.
2. Druga część: 40,1—48,35 (10 dzień, początek marca, 25 rok).
 - a) Świątynia: 40,1—43,27.
 - b) Rytuał świątynny: 44,1—47,12.

Zakończenie (podział kraju).

1. Granice i podział ziemi obiecanej: 47,13—23.
2. Podział ziemi między plemiona: 48,1—35.

§ 5. KSIĘGA DANIELA *

I. NAZWA

Księga nosi imię Daniela (603/2—536/5), swego głównego bohatera i autora. Zwyczaj nazywania ksiąg biblijnych imionami swych głównych bohaterów znajduje potwierdzenie w

* Księga Daniela należy do najbardziej fascynujących ksiąg Pisma Świętego. Składa się na to szereg okoliczności takich jak: osoba Daniela, elementy prorocko-apokaliptyczne, historiozoficzne i mesjanistyczne oraz ich implikacje teologiczno-interpretacyjne, ważne kwestie biblistyczne, nowotestamentowe reminiscencje księgi itp. Główne problemy biblistyczne koncentrują się wokół zagadnienia autorstwa i czasu powstania księgi. Większość współczesnych biblistów opowiada się za anonimowym autorstwem księgi i jej powstaniem w II w. przed Chr., a szczególnie w okresie machabejskim, zwłaszcza panowania Antiocha IV Epifanesa (173—164). Mniejszość natomiast biblistów współczesnych, w tym także bibliści adwentystyczni, stoją na stanowisku Danielowego autorstwa księgi i powstania jej w VI w. przed Chr. Księga Daniela odgrywa ogromną rolę teologiczną w adwentyzmie. Uważana jest za apokalipsę Starego Testamentu i bardzo ważną część — obok Objawienia św. Jana — profetycznych partii Pisma Świętego.

narwach innych ksiąg, np. Księgi Jozuego, ksiąg Samuela, Księgi Estery, Księgi Joba itd. Narwa ta niekoniecznie musi dowodzić autorstwa księgi, chociaż oba pojęcia często się łączą, jak np. w następujących księgach: Księdze Jozuego, Księdze Izajasza, Księdze Jeremiasza i Księdze Ezechiela i jak ma to miejsce w przypadku Księgi Daniela. W Biblii Hebrajskiej Księga Daniela znajduje się w trzeciej części, tj. wśród „Pism” (Ketawim), przypuszczalnie dlatego, że nie traktowano Daniela jako proroka (nawoi), lecz jako mędrca (hocham), a jego księgi nie jako proroctwa, lecz historię i literaturę mądrościową³⁰, zaś w Septuagincie występuje po proroku Ezechielu i przed małymi prorokami. Za tą koncepcją poszła cała tradycja łacińska z Vulgatą na czele, a także chrześcijańskie wydania Biblii.

Imię „Daniel” (Dawijjel) znane jest w Piśmie Świętym. Biblia wymienia jeszcze trzy inne osoby noszące to imię. W Księdze Ezdrasza i Księdze Nehemiasza występuje kapłan z rodu Itamara imieniem Daniel (Ezdr. 8,2; Neh. 10,7). Imię Daniel nosił jeden z synów Dawida (I Kron. 3,1). W Księdze Ezechiela występuje również szlachetna postać Daniela (14, 14,20; 28,3)³¹. Także literatura ugarycka (dokumenty z Ras Szamra) wspomina jakiegoś Daniela³². Imię proroka Daniela nie było więc odosobnione, lecz posiadało charakter autentyczny. Imię to znaczy „Bóg jest moim sędzią”.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Daniela są dzieje Daniela jako jeńca, potem kadeta w babilońskiej szkole pałacowej, a wreszcie mędrca stanu i proroka, od czasu pierwszej deportacji Żydów przez Nebukadnesara w roku 605 przed Chr. (1,1) aż do trzeciego roku panowania króla Cyrusa (10,1), tj. do roku 536, czyli przez 70 lat niewoli babilońskiej³³, jak również niektóre wydarzenia, rozgrywające się w tym czasie na arenie świata.

³⁰ Por. K. Bull, Księga Daniela, Warszawa 1966, s. 351; H. Turkanik, Księga Daniela, w: Kalendarz Chrześcijański, Warszawa 1964, s. 70.

³¹ Przypuszczalnie jest to postać Daniela proroka — por. SDABC, t. IV, s. 623.

³² Por. tamże: WST, s. 491.

³³ Co do danych chronologicznych — por. SDABC, t. III, s. 95.

a wreszcie wizje, dotyczące różnych aspektów historiozbowczych działań Boga, dziejów ludzkości i Kościoła. Księga dzieli się na dwie części. Pierwsza, obejmująca rozdziały 1—6, posiada charakter bardziej historyczny, a druga, obejmująca rozdziały 7—12, charakter bardziej prorocki.

III. AUTORSTWO

Tradycyjny pogląd, tak chrześcijański, jak i judejski, głosił, że Księga Daniela napisana została w VI w. przed Chr. i że jej autorem był prorok Daniel³⁴. Za tym tradycyjnym poglądem przemawia szereg ważkich argumentów, a więc sprawdziany literackie (wewnętrzne i zewnętrzne), jedność treściowa i literacka księgi i obecny stan księgi. Rozważmy te dowody bardziej szczegółowo.

1. SPRAWDZIANY LITERACKIE (WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE)

a) Świadectwo samej księgi. Prorok Daniel występuje w licznych wersetach i perykopach księgi (np. 8,1—7,13.19.27; 3,2—22; 10,2—5 itd.) w pierwszej osobie, co przecież jest elementem wybitnie personalistycznym, przemawiającym za własnym autorstwem. Oświadcza nawet, że otrzymał osobiste polecenie od Boga zachowania księgi (12,4). W księdze występują także perykopy, w których autor używa trzeciej osoby (np. 1,6—11,17.19.21; 2,14—20 itd.), ale fakt ten nie przeczy daniełowemu autorstwu, ponieważ w starożytności taki sposób pisania był dość często praktykowany (por. Ezdr. 7,28), a zresztą praktykowany jest i dzisiaj.

b) Znajomość historii. Autor znakomicie znał bieg wydarzeń i był doskonale zorientowany we współczesności. Jedynie człowiek z VII i VI w. przed Chr. świetnie zorientowany w bieżących sprawach Babilonii mógł zamieścić pewne występujące w księdze fakty historyczne, np. dotyczące budowy Babilonu. Wiedza o tych faktach nie przetrwała dłużej niż

³⁴ Pierwszym, który zakwestionował historyczność Daniela był neoplatoński i pogański filozof Porfiriusz (233—304), główny oponent chrześcijaństwa, uczeń Plotyna.

VI stulecie przed Chr. i przestała być udziałem potomnych, jak o tym świadczy brak informacji na ten temat w późniejszej literaturze historycznej. Stosunkowo niedawne odkrycia archeologiczne pozwoliły wydobyć te fakty ponownie na światło dzienne.

c) *Świadectwo Chrystusa*. Jezus, cytując pewien fragment księgi, wymienia „proroaka Daniela” jako jego autora (Mat. 24,15). Dla ludzi wierzących już samo to świadectwo powinno być dowodem wystarczającym. Jezus przyjął ponadto z Księgi Daniela tytuł „Syna Człowieczego” (Dan. 7,13 — Mat. 16,13. 27,28).

2. JEDNOŚĆ KSIĘGI

Księga dzieli się przejrzysto, jak już zaznaczyliśmy, na dwie odrębne części. Pierwsza część (rozdz. 1—6) jest głównie historyczna, druga zaś (rozdz. 7—12) jest głównie prorocza. Mimo to księga stanowi jednolitą pod względem kompozycyjnym całość. Przemawiają za tym następujące argumenty:

a) *Logiczne uzależnienie*. Różne części księgi są poszerzone treściowo, lecz logicznie uzależnione od siebie. Używanie naczyń ze świątyni na uczenie Belsazara można zrozumieć tylko w świetle wcześniejszego opisu ich przewiezienia do Babilonu (5,3 — 1,1—2). Informacja z 3,12, mówiąca o trzech zarządcach prowincji, nawiązuje do politycznych decyzji Nabukadnesara, opisanych po raz pierwszy w 2,49. W wersecie 9,21 zawarta jest uwaga, dotycząca anioła Gabriela, a odnosząca się do wcześniejszej wizji (8,15.16).

b) *Harmonizacja*. Część historyczna zawiera prorocstwo (r. 2), które znakomicie harmonizuje z prorocstwami zawartymi w dalszej części księgi (r. 7—12). Rozdział 7 rozwija temat podjęty w rozdziale 2. Widoczny jest zatem związek treściowy pomiędzy historycznymi a prorockimi częściami księgi. Część historyczna (r. 1—8) stanowi charakterystykę Bożych zrzążeń wobec jednego narodu, tj. Babilonu, ukazując rolę tego narodu w realizacji planów Bożych. Stanowią one jednak charakterystykę służącą jako ilustracja Bożych poczynań wobec in-

nych narodów⁵⁵. Podobnie bowiem jak Babilon, każde następne imperium światowe, sugestywnie przedstawione w proroczej części księgi, otrzymało sposobność zapoznania się z wolą Bożą i było rozliczane stosownie do wypełniania Boskich zamierzeń. Tak więc powstanie i upadek narodów, przedstawione w proroczej części księgi, należy interpretować w kategoriach zasad, wyłożonych w części historycznej, a odnoszących się do imperium babilońskiego. Fakt ten wiąże obie części księgi w jedną spójną treściowo, logicznie i teologicznie całość.

c) *Jedność literacka*. W Księdze Daniela występuje zadziwiająca jedność literacka. Uznaje ją większość przedstawicieli różnych szkół biblistycznych. Układ księgi, główny tok rozumowania, słownictwo i styl obu jej części — to cechy wspólności literackiej dzieła. Przemawiają one na korzyść zwolenników teorii, uznającej jednego autora obu części księgi, przeciw hipotezie o autorstwie podwójnym czy zbiorowym.

3. OBECNY STAN TEKSTU KSIĘGI

Wśród setek fragmentów biblijnych znalezionych w pierwszej grocie qumrańskiej, dwa pochodzą z Księgi Daniela. Zostały one już opublikowane⁵⁶ i przestudiowane. Odnalezione fragmenty zawierają 22 następujące wersety: rozdziały 1,10—17; 2,2—6; 3,22—30. Fragmenty były pisane przez dwóch przepisywaczy (skrybów). Każdy fragment należał do jednego z dwóch różnych zwojów, albo też należały one do jednego i tego samego zwoju, w którym kto inny przepisywał rozdziały 1 i 2, a kto inny rozdział 3 i następne. Rękopisy pochodzą z II w. przed Chr. Porównanie znalezionych rękopisów z tekstem masoreckim nie wykazuje żadnych zasadniczych zmian⁵⁷.

⁵⁵ Por. E. G. White, *Education*, s. 175—177.

⁵⁶ Por. D. Bathelemy i J. T. Milik, „Discoveries in the Judean Desert I”, *Qumran Cave*, w 1955 roku, w Oksfordzie.

⁵⁷ Między rękopisami a tekstem masoreckim występuje 16 wariantów, czyli miejsc różniących się w obu wersjach redakcją tekstu. Zaden jednak z nich nie zmienia znaczenia tekstu. Dziewięć spośród tych szesnastu wariantów to po prostu odmienności w zapisie i wymowie, przy czym każdy wariant dotyczy jednej tylko litery. Dwa warianty wydają się być błędami wymowy. Innych siedem wariantów ma zróżnicowaną wymowę w stosunku do tekstu masoreckiego. Dodatków (wtretów) jest cztery: jeden spółnik „i”, jeden

Stanowi to mocne potwierdzenie prawdy, że tekst hebrajski Księgi Daniela ma zasadniczo tę samą formę, co przynajmniej w czasach Chrystusa.

Dalszą interesującą rzeczą jest to, że fragment rozdziału drugiego pokrywa się z tym ustępem, w którym następuje przejście od hebrajszczyzny do aramejszczyzny (2,4). Pomieędzy ostatnim słowem hebrajskim a pierwszym słowem aramejskim pozostawiono wolną przestrzeń, powodując w ten sposób dostrzegalny odstęp międzyjęzykowy. Godne uwagi jest również i to, że odnalezione rękopisy, podobnie jak i tekst masorecki, nie zawierają w ogóle apokryficznej pieśni trzech młodzieńców (3,23).

W następnych grotach, a zwłaszcza w grocie czwartej i szóstej, odkryto dalszych sześć fragmentów rękopisów Księgi Daniela. Odnaleziono także dokument nazwany Florilegium (4Q Flor), pochodzący z czasów przedchrystusowych, wspominający m.in. „Księgę Daniela proroka” i zawierający niektóre teksty księgi. Rękopisy qumrańskie Księgi Daniela, wśród których znajdują się manuskrypty pochodzące z III w. przed Chr., potwierdzają dwujęzyczność księgi, zgodność tekstu z tekstem masoreckim, powagę księgi w społeczności qumrańskiej i autorytet Daniela jako autora księgi. Duże światło na tekst masorecki Księgi Daniela rzuca także grecki przekład Teodocjona jako bardziej zgodny z tekstem masoreckim niż tekst Septuaginty.

4. OSOBA AUTORA

Przytoczone dowody wskazują na Daniela jako autora księgi. Ale kim był Daniel? Był młodym hebrajczykiem, wywodzącym się przypuszczalnie z rodu królewskiego (1,3), wprowadzonym w roku 605 przez Nebukadnesara podczas jego pierwszej palestyńskiej kampanii (1,1). Nie wiemy kim byli jego rodzice i czym się trudnili, jaki był stan jego rodzeństwa, ilu miał braci i siostr, czy miał własną rodzinę i w jakim był wieku, gdy znalazł się w Babilonie. Jeśli przyjąć,

przymek „ze” przed „Jezeł”, a w dwu innych wyrazach wtrącona została samogłoska. Jednej litery, oddającej brzmienie tej samogłoski w tekście masoreckim, nie ma w odnalezionych fragmentach. Dwie końcówki czasownikowe stanowią zapewne błędy przepisującego. To wszystko.

że miał wówczas lat 20, to nietrudno stwierdzić, że narodził się w roku 625 przed Chr., a więc w czasach króla Jozjasza (639—608). Jako już młodzieniec musiał być świadkiem ostatnich lat rządów tego władcy i żałoby po jego śmierci, a także przesileni czasów — wzrastającej potęgi babilońskiej, upadku Asyrii i zabiegającego o utrzymanie swych wpływów Egiptu, rządów Jehoachaza i początków panowania Jehojakima. Jeśli wychowywany był w sferach dworskich, wszystko to wchodziło w orbitę świadomości młodego Daniela.

Z postawy, jaką zajmował na dworze babilońskim, w pałacowej szkole rycerskiej, wynika, że w domu rodzinnym uzyskał staranne wychowanie i wykształcenie, że reprezentował wzór kultowo-moralnej ortodoksji hebrajskiej.

Dzięki przymiotom swego umysłu i charakteru oraz opatrności Bożej, Daniel staje się wybitnym doradcą i mężem stanu na dworze babilońskim, a równocześnie piastuje urząd proroka. Był świadkiem upadku Babilonii. Zmarł ok. 536 roku przed Chr.

5. CZAS I CEL POWSTANIA KSIĘGI

Nie jest wykluczone, że poszczególne elementy księgi tworzone były podczas długiego życia Daniela w trakcie jego doświadczeń i przeżyć. Wydaje się jednak, że główna jej redakcja nastąpiła przy końcu życia Daniela.

Pierwszoplanowym celem napisania dzieła było przekazanie — z woli Bożej — objawień Bożych, dotyczących czasów współczesnych, a zwłaszcza czasów przyszłych, jako niezwykle ważnego elementu w rozwoju objawienia Bożego w pochodzie czasów i historiozbawczych działań Bożych.

Drugim celem było niesienie swemu ludowi pociechy, jak również nauki o Bożej opatrności i pewności Bożych obietnic. Z całą pewnością celem księgi nie było ani przedstawienie dziejów niewoli babilońskiej, ani biografii samego Daniela, ani nawet zarysu dziejów Babilonii i Persji, lecz przedstawienie na tle doświadczeń proroka i męża stanu w jednej osobie oraz jego przyjaciół, jak również historii politycznej państwa babilońskiego, religijnej filozofii dziejów w jej aspekcie historiozbawczym, a więc historyczno-prowidencjalnym, soteriologicznym i eschatologicznym.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Czasy, w jakich żył i działał prorok Daniel i w jakich rozgrywały się opisane w księdze wydarzenia, były przełomowe, niebezpieczne i złożone. Na arenie międzynarodowej tworzyła się nowa sytuacja polityczna. Assyria przestała istnieć, a jedyną liczącą się potęgą stała się Neobabilonia.

I. CZASY NEBUKADNESARA (605—562)

W roku 605 przed Chr. doszło pod Karkemisz do zniweczenia ostatniego punktu oporu resztek wojsk asyryjskich, wspieranych przez armię egipską. W walnej bitwie w lecie tegoż roku Nebukadnesar, stojący z woli swego ojca Nabopolazara na czele wojsk babilońskich, rozbił armię asyryjsko-egipską i w pogoni za uciekającym faraonem Necho dotarł aż do delty Nilu, zajmując po drodze całą Syrię i Palestynę. Podczas tej właśnie kampanii, do niewoli babilońskiej wzięty został wraz z wieloma innymi, Daniel⁵⁸. W takich właśnie okolicznościach Daniel i inni książęta z rodu królewskiego dostali się na dwór babiloński, gdzie przygotowywano ich do służby publicznej zgodnie z wielkomocarstwową polityką Babilonu.

a) *Schyłkowy okres królestwa judzkiego.* Pierwsze 19 lat, spędzonych przez Daniela w Babilonii, tj. lata 605—586, stanowiły jednocześnie ostatnie lata istnienia królestwa judzkiego, podległego już Babilonowi. Antybabilońska polityka ostatnich królów Judy, uparcie i bezsensownie realizowana przez nich, ściągała na naród judzki jedną katastrofę po drugiej.

Król Jehojakim (609—597), za rządów którego Daniel wzięty został do niewoli, dochowywał wierności Babilonowi w ciągu niewiele zaledwie lat. W końcu jednak przechylił się na stronę ugrupowania, uprawiającego politykę proegipską i wszczynającego bunt. W rezultacie tego kraj, przeżywając drugi najazd babiloński, doznał dotkliwej straty. Wielu obywateli utraciło wolność i wziętych zostało do niewoli, a król stracił przy tym życie. Syn i następca królewski, Jehojachin (597), po krótkim, zaledwie trzymiesięcznym i równie niefor-

tunym i buntowniczym panowaniu, wzięty został wraz z tysiącami najwybitniejszych obywateli Judy, reprezentujących przede wszystkim wyższe klasy społeczeństwa, wśród których znajdował się także Ezechiel, do niewoli babilońskiej. Działo się to w roku 597 przed Chr. Następca Jehojachina, Sedekiasz (597—586), wydawał się początkowo dochowywać Babilonowi lojalności. Z natury jednak słaby i chwiejny w poglądach, nie był w stanie długo opierać się skutecznie błędnym tendencjom politycznym i w końcu uległ antybabilońskim orientacjom swoich doradców inspirowanym przez Egipt. W wyniku tego faktu Nebukadnesar, najwidoczniej znużony wybuchaniem częstych, coraz to nowych rewolt palestyńskich, zdecydował się położyć raz na zawsze kres istnienia przemieszczonej Judy. W ciągu dwu i pół lat wojska babilońskie pustoszyły i łupily państwo judzkie, niszcząc jego miasta, a w końcu zniszczyły i Jerozolimę wraz z jej świątynią i pałacami. Większość mieszkańców Judy została pojmana i zaprowadzona do niewoli. Działo się to w roku 586 przed Chr.

Podczas tych brzemiennej w wydarzenia lat, Daniel znajdował się w Babilonie. Musiał widzieć wojska babilońskie wyruszające w kolejne ekspedycje przeciwko jego ojczyźnie. Był świadkiem ich zwycięskich i triumfalnych powrotów. Widział jak przyprowadzano pojmanych Żydów. Widział jak wśród jeńców z wyprawy w roku 597 znajdował się młody król Jehojachin wraz z rodziną (2 Król. 24,10—16), a później, z pogromu Jerozolimy w roku 586 — oślepiiony król Sedekiasz (2 Król. 25,7). W tych latach Daniel był również świadkiem agitacji politycznych, rozwijanych nierozważnie na obczyźnie wśród wygnańców żydowskich. Rezultatem ich było skazanie na śmierć i spalenie kilku głównych inspiratorów. Wydarzenia te nawet skłoniły proroka Jeremiasza do wysłania listu do współrodaków, znajdujących się w Babilonie, nalegającego na prowadzenie tam spokojnego i pracowitego życia (Jer. 29).

b) *Działalność polityczna Daniela.* W ciągu tych lat Daniel i jego trzej współtowarzysze lojalnie i uczciwie pełnili swe obowiązki polityczne jako urzędnicy królewscy i poddani państwa babilońskiego. Po ukończeniu szkoły pałacowej stali się członkami wybranej grupy doradców królewskich, określonych mianem Chaldeczyków. Wkrótce Daniel odegrał ważną rolę w życiu Nebukadnesara w związku z interpretacją jego

⁵⁸ Por. Z. Lyko, Nebukadnesar...

snu tajemniczego o przyszłych losach świata (Dan. 2). W uznaniu zasług król obdarzył Daniela wysoką godnością państwową, którą Daniel — jak się wydaje — piastował przez jakiś czas, co umożliwiało Danielowi zapoznanie króla z potęgą Boga nieba i ziemi, któremu służył. Nie wiadomo jak długo piastował Daniel ten wysoki urząd. Wydaje się jednak, że utracił go przed rokiem 570 przed Chr., skoro imię jego nie występuje już w „Almanachu Dworu i Państwa” (*Court and State Almanac*), odkrytym w wykopaliskach archeologicznych, a pisany w piśmie klinowym, zawierającym listę głównych urzędników Nebukadnesara, piastujących wysokie urzędy w roku 570 i następnych⁵⁹. Nie jest wykluczone, że upadek państwa judzkiego odbił się ujemnie na sytuacji żydowskich wygnańców w Babilonii, w tym także Daniela.

Z czasów panowania Nebukadnesara opisane zostały w Księdze Daniela tylko cztery wydarzenia, przy czym Daniel odegrał rolę tylko w trzech spośród nich. Są to następujące wydarzenia:

Po pierwsze — dworska edukacja książąt żydowskich w szkole pałacowej, trwająca w okresie pierwszych trzech lat panowania królewskiego, wliczając w to rok wstąpienia na tron (r. 1), tj. w latach 605—603 przed Chr.

Po drugie — objaśnienie niezwykłego snu, który Nebukadnesar miał w drugim roku swego panowania (r. 2), tj. 603 przed Chr.

Po trzecie — uroczystość poświęcenia posągu na równinie Dura, co postawiło Daniela i jego przyjaciół w szczególnie trudnej sytuacji (r. 3).

Po czwarte — objaśnienie drugiego snu Nebukadnesara, zapowiadającego siedmioletnie szaleństwo króla, co miało miejsce zapewne w ostatnich latach panowania królewskiego (r. 4).

Nie jest nic wiadome o działalności Daniela w okresie choroby królewskiej i jego niezdolności do sprawowania rządów. Podobnie, nie wiemy nic o tym, czym zajmował się Daniel po odzyskaniu przez króla pełni władz umysłowych i tronu.

2. CZASY NASTĘPCÓW NEBUKADNESARA

Po śmierci Nebukadnesara panował jego syn Amel-Marduk (562—560), czyli biblijny Evil-Merodach. Był to władca prowadzący hulaszczy i nieokiełznany tryb życia. W roku wstąpienia na tron okazał królowi Jehojachinowi łaskę, uwalniając go z więzienia i przyznając królewskie honory (2 Król. 25, 25—30). Po nim tron objął Nergal-Szar-Uzur (560—556), zwany przez greków Neriglasserem, będący zięciem Nebukadnesara i szwagrem Amel-Marduka. Po nim panował jego syn, a wnuk Nebukadnesara, Labaszi-Marduk (556), lecz panował tylko dwa miesiące i zginął w rewolcie pałacowej. Rządy po nim objął drugi zięć Nebukadnesara, Nabonid (556—539), który w szóstym roku panowania podzielił je ze swym synem Belsazarem (550—539).

Nie jest pewne, jakie stanowisko piastował Daniel za następców Nebukadnesara. Przypuszczalnie jednak przebywał w Babilonii i pozostawał w służbie dworskiej. W tym jednakże czasie dane mu było oglądać jak potężne kiedyś państwo babilońskie poczęło chylić się ku upadkowi, jak słabło moralnie i ulegało zepsuciu pod panowaniem nieudolnych i często zmieniających się następców Nebukadnesara. Z pewnością z dużym zainteresowaniem i przejęciem śledził on także powstawanie i rozwój państwa Cyrusa oraz jego nieustanne parcie na zachód, skoro władca o takim imieniu wymieniony został w proroctwie Izajasza jako przyszły oswobodziciel Izraela (Izaj. 44,28; 45,1). W roku 550 przed Chr., tj. w roku, gdy Cyrus pokonał państwo medyjskie, Daniel był świadkiem mianowania przez Nabonida syna Belsazara swoim zastępcą i władcą Babilonii, a to w związku z udaniem się Nabonida do Arabii, gdzie zresztą król ten przebywał do końca imperium babilońskiego.

W okresie trzech pierwszych lat rządów Baltazara miał Daniel swe wielkie widzenia (r. 7 i 8). W wizjach tych dane mu było oglądanie — w nawiązaniu do zarysu dziejów ukazanych w śnie Nebukadnesara — wielkich wydarzeń przyszłości z wieloma dodatkowymi szczegółami.

Przy końcu imperium babilońskiego raz jeszcze Daniel odegrał swą rolę proroka. Działo się to ostatniej nocy istnienia Babilonu w 539 roku przed Chr., w czasie, w którym wojska perskie przynuszczały ostateczny szturm na stołeczne miasto.

bejskich, że powstała w drugim stuleciu przed naszą erą, szczególnie za czasów Antiocha IV Epifanesa⁶³.

Na uzasadnienie swej opinii uczeni chrześcijańscy wysuwają trzy zasadnicze argumenty, przemawiające — ich zdaniem — za późną datą powstania Księgi Daniela: kwestia Antiocha IV Epifanesa, anachronizmy i miejsce w kanonie. Rozpatrzmy te argumenty i ich ciężar gatunkowy.

a) *Kwestia Antiocha IV Epifanesa*. Prześladowcza moc, opisana w Księdze Daniela, wskazuje na Antiochusa IV Epifanesa (175—163). Fakt ten dowodzi, że autor pisał w czasach Epifanesa lub bezpośrednio po nich jako świadek współcześnie rozgrywających się wydarzeń. Nie mógł przecież pisać o czasach późniejszych, gdyż nie wiedział jak się potoczą. Argument ten jest właściwie bezprzedmiotowy dla ludzi wierzących, przyjmujących nadprzyrodzony charakter proroctwa, tj. wierzących w to, że prorocy starotestamentalni, znajdując się pod natchnieniem Bożym, mogli przepowiadać bieg przyszłych wydarzeń historycznych i eschatologicznych, a możliwość taka wypływa z istoty profetyzmu biblijnego. Poza tym rodzi się pytanie, czy występująca w proroctwach Daniela moc prześladowcza odnosi się do Antiocha IV Epifanesa czy też do innej rzeczywistości dziejowej? Kontekst wskazuje na zdecydowanie szerszą perspektywę historyczną proroctwa. Przyjmując hipotezę Antiocha IV Epifanesa i hipotezę pisania proroctw *post factum*, nie tylko zawęży się myśl profetyczną Księgi Daniela, ale wręcz dezawuuje samo proroctwo, godząc się na ryzykowne z punktu widzenia kanonów wiary chrześcijańskiej teorie proroctwa, które proroctwem nie są. Bliższa analiza np. Danielowego proroctwa, dotycząca tzw. „małego rogu”, dowodzi,

⁶³ Współczesna biblistyka jest zdania, że pierwsza część księgi czyli historyczna, powstała w okresie od Aleksandra Wielkiego do Antiocha Epifanesa z dwu odrębnych opowiadań, dotyczących Daniela i jego trzech towarzyszy, które połączył bliżej nieznanym autor w jedną całość (por. WST, s. 494). Druga część, prorocka, miała powstać — jak miałyby wskazywać na to pewne okoliczności historyczne, występujące w niektórych wizjach (a odnoszące się rzekomo do Antiocha) — za czasów Antiocha Epifanesa (por. tamże, s. 495). Autor wizji miał być również ostatnim redaktorem księgi, a dzieła tego miał dokonać za panowania wspomnianego Antiocha IV Epifanesa jeszcze przed...

że proroctwo to z wielu powodów nie może odnosić się do Antiocha IV Epifanesa, lecz innej rzeczywistości antychrystycznej⁶⁴.

b) *Kwestia anachronizmów*. Historyczne partie Księgi Daniela zawierają wiele nieścisłości, anachronizmów i błędów, dotyczących chronologii, osób i wydarzeń. Fakty te dowodzą, że autor był oderwany od ówczesnych wypadków pod względem miejsca i czasu i posiadał niewielką zaledwie wiedzę o tym, co rzeczywiście rozgrywało się 400 lat wcześniej, tj. w VI w. przed Chr., w czasach, które prorok opisuje. Lista zarzutów jest duża. Oto one: sprzeczność między Dan. 1,1 a Jerem. 25,1 (46,2), kwestia Nebukadnesara jako budowniczego, ostatnim królem Babilonu był Nabonid, a nie Belsazar, kwestia szalenstwa króla Nebukadnesara, sprawa Dariusza Medyjskiego, kwestia Daniela jako gubernatora itp.

Zarzut niedokładności historycznych, anachronizmów i błędów, a więc wypaczeń i fałszywych informacji, brzmi poważnie. Z tego właśnie powodu należy poświęcić tej grupie argumentów więcej uwagi. Przed stu laty lista zarzutów była jeszcze dłuższa. Dzisiaj jest ich już mniej dzięki odkryciom archeologicznym i badaniom naukowym.

1° *Sprzeczności między Dan. 1,1 a Jerem. 25,1 (46,2)*. Księga Jeremiasza, którą większość uczonych uważa za źródło godne zaufania, synchronizuje czwarty rok sprawowania rządów Jehojakima z kampanią pod Karkemisz (46,2) i z pierwszym rokiem panowania Nebukadnesara (25,1). Daniel natomiast synchronizuje pierwsze zdobycie Jerozolimy przez Nebukadnesara z trzecim rokiem Jehojakima, dając do zrozumienia, że pierwszy rok panowania Nebukadnesara pokrywał się z trzecim rokiem panowania Jehojakima. Sprzeczność ta była trudna do wyjaśnienia, zanim nie odkryto, że w starożytności były różne systemy liczenia lat królewskiego panowania. W przeszłości próbowano wytłumaczyć sprzeczność, przyjmując hipotezę o koregencji, czyli współpanowaniu Nebukadnesara z jego ojcem — Nabopolazarem⁶⁵, ale próby takie nie dawały pomyślnych rezultatów. Tymczasem okazuje się, że i Jeremiasz

⁶⁴ Por. K. Bulli, *Księga Daniela*, Warszawa 1968, s. 17—25; W. H. Shea, *Selected Studies on Prophetic Interpretation*, Washington

bejskich, że powstała w drugim stuleciu przed naszą erą, szczególnie za czasów Antiocha IV Epifanasa⁶³.

Na uzasadnienie swej opinii uczeni chrześcijańscy wysuwają trzy zasadnicze argumenty, przemawiające — ich zdaniem — za późną datą powstania Księgi Daniela: kwestia Antiocha IV Epifanasa, anachronizmy i miejsce w kanonie. Rozpatrzmy te argumenty i ich ciężar gatunkowy.

a) *Kwestia Antiocha IV Epifanasa*. Prześladowcza moc, opisana w Księdze Daniela, wskazuje na Antiochusa IV Epifanasa (175—163). Fakt ten dowodzi, że autor pisał w czasach Epifanasa lub bezpośrednio po nich jako świadek współcześnie rognijających się wydarzeń. Nie mógł przecież pisać o czasach późniejszych, gdyż nie wiedział jak się potoczą. Argument ten jest właściwie bezprzedmiotowy dla ludzi wierzących, przyjmujących nadprzyrodzony charakter proroctwa, tj. wierzących w to, że prorocy starotestamentalni, znajdując się pod natchnieniem Bożym, mogli przepowiadać bieg przyszłych wydarzeń historycznych i eschatologicznych, a możność taka wypływa z istoty profetyzmu biblijnego. Poza tym rodzi się pytanie, czy występująca w proroctwach Daniela moc prześladowcza odnosi się do Antiocha IV Epifanasa czy też do innej rzeczywistości dziejowej? Kontekst wskazuje na zdecydowanie szerszą perspektywę historyczną proroctwa. Przyjmując hipotezę Antiocha IV Epifanasa i hipotezę pisania proroctw *post factum*, nie tylko zawęża się myśl profetyczną Księgi Daniela, ale wręcz dezawuuje samo proroctwo, godząc się na ryzykowne z punktu widzenia kanonów wiary chrześcijańskiej teorie proroctwa, które proroctwem nie są. Bliższa analiza np. Danielowego proroctwa, dotycząca tzw. „małego rogu”, dowodzi,

⁶³ Współczesna biblistyka jest zdania, że pierwsza część księgi, czyli historyczna, powstała w okresie od Aleksandra Wielkiego do Antiocha Epifanasa z dwu odrębnych opowiadań, dotyczących Daniela i jego trzech towarzyszy, które połączył bliżej nieznan autor w jedną całość (por. WST, s. 494). Druga część, prorocka, miała powstać — jak miałyby wskazywać na to pewne okoliczności historyczne, występujące w niektórych wizjach (a odnoszące się rzekomo do Antiocha) — za czasów Antiocha Epifanasa (por. tamże, s. 495). Autor wizji miał być również ostatnim redaktorem księgi, a dzieła tego miał dokonać za panowania wspomnianego Antiocha IV Epifanasa jeszcze przed jego śmiercią, tj. między zbezczeszczeniem świątyni (167) a śmiercią Antiocha IV (164), o której autor rzekomo jeszcze nie wiedział (por. tamże).

że proroctwo to z wielu powodów nie może odnosić się do Antiocha IV Epifanasa, lecz innej rzeczywistości antychryścijanej⁶⁴.

b) *Kwestia anachronizmów*. Historyczne partie Księgi Daniela zawierają wiele nieścisłości, anachronizmów i błędów, dotyczących chronologii, osób i wydarzeń. Fakty te dowodzą, że autor był oderwany od ówczesnych wypadków pod względem miejsca i czasu i posiadał niewielką zaledwie wiedzę o tym, co rzeczywiście rozgrywało się 400 lat wcześniej, tj. w VI w. przed Chr., w czasach, które prorok opisuje. Lista zarzutów jest duża. Oto one: sprzeczność między Dan. 1,1 a Jerem. 25,1 (46,2), kwestia Nebukadnesara jako budowniczego, ostatnim królem Babilonu był Nabonid, a nie Belsazar, kwestia szaleństwa króla Nebukadnesara, sprawa Dariusza Medyjskiego, kwestia Daniela jako gubernatora itp.

Zarzut niedokładności historycznych, anachronizmów i błędów, a więc wypaczeń i fałszywych informacji, brzmi poważnie. Z tego właśnie powodu należy poświęcić tej grupie argumentów więcej uwagi. Przed stu laty lista zarzutów była jeszcze dłuższa. Dzisiaj jest ich już mniej dzięki odkryciom archeologicznym i badaniom naukowym.

1° *Sprawa sprzeczności między Dan. 1,1 a Jerem. 25,1 (46,2)*. Księga Jeremiasza, którą większość uczonych uważa za źródło godne zaufania, synchronizuje czwarty rok sprawowania rządów Jehojakima z kampanią pod Karkemisz (46,2) i z pierwszym rokiem panowania Nebukadnesara (25,1). Daniel natomiast synchronizuje pierwsze zdobycie Jerozolimy przez Nebukadnesara z trzecim rokiem Jehojakima, dając do zrozumienia, że pierwszy rok panowania Nebukadnesara pokrywał się z trzecim rokiem panowania Jehojakima. Sprzeczność ta była trudna do wyjaśnienia, zanim nie odkryto, że w starożytności były różne systemy liczenia lat królewskiego panowania. W przeszłości próbowano wytłumaczyć sprzeczność, przyjmując hipotezę o koregencji, czyli współpanowaniu Nebukadnesara z jego ojcem — Nabopolazarem⁶⁵, ale próby takie nie dawały pomyślnych rezultatów. Tymczasem okazuje się, że i Jeremiasz

⁶⁴ Por. K. Bulli, *Księga Daniela*, Warszawa 1966, s. 17—25; W. H. Shea, *Selected Studies on Prophetic Interpretation*, Washington 1962, s. 25—53.

⁶⁵ Por. SDABC t. III, s. 91.

i Daniel stosowali dwa odmienne systemy chronologiczne. Jeremiasz stosował system żydowski, a Daniel — babiloński.

Królowie babilońscy lata swego panowania liczyli metodą „pierwszego roku”⁶⁶. Rok, w którym król babiloński wstąpił na tron, nie był liczony jako jego oficjalny pierwszy rok panowania, lecz jedynie jako rok jego wstąpienia na tron, natomiast pierwszy rok jego panowania, tj. pierwszy pełny rok kalendarzowy, rozpoczynał się po Nowym Roku, kiedy to władca podczas uroczystej ceremonii ujmował dłoń babilońskiego bożka Bela. Judejczycy posługiwali się innym systemem, mianowicie systemem „roku wstąpienia”. Tak liczono lata panowania królów judzkich i narodów ościennych. Jeremiasz zsynchronizował zarówno bitwę pod Karkemisz, jak i pierwszy rok panowania Nebukadnesara (który był właściwie jego „rokiem wstąpienia”, a który w chronologii babilońskiej nie liczono) z czwartym rokiem panowania Jehojakima, podczas gdy Daniel — posługując się chronologią babilońską — nie uwzględnił „roku wstąpienia” na tron Jehojakima, w związku z czym był to dla niego nie czwarty, lecz trzeci rok panowania Jehojakima. Rację ma zatem Jeremiasz, posługujący się systemem palestyńskim, i Daniel, posługujący się systemem babilońskim. Był to jednak rok 605 przed Chr.⁶⁷. Sprzeczności nie ma.

²⁰ Nebukadnesar jako budowniczy Babilonu. Według greckich historyków, Nebukadnesar odegrał znamieną rolę polityczną w dziejach świata starożytnego, ale nie był wielkim budowniczym i twórcą nowego Babilonu. Zaszczyt wielkiego budowniczego Babilonu przypisywali oni królowej Semiramidzie,

⁶⁶ Por. SDABC, t. II, s. 138.

⁶⁷ Bitwa pod Karkemisz rozegrała się w lecie roku 605 przed Chr. Bezpośrednio po tej bitwie, Nebukadnesar zajął — w pogoni za faraonem Necho — Palestynę. W sierpniu roku 605 przed Chr. zmarł Napolazar, a we wrześniu roku 605 przed Chr. Nebukadnesar objął po nim panowanie. Licząc według chronologii judejskiej, którą posługiwał się Jeremiasz, uwzględniającej „rok wstąpienia” na tron Jehojakima, był to czwarty rok Jehojakima, a licząc według chronologii babilońskiej, którą posługiwał się Daniel, nie uwzględniający „roku wstąpienia” na tron Jehojakima, trzeci rok tego króla — por. SDABC, t. IV, s. 755. G. F. Hasel. *The Book of Daniel and History: Evidences Relating to Persons and Chronology*. AUSS, No 1/1981, s. 37-49; G. F. Hasel, *Księga Daniela, świadectwo odnoszące się do osób i chronologii*, „Wiadomości”, nr 12/1982, s. 3-6 i nr 1-2/1983, s. 3-8; Z. Lyko, *Nebukadnesar*,

której dano wybitne miejsce w historii państwa babilońskiego. Jak się później okazało, opinie te były błędne.

Odkrycia archeologiczne w Babilonie, a zwłaszcza odkrycie dokumentów, zapisanych pismem klinowym, wydobytych z ziemi podczas ekspedycji badawczych w okresie ostatnich stu lat, zmieniły w znacznym stopniu obraz przekazany nam przez autorów klasycznych i zdecydowanie podniosły wartość historyczną Księgi Daniela, która przypisywała Nebukadnesarowi zasługi budowniczego „wielkiego Babilonu” (4,27). Semiramida, zwana w zapisie klinowym, wydobytym na światło dzienne — „Samnuramat” (Samnu-ramat) — była królową-matką asyryjską, regentką panującą w zastępstwie swego młodocianego syna Adadnirariego III (810—782), a nie królową Babilonii, jak to mylnie podawały źródła klasyczne. Z zapisów klinowych wynika, że nie miała ona nic wspólnego z działalnością budowlano-architektoniczną w Babilonie. Z drugiej zaś strony liczne napisy i relikty po Nebukadnesarze, odkryte przez archeologów, dowodzą, że był on faktycznym twórcą nowego Babilonu. On to odbudował dawne pałace, świątynie i ratusz miejski oraz wznosił wiele nowych budowli, a także mury obronne⁶⁸. Nieprawdziwe były również opisy Babilonu podane przez autorów klasycznych⁶⁹.

Informacjami, jakie zawarte są w Księdze Daniela, dotyczącymi Babilonu, mógł dysponować wyłącznie pisarz wieku neobabilońskiego, ponieważ era hellenistyczna całkowicie zatarta pamięć o tych wydarzeniach. Występowanie tak dokładnych informacji w Księdze Daniela intryguje biblistów odrzucających pochodzenie tej księgi z VI stulecia przed Chr., a opowiadających się za II stuleciem. Jako typowy przykład owego dylematu niechaj posłuży oświadczenie R. H. Pfeiffera z Uniwersytetu w Harvardzie: „Zapewne nigdy nie dowiemy się, skąd nasz autor wiedział, że nowy Babilon był dziełem Nabuchodonozora... jak tego dowiodły wykopaliska”⁷⁰.

⁶⁸ Babilon czasów Nabukadnesara wydobyły na światło dzienne wykopaliska archeologiczne, przeprowadzone przez Roberta Koldewey w latach 1899—1917 na terenie Babilonu, działającego z ramienia German Orient Society.

⁶⁹ Opis Herodota, pochodzący sprzed V w. przed Chr., nie oddawał prawdziwej wielkości i wspaniałości Babilonu — por. SDABC, t. IV, s. 794—799; Z. Lyko, *Nebukadnesar II*, RT, z. 2/1980, s. 179.

⁷⁰ R. H. Pfeiffer, *Introduction to the Old Testament*, New York 1948, s. 758—759.

3° Sprawa Belsazara jako króla Babilonu. Fakt, że imię tego króla nie występowało w żadnych pozabiblijnych pismach starożytności, w tym również pismach klasycznych, lecz jedynie imię Nabonida jako ostatniego króla babilońskiego, służył za najsilniejszy argument przeciwko historyczności Księgi Daniela. Ale odkrycia z ostatnich stu lat obaliły wszystkie wątpliwości w tym względzie i w całej pełni potwierdziły prawdziwość informacji Daniela, dotyczącej Belsazara²¹. Nazwanie w Księdze Daniela Belsazara synem Nebukadnesara (5,2.11) niekoniecznie musi oznaczać błąd historyczny, gdyż — zgodnie z duchem języka hebrajskiego — słowo „syn” może oznaczać także „wnuk”, a Belsazar był faktycznie wnukiem Nebukadnesara.

4° Sprawa szaleństwa (obłąkania) króla Nebukadnesara. Sprawa ta nie została jeszcze w pełni wyjaśniona. Niektórzy bibliści uważają wprost, że sprawozdanie o szaleństwie króla posiada charakter pozahistoryczny, stanowiąc pomieszane reminiscencje z pobytu Nabonida w Tema²², który opisany został w trw. „Modlitwie Nabonida”²³. Nie może to być praw-

²¹ W XIX w. jedni bibliści identyfikowali Belsazara z następcami Nebukadnesara, inni zaś — bardziej nastawieni krytycznie — uważali, że postać Belsazara była zmyślona przez anonimowego autora Księgi Daniela z II w. przed Chr. Odkrycia archeologiczne rozwiązały te kwestie definitywnie. W roku 1861 H. F. Talbot opublikował dokument ze świątyni księżycy z Ur, zawierający modlitwę Nabonida, wspominającą imię Bel-sza-usura, swego najstarszego syna, i zidentyfikował go z Belsazarem. W roku 1862 T. G. Pinches opublikował dokument, zwany „Kroniką Nabonida”, opisujący zdobycie Babilonu przez Cyrusa, stwierdzający, że Nabonid był przez dziesięć lat w Tema w Arabii, a syn jego Belsazar w Babilonii. Pinches był zdania, że Belsazar był jedynie dowódcą armii. Inne odkryte dokumenty, jakkolwiek wskazywały na wysoką pozycję Belsazara w Babilonii, to jednak nie nazywały go „królem”, jak został określony w Księdze Daniela. W roku 1916 Pinches opublikował dokument klinowy mówiący o tym, że Nabonid i Belsazar razem składali przysięgę w świątyni, co dowodziło współrzędów królewskich. W roku 1921 S. Smith opublikował inny dokument, narwany „Wierszowe sprawozdanie Nabonida” (Verse Account of Nabonidus), w którym wyraźnie zostało powiedziane, że Nabonid „powierzył królestwo” swemu synowi i co ostatecznie rozwiązało wątpliwości — por. R. B. Dougherty, Nabonidus and Belshazzar, New Haven 1929; SDABC, t. IV, s. 306-307; Z. Łyko, Belsazar, RT, z. 1/1981, s. 63-110.

²² Por. R. H. Pfeiffer, dz.cyt., s. 758-759.

²³ Por. G. F. Hasel, Understanding the Living Word of God, Mountain View, Calif., 1969, s. 33-34; Z. Łyko, Nebukadnesar II i jego czasy, dz.cyt., s. 180-190.

da, gdyż między sprawozdaniem Księgi Daniela a „Modlitwą Nabonida” występują zasadnicze różnice²⁴. Poza tym brak informacji o niedyspozycji umysłowej Nebukadnesara nie może nas dziwić wobec powszechnego zwyczaju przekazywania potomności przez władców Wschodu tylko chwalebnych czynów. Pewne światło na zagadnienie rzucają jednak nowsze odkrycia archeologiczne, zwłaszcza badania asyriologa A. K. Graysona, który odnalazł i odczytał pewną tabliczkę klinową, znajdującą się w Muzeum Brytyjskim, a wskazującą na pewne niedomagania króla Nebukadnesara i rolę, jaką odegrał w tym czasie jego syn Amel-Marduk²⁵.

5° Sprawa Dariusza Medyjszyka. Sprawa ta, również nie została ostatecznie rozstrzygnięta, chociaż ostatnie badania archeologiczne rzucają pewne światło na to zagadnienie. Wciąż jeszcze wielu biblistów uważa, że informacja Księgi Daniela jest błędna, gdyż między śmiercią Belsazara a panowaniem Cyrusa, który obalił imperium babilońskie, umieszcza nieznanego historii króla, Dariusza Medyjszyka²⁶. Bibliści w różny sposób usiłowali rozwiązać ten problem²⁷, ale wszelkie próby nie dały zadowalających wyników.

²⁴ Por. tamże.

²⁵ Por. S. Horn, Król był chory, „Znaki Czasu”, nr 3/1978, s. 19-22. Mowa tam jest o treści tabliczki nr BM 34113 opublikowanej przez A. K. Graysona w roku 1973. Jeszcze przed drugą wojną światową W. von Saden wysunął hipotezę, że w Dan. 4 chodziło o Nabonida, a nie Nebukadnesara. Hipotezę tę miały rzekomo poprzeć odkrycia w Qumran z roku 1955 (z groty 4.0 Pr.Nab) opublikowane pod nazwą „Modlitwa Nabonida”. Jednakże opublikowane w roku 1958 dokumenty klinowe w języku akadyjskim dowodzą, że — jak mówiliśmy — Nabonid przebywał w Tema przez dziesięć lat, a nie lat siedem i udał się tam w celach politycznych a nie leczniczych, co podważyło informację opartą na hipotezie „Modlitwy Nabonida” — por. G. Hasel, Understanding the Living Word of God, dz.cyt., s. 53-55; por. Z. Łyko, Nebukadnesar II i jego czasy, dz.cyt., s. 189-190, oraz Z. Łyko, Belsazar, dz.cyt., s. 68-69.

²⁶ Por. H. H. Rowley, Darius the Mede and the Four World Empire in the Book of Daniel. A Historical Study of Contemporary Theories, Caroliff 1935 (przedruk 1960), s. 3.

²⁷ Oto niektóre koncepcje wyjaśnienia postaci Dariusza Medyjszyka — por. SDABC, t. IV, s. 314: a) postać zmyślona przez anonimowego autora księgi z II w. przed Chr. (takie stanowisko zajmują bibliści krytyczni); b) Dariusz i Hystaspes, który jednak nie był synem Kserksesa, lecz Kserkses był jego synem i następcą (por. WST, nem Kserksesa, ale nie jest pewne czy uczeń s. 481); c) Astiages, ostatni król Medii, ale nie jest pewne czy uczestniczył z Cyrusem w kampanii przeciw Babilonii; d) Kambyzes syn

Ponownej analizie zagadnienia podjął się W. H. Shea, profesor bibliistyki w Andrews University. Jego konkluzje badawcze są interesujące. Na podstawie niezwykle żmudnych badań treści, utrwalonych piśmem klinowym na tabliczkach rachunkowo-gospodarczych, pochodzących z pierwszych dwóch lat Cyrusa, W. H. Shea stwierdził, że przez jakieś dziewięć miesięcy po zdobyciu w 539 r. przed Chr. Babilonu przez zjednoczone siły persko-medyjskie, Cyrus nie posiadał jeszcze tytułu „króla Babilonu”, lecz tylko tytuł „króla ziemi”⁷⁸. „Pod koniec pierwszego roku jego panowania — pisze W. H. Shea — doszedł do tytulatury, uwidocznionej dotychczas na tabliczkach glinianych, tytuł „król Babilonu”, co dało w sumie tytuł o następującym brzmieniu: „król Babilonu, król ziemi”, i odtąd tytuł ten stał się powszechnie używanym tytułem króla Cyrusa przez cały okres jego panowania”⁷⁹. Wynika stąd, że przez owe dziewięć miesięcy po zdobyciu Babilonu tytuł „króla Babilonu” używał ktoś inny niż Cyrus, ktoś jednak, kto był poddany króla Cyrusa. W. H. Shea wysuwa hipotezę, że królem tym był Gubaru, zwany także Ugbaru lub Gobriasem⁸⁰.

Gubaru⁸¹ był w czasach Babilonii gubernatorem Guttim. Zgodnie z informacją Ksenofonta, a także „Kroniki Nabonida”, Gubaru przyłączył się do Cyrusa i poprowadził jego wojska na Babilon, dokonując zdobycia miasta. Gubaru ustanowił następnie gubernatorów w Babilonie, jak podaje Daniel. Wiek jego mógł odpowiadać informacji z Księgi Daniela. Zgodnie z „Kroniką Nabonida” Gubaru zmarł w ciągu jednego roku po zdobyciu Babilonu. Znamienne, że Księga Daniela wspomina tylko „pierwszy rok Dariusza” (9,1; 11,1). Nie jest jednak

Cyrusa, ale w tym czasie był człowiekiem młodym; e) Gubaru, gubernator Babilonu z czasów Cyrusa, ale Daniel przypuszczalnie jest wówczas nie tył; f) Kserkses II syn Astiagesa i zięć Cyrusa; g) Nabonid i inni — por. także G. F. Hasel, *Book of Daniel*, dz.cyt., (por. „Wiadomości”, nr 1-2183, s. 4).

⁷⁸ Por. W. H. Shea, *An Unrecognized Vassal King of Babylon in the Early Achaemid Period*, AUSS, No 16/1972, s. 176.

⁷⁹ Tamże, s. 176.

⁸⁰ Por. W. H. Shea, *Darius the Mede: An Update*, AUSS, No 31/82, s. 26-27.

⁸¹ Gubaru, zwanego także Ugbaru lub Gobriasem, gubernatora Guttim, należy odróżnić od Gubaru gubernatora Babilonu w okresie od czwartego roku Cyrusa do piątego roku Kambyzesa — W. H. Shea, *A further note on Daniel 6: Daniel*, AUSS, No 31/82, s. 101-102.

znane jego pochodzenie, tj. narodowość i imię ojca, oraz nie znaleziono dotychczas pozabiblijnej identyfikacji jego imienia „Dariusz Medyczyk”. Mimo to nie jest wykluczone, że Dariuszem Medyczykiem był właśnie Gubaru. Jest to hipoteza bardzo interesująca. Wiele faktów przemawia za nią.

6° Sprawa Daniela jako gubernatora za czasów Dariusza Medyczyka. Zagadnienie to również nie zostało rozstrzygnięte do końca, ale trwające badania rzucają interesujące światło na zagadnienie⁸².

7° Kwestia miejsca w kanonie. Księga Daniela w kanonie hebrajskim występuje w jego trzecim dziale, tj. w „Pismach”. Fakt ten dowodziłby, że powstała najpóźniej. Umieszczenie Księgi Daniela w „Pismach” nie dowodzi jednak późnego jej powstania, gdyż inne księgi „Pism”, jakkolwiek umieszczone zostały w tej części, również nie powstały późno. A ponadto księgę tę traktowano nie tyle jako prorocką, ile raczej jako mądrościową. Była zresztą o tym już mowa.

2. JĘZYK KSIĘGI DANIELA

Drugim zagadnieniem — obok kwestii poglądów na czas powstania Księgi Daniela — jest sprawa języka tej księgi. Podobnie bowiem jak Księga Ezechiela⁸³, Księga Daniela napisana została częściowo w języku hebrajskim, a częściowo w języku aramejskim. W przypadku Księgi Ezechiela, niektórzy biblisty usiłowali wytłumaczyć zastosowanie dwu języków tym, że autor korzystał z aramejskich dokumentów i wcielał je po prostu do opisów historycznych dzieła, pisanego po hebrajsku, tj. w języku narodowym swego narodu. Podobnego wyjaśnienia nie można zastosować do Księgi Daniela, w której część aramejska rozpoczyna się od rozdz. 2,4 a kończy rozdz. 7,28, tj. wraz z ostatnim wierszem rozdziału siódmego. Z typu

⁸² W. H. Shea jest zdania, że materiał archeologiczny, odkryty dotychczas, wskazuje na możliwość umiejscowienia w pierwszym roku po zdobyciu przez wojsko perskie Babilonu Dariusza Medyczyka jako króla Babilonu, a w pierwszych trzech latach po zdobyciu Babilonu — Daniela jako gubernatora Babilonu. Drugiego gubernatora Babilonu dokumenty klinowe umieszczają w latach od 4 roku Cyrusa do 5 roku Kambyzesa i był nim Gubaru (cech Gubaru czy Ugbaru inny od zdobywcy Babilonu) — por. tamże.

⁸³ Por. SDABC, t. III s. 328.

języka aramejskiego niektórzy bibliści starają się wyciągać ponadto wniosek o późnym pochodzeniu Księgi Daniela.

a) Dlaczego dwa języki⁸⁴? A oto niektóre propozycje i próby wyjaśnienia problemu, podnoszone przez różnych uczonych, jak również ich ocena krytyczna.

1° Teoria przeznaczenia. Autor napisał część historyczną dla swego narodu, mówiącego po aramejsku, proroctwa zaś przeznaczył dla uczonych żydowskich, mówiących po hebrajsku. Przeciwko tej opinii przemawia fakt występowania języka hebrajskiego i aramejskiego zarówno w części historycznej jak i proroczej.

2° Teoria iródeł. Dwa języki wskazują na istnienie dwóch iródeł. Przeczy temu jednak znamię jedności księgi, dostrzeżone nawet przez radykalnych biblistów.

3° Teoria przekładu. W początkowej, czyli pierwotnej wersji, księga napisana została w jednym z tych dwu języków, bądź w hebrajskim, bądź też w aramejskim, a potem część jej została przetłumaczona na drugi język. Pogląd ten jednak nie udziela odpowiedzi na pytanie, dlaczego przetłumaczono na ów drugi język tylko część a nie całą księgę.

4° Teoria wersji dwujęzycznej. Autor wydał swą księgę w dwu wersjach: hebrajskiej i aramejskiej, w tym celu, aby mogły ją czytać wszystkie klasy i warstwy społeczne, jednakże później, podczas prześladowań machabejskich, część obu ksiąg zaginęła, a fragmenty pozostałe złączono bez dokonywania jakichkolwiek zmian czy przeredagowań. Pogląd ten budzi wiele niepewności.

5° Teoria sukcesywnego pisania. Autor wprowadził fragment aramejski do księgi w tym miejscu, w którym Chaldejczycy zwrócili się do króla po aramejsku (2,4) i posługiwał się tym językiem w trakcie pisania aż do zakończenia tematu. Po ponownym podjęciu pisania (r. 8,1) autor powrócił do języka hebrajskiego.

Ostatni pogląd wydaje się najbardziej prawdopodobny. Poszczególne części księgi sprawiają wrażenie jakby je pisano w różnych okresach czasu. Daniel, będąc wybitnym i wykształconym mężem stanu, pisał i mówił kilkoma językami. Mógł zatem pisać pewne ustępy historyczne i doznane wizje po hebrajsku, inne natomiast po aramejsku. Rozdział pierwszy⁸⁵

⁸⁴ Por. SDABC, t. IV, s. 749.

stał napisany po hebrajsku. Być może dokonane to zostało w pierwszym roku panowania Cyrusa. Opisy, zawarte w rozdziałach 3—6 zostały napisane po aramejsku i mogło to nastąpić w późniejszym czasie. Wizje prorocze zostały utrwalone przeważnie w języku hebrajskim (r. 8—12), z wyjątkiem widzenia z rozdziału siódmego, opisanego, być może wcześniej, językiem aramejskim. Sen Nebukadnesara o przyszłych monarchiach świata (r. 2) rozpoczął pisać Daniel po hebrajsku aż do miejsca, gdzie zacytowano mowę Chaldejczyków (roz. 2,4). Od tego momentu opis w języku aramejskim ciągnął się aż do końca opowieści historycznych.

Gdy pod koniec życia Daniel zgromadził swe pisma i postanowił z nich ułożyć jednolitą księgę, to mógł nie uznać za konieczne przetłumaczenie obcojęzycznych fragmentów na język hebrajski, celem ujednoczenia księgi pod względem językowym. Mógł tak sądzić, ponieważ wiedział, że większość czytelników znała obydwa języki.

b) Typ języka aramejskiego. Występowanie w Księdze Daniela dwu języków w żadnym wypadku nie wskazuje na późną datę powstania księgi. Bibliści, przyjmujący II w. przed Chr. jako czas powstania księgi, nie są w stanie wyjaśnić, dlaczego autor hebrajski okresu machabejskiego napisał część księgi po hebrajsku a część po aramejsku. A poza tym, typ języka aramejskiego, występujący w Księdze Daniela, nie wskazuje na późną datę jej powstania, przeciwnie — na datę wczesną⁸⁶.

Jako uzasadnienie hipotezy późnego powstania księgi przytaczano zwłaszcza słowa perskie (np. *satrapa*), występujące w aramejskiej części księgi, co miało świadczyć o tym, że — jak stwierdził H. H. Rowey — język aramejski Daniela bliższy jest językowi aramejskiemu targumów z II i I w. przed Chr. niż papirusom aramejskim z V w. przed Chr.⁸⁷, oraz słowa greckie (np. *harfa*, *psalterium*, *sekbud*), mające wskazywać na czasy hellenizmu⁸⁸. Początkowo bibliści, opowia-

⁸⁵ Zagadnienie zostało znakomicie omówione przez G. F. Hasela w artykule pt. *The Book of Daniel*, AUSS, No 3/1981; por. Księga Daniela a kwestie natury językowej: świadectwo odnoszące się do imion i słów oraz języka aramejskiego, „Wiadomości”, nr 11—12/1984, s. 5 i nr 1—2/1985, s. 4.

⁸⁶ Por. tamże.

⁸⁷ Por. tamże.

dający się za wczesną datą powstania księgi, starali się wytłumaczyć kwestie słów perskich i greckich hipotezą modernizacji tekstu. Potem jednakże bardziej szczegółowe badania wykazały, że słowa perskie są staroperskimi terminami funkcjonującymi do końca IV w. przed Chr. i przemawiają raczej przeciwko późniejszemu powstaniu Księgi Daniela⁸⁸. Podobnie stało się ze słowami greckimi, dotyczącymi trzech instrumentów muzycznych, występującymi w Księdze Daniela. Wskazują one na przedhellenistyczne wpływy kultury greckiej na Wschodzie w epoce neobabilońskiej⁸⁹.

Jeśli chodzi o typ języka aramejskiego, to wobec faktu istnienia w starożytności kilku typów tego języka — 1° starożytnego, będącego w użyciu do roku 700 przed Chr., 2° oficjalnego, używanego w latach 700—300 przed Chr., 3° środkowo-aramejskiego, którym posługiwano się po roku 300 przed Chr., do wczesnych wieków po Chr. i 4° późnego — język aramejski Księgi Daniela należy do języka oficjalnego, funkcjonującego w latach 700—300 przed Chr. W każdym bądź razie jest to język czasów przedmachabejskich, pochodzący sprzed drugiego wieku przed Chr.⁹⁰.

3. UWAGI JÓZEFA FLAWIUSZA

Interesujące są uwagi Józefa Flawiusza (37—105), historyka żydowskiego z I wieku po Chr., autora „Dawnych dziejów Izraela” (*Antiquitates Judaicae*), dotyczące Księgi Daniela. Historyk ten opowiada się za Danielowym autorstwem Księgi (co stwierdza w swym dziele, w księdze dziesiątej, XI,7), a więc za powstaniem jej w VI w. przed Chr., oraz przetrwaniem do jego czasów (por. tamże).

Szczególnie istotna wydaje się informacja Józefa Flawiusza mówiąca o prezentacji Księgi Daniela przez kapłanów żydowskich Aleksandrowi Wielkiemu (336—323), gdy ten podczas swej kampanii palestyńskiej w roku 332 przed Chr. wkroczył do Jerozolimy, a zwłaszcza o zwróceniu jego uwagi na proroctwa Daniela wskazujące na tego władcę.

Oto co pisze Józef Flawiusz na temat okoliczności wkro-

⁸⁸ Por. tamże.

⁸⁹ Por. tamże.

⁹⁰ Por. tamże.

czenia Aleksandra Wielkiego do Jerozolimy i kontaktu z Księgą Daniela:

„A skoro upłynęło siedem miesięcy oblężenia Tyru i dwa miesiące walki o Gazę, Sanaballetes (Sanaballat) umarł, Aleksander zaś, ujarzmiwszy Gazę, śpiesznie podążył ku Jerozolimie. Wieść o tym wstrząsnęła arcykapłana Jaddusa (Jaddue) straszliwą trwogą; zgola nie wiedział, jak ma się zachować wobec nadejdujących Macedończyków, których król rozsierdził się jego nieposłuszeństwem. Wezwał więc lud do modłów błagalnych i, wspólnie z całą rzeszą składając ofiarę Bogu, prosił Go, by osłonił naród od wiszącej nad nim grozy. Kiedy zaś po odprawieniu ofiary ułożył się do snu, Bóg we śnie przemówił do niego wyrocznie, żeby wyzbył się lęku i kazał rozewrzeć bramy, a miasto uwieńczyć zielenią; i niech wyjdą na spotkanie przybyszów — lud odziany w białe szaty, a on w gronie kapłanów w szatach określonych przez prawo; a niechaj żadnej nie obawiają się szkody, albowiem czuwa nad nimi Bóg. Z tego snu arcykapłan podniósł się z wielką radością w duszy i oznajmił całemu ludowi treść otrzymanej wyroczni, a potem wypełnił wszystkie zalecenia, jakie usłyszał we śnie i czekał na przyjście króla.

Skoro doniesiono mu, że Aleksander już zbliżył się do miasta, wyszedł z orszakiem kapłanów i rzeszą obywateli ku miejscu zwanemu *Sefein*, nadając temu spotkaniu świętą dostojność, odróżniającą je od postępowania innych narodów. Nazwa *Sefein* na język grecki wyklada się: czatownia (*skopos*); z owego miejsca bowiem można obserwować Jerozolimę i świątynię. — Towarzyszący królowi Fenicjanie i Chaldejczycy spodziewali się, że pozwoli im on, będąc tak srogo rozgniewany, złupić miasto i zgładzić arcykapłana wśród tortur; ale rzeczywistość zadała kłam ich nadziejom. Aleksander bowiem już z daleka dojrzał rzeszę ludzi odzianych w białe szaty, a na ich czele orszak kapłanów w szatach z byssosu; arcykapłan zaś kroczył obleczony w suknię barwy hiacyntowej przetykaną złotem, na głowie mając mitrę ze złotą płytką, na której wypisane było imię Boga. Wtedy król sam jeden zbliżył się ku nim, upadł na twarz przed Imieniem i pierwszy pozdrowił arcykapłana. W odpowiedzi na to Judejczycy jednym głosem pozdrowili Aleksandra i otoczyli go ze wszystkich stron. Królowie Syrii i inni osłupieli wobec tego postępku króla i pomysłili, że pomieszał mu się rozum; jeden tylko Parmenion

podszedł do Aleksandra i zapytał, czemu on, przed którym wszyscy ludzie biją czołem, złożył korny pokłon arcykapłanowi Judejczyków. — „Nie jemu się poklonilem — odparł Aleksander — lecz Bogu, przy którym pełni on zaszczytną służbę arcykapłańską. Tego właśnie męża, tak samo odzianego jak teraz, ujrzałem we śnie, gdy przebywałem w macedońskim mieście Dion (Dium). Przemysliwając w duchu, jakim sposobem mógłbym zapanować nad Azją, usłyszałem od niego wezwanie, bym się nie wahał, jeno ufnie przeprowdziłem się przez morze, a on poprowadzi moje zastępy i podda mojej władzy państwo perskie. Ponieważ od owego czasu nie spotkałem nikogo w takiej szacie, aż dziś dopiero ujrzałem tego męża, stanęła mi teraz w pamięci tamta wizja i wezwanie usłyszane we śnie i zrozumiałem, że boska siła kieruje moją wyprawą, a więc pokonam Dariusza, zniszczę potęgę perską i zdołam wypełnić wszystkie swe zamysły.” — Rzekłszy te słowa do Parmenionu, podaje rękę arcykapłanowi i zmierza ku miastu, podczas gdy Judejczycy biegną obok nich. W mieście wstępuje do świętego Przybytku i pod kierunkiem arcykapłana składa ofiarę Bogu. Do kapłanów i samego arcykapłana odniósł się Aleksander z należąca cześć, a gdy pokazano mu księgę Daniela, w której była zapowiedź, że pewien Grek zniszczy państwo perskie, uznał, iż właśnie on jest tym zapowiedzianym mężem i bardzo się uradował (podkreślenie moje Z. Ł.). Na razie odprawił od siebie rzeszę, ale następnego dnia znowu wszystkich przyzwał i oświadczył, że mogą prosić go o dary, jakich tylko zapragną. Wtedy arcykapłan zwrócił się do niego z prośbą, by mogli żyć według praw ojczyństw i żeby w każdym siódmym roku byli wolni od daniny. Gdy król na to wszystko się zgodził, prosili go jeszcze, by także Judejczykom mieszkającym w Babilonie i Medii pozwolił rządzić się własnymi prawami, a on obiecał, iż z radością wypełni i tę ich prośbę. Potem zaś oznajmił ludowi, że jeśli ktoś pragnąłby służyć w jego armii, zachowując obyczaje ojczyństwa i według nich żyjąc, on wszystkich chętnie przyjmie. Wielu wtedy znalazło się takich mężów, którzy upodobali sobie służbę u niego” (Dawne Dzieje Izraela, Poznań 1962, s. 553—554).

Z informacji Józefa Flawiusza wynika, że Księga Daniela, skoro została ukazana Aleksandrowi Wielkiemu, musiała istnieć w jego czasach, a więc przynajmniej przed 332 r. przed

Chr. Jest to argument ważki i w całości kształcie analiz dotyczących daty powstania Księgi Daniela nie można go pominąć. Fragment ten potwierdza teorię wczesnego powstania Księgi Daniela, a nie teorię powstania tej księgi w II w. przed Chr.

VI. IDEE PRZEWODNIE

Księga Daniela mogłaby właściwie być nazwana podręcznikiem prorocstwa i historii. Prorocstwo, to przecież przepowiadanie przyszłych dziejów, a przyszłe dzieje w ich ujęciu retrospektywnym to przegląd i weryfikacja przepowiedni proroczych. Profetyzm jest bardzo istotnym elementem nie tylko Księgi Daniela, ale w ogóle Pisma Świętego. Prorocstwo odgrywa ważną rolę w egzystencji Ludu Bożego. Umożliwia bowiem widzenie rzeczy doczesnych w świetle wieczności, alarmuje i pobudza wierzących do skutecznego praktykowania wiary w określonym czasie i rodzi nadzieję. Ułatwia również osobiste przygotowanie się na ostateczny kryzys czasów i tworzy mocną i trwałą podstawę świadectwa prawdy.

1. OCENA OGÓLNA

W Księdze Daniela zarysowują się cztery główne linie profetyczne. Dokonują one krótkiego przeglądu historii świata i doświadczeń Ludu Bożego od dni Daniela aż do końca czasów. Każda z tych czterech linii czy nurtów profetycznych osiąga swój punkt kulminacyjny, gdy „Bóg Niebieski” wzbudza „królestwo, które na wieki zepsute nie będzie” (2,44), gdy „Syn Człowieczy” otrzymuje „władzę wieczną” (7,13.14), gdy przeciwnik książęcia ksiąząt „bez ręki pokruszony będzie” (8,25) i gdy Lud Boży zostanie wyzwolony na zawsze z niewoli grzechu i zła (12,1).

W ten sposób prorocstwa Daniela ukazują pomost sięgający niezmierzonego końca czasów. Po tym pomoście tacy ludzie jak Daniel, noszący w sercu umiłowanie Boga i człowieka, mogą przechodzić w wierze ponad niepewnością i udręką obecnych czasów ku pokojowi życia wiecznego.

Historyczna część Księgi Daniela objawia w sposób zadziwiający biblijną filozofię dziejów, ukazując Boże zainteresowanie dziejami świata i Jego udział w ich biegu. Stanowi ona wprowadzenie do części proroczej. Za pośrednictwem charakterystyki poczynań Bożych wobec jednego narodu, Babilonu, księga ta umożliwia zrozumienie sensu istnienia, powstania i upadku innych narodów, wymienionych w proroczych partiach księgi. Dlatego bez jasnego zrozumienia filozofii dziejów, objawionej w dziejach Babilonu (4,17), nie można zrozumieć roli innych narodów w historii świata (por. SDABC).

Już na początku księgi spotykamy Daniela, męża Bożego, człowieka opatrznosciowego, stojącego w obecności Nebukadnesara, genialnego władcy świata pogańskiego, wskazującego na Boga bogów, wielkiego Arbitra dziejów i na potrzebę współdziałania z Nim. Nebukadnesar był nie tylko najwybitniejszym monarchą największego narodu swoich czasów, ale także władcą rozumnym o wrodzonym poczuciu sprawiedliwości i prawa. Był czołową osobistością świata pogańskiego, „mocarzem wśród narodów” (Ezech. 31,11), władcą obdarzonym szczególnym autorytetem m.in. ze względu na specyficzne zadania w planach Bożych, które przypadły mu w udziale. W tym aspekcie nazwany został nawet „sługą Bożym” (Jer. 27,6). Gdy Judejczycy wzięci zostali do niewoli babilońskiej, potrzebne było, aby wadała nimi ręka mocna, ale nie okrutna, ręka potężnego, lecz nie tyrańskiego władcy. Misją Daniela na dworze babilońskim było wskazanie na wolę Boga, w celu prawidłowego realizowania jej przez Nebukadnesara. W owych dramatycznych chwilach dziejowych, Bóg połączył te wielkie osobowości.

Pierwsze cztery rozdziały Księgi Daniela — to opowieść o nawiązaniu przez Boga kontaktu z Nabukadnesarem. Najpierw potrzebował człowieka, który mógłby godnie reprezentować ideały Boże na dworze babilońskim. Do wypełnienia tej misji wybrał Daniela, mianując go swoim przedstawicielem w pałacu Nebukadnesara. Okoliczności, za pośrednictwem których zwrócił Bóg Nebukadnesarowi uwagę na jeńca imieniem Daniel, a Daniel pozyskał względy monarchy i zdobył jego zaufanie, a także uznanie dla swego Boga, ilustrują sposoby, którymi Bóg posługuje się i dzisiaj w spełnianiu swej woli

na ziemi. Bóg mógł posłużyć się Danielem, ponieważ był on człowiekiem wielkich ideałów i niezłomnych zasad, mężem o szlachetnym charakterze, człowiekiem, który za główny cel swego życia uważał służbę dla Boga i człowieka.

Daniel „postanowił” (1,8) żyć w zgodzie z objawioną wolą Bożą. Najpierw zjednał Bóg Danielowi „laskę i miłosierdzie” przełożonych urzędników babilońskich (w. 9). Uprzejmość i takt oraz reżim moralny utorowały mu drogę do tężyzny fizycznej (w. 12—15), a potem wyższości intelektualnej. „Bóg dał tym czterem młodzieńcom znajomość i rozumienie wszelkiego pisma i mądrości” (w. 17), czego następstwem było to, iż „przewyższali dziesięciokrotnie wszystkich” (w. 20). Tak więc zarówno pod względem osobowości, jak i walorów fizycznych i intelektualnych Daniel osiągnął wysoki stopień rozwoju. Fakty te doprowadziły do pozyskania w końcu przez niego względów, zaufania i szacunku samego króla.

3. BOŻE SRODKI DZIAŁANIA

Wszystko to stanowiło przygotowanie Nebukadnesara do spotkania z Bogiem Danielowym. Cała seria dramatycznych wydarzeń, a więc sen (r. 2), niebywałe wyswobodzenie z pieca ognistego (r. 3) i drugi sen (z r. 4) — ukazały królowi mądrość, potęgę i władzę Boga Jahwe. Znikomość wiedzy ludzkiej wobec tajemnicy Bóstwa i Jego wszechwiedzy, które ujawniły się w trakcie doświadczenia z wykładem snu, skłoniła Nebukadnesara do przyznania Danielowi: „Zaprawdę wasz Bóg jest Bogiem bogów i Panem królów, On objawia tajemnice” (2,47). Sam przyznał, że mądrość Boża przewyższała nie tylko mądrość ludzką, ale także górowała nad mądrością przypisywaną jego bogom. Wypadek ze złotym posągami i piecem ognistym spowodował, że Nebukadnesar wyznał, iż Bóg Niebieski „wyratował swoje sługi” (3,28). Rozkaz królewski obwieszczał, że nikt w jego królestwie nie ma prawa „wypowiadać bluźnierstwa przeciwko Bogu” hebrajskiemu, ponieważ „nie ma Boga innego, który by mógł wybawiać, jak tylko ten” (w. 29). Nebukadnesar uznał, że Bóg Niebieski nie tylko jest wszechmądry, ale również wszechpotężny. Trzecie przeżycie — przejściowy okres siedmiu lat szaleństwa i ciężkiej nieomogi królewskiej — nauczyły króla, że „Najwyższy” jest nie tylko mądry i potężny, ale także używa On swej mocy do rządzenia

ludzkimi sprawami (4,32). Posiada mądrość, moc i władzę. Jest rzeczą znamionną, że pierwszą czynnością Nebukadnesara po odzyskaniu zdrowia, było „chwalić, wywyższać i wysławiać Króla Niebios”, który „tych zaś, którzy pysznie postępują może poniżyć” (w. 34).

Nauki, które Nebukadnesar przyswoił sobie po wielu latach doświadczeń, nie wpłynęły niestety pozytywnie na postępowanie jego następców, którzy zasiedli na tronie Babilonu. Ostatni władca Babilonu — Belsazar — ponownie otwarcie lekceważył i obrażał Boga (5,23), mimo że znane mu były przeżycia i doświadczenia Nebukadnesara (w. 22). Zamiast współdziałać w harmonii z planami Bożymi, Babilon stał się dumny i okrutnym ciemniwcem, a odrzucenie zasad Bożych doprowadziło to imperium do nieuchronnego upadku. Został „zważony” na wadze sprawiedliwości dziejowej i stwierdzono, że jest „próżny i lekki” (5,25—28). Są to interesujące refleksje (por. SDABC).

Panowanie nad światem przeszło potem w ręce Persów. Uwalniając Daniela z jaskini lwów, Bóg zademonstrował swą moc i władzę przed oczyma władców imperium perskiego (6,20—23). Edykt wydany po tym doświadczeniu przez Dariusza Medycyżka uznawał Boga Daniela jako „Boga żywego”, który „trwa na wieki” (w. 27). Nawet „prawo Medów i Persów”, które „nie może być cofnięte” (w. 9), zmuszone było przyznać, że królestwo Boże „jest niezniszczalne” (6,27). Również Cyrus znalazł się pod niezatartym wrażeniem cudownego wyswobodzenia Daniela z jaskini lwów jako niezbitego dowodu Bożej potęgi. Podobnie proroctwa, przepowiadające jego rolę w odbudowie Jerozolimy i świątyni (Izaj. 44,26 do 45,13), nie mogły nie wywrzeć na królu głębokiego wrażenia. „Serce jego zostało głęboko poruszone, postanowił więc wypełnić wyznaczoną mu przez Boga misję”⁹¹.

Księga Daniela dowodzi, że Bóg działa w historii różnych narodów w kierunku ostatecznego urzeczywistnienia zamiarów dziejowych. Babilon miał zleczone określone posłannictwo, lecz zawiódł, dlatego chwala jego i potęga minęła, a miejsce jego zajęło inne imperium.

4. CHARAKTERYSTYKA WIZJI

Wszystkie cztery wizje prorocze z Księgi Daniela dotyczą konfliktu wieków toczonego się pomiędzy siłami dobra i zła

⁹¹ PK, s. 337.

od czasów Daniela aż do nastania wiecznego królestwa Bożego. W miarę jak szatan używa coraz to nowych metod działania dla unicestwienia planów Bożych, powstrzymania postępu sprawy Bożej i niweczenia prawdy, Bóg ujawnia te wrogie demoniczne działania i przeciwstawia się im.

Pierwsza wizja (r. 2) dotyczy wydarzeń natury politycznej. Celem jej było wyjawienie Nebukadnesarowi roli, jaką miał do wypełnienia w pochodzie świata, i zapoznanie go z tym, „co się stanie” (w. 29).

Uzupełniając pierwszą wizję, wizja druga (r. 7) kładzie nacisk na doświadczenia Ludu Bożego w dziejach świata, ze szczególnym podkreśleniem roli sił wrogich i zapowiada ostateczne zwycięstwo „świętych” oraz sąd Boży nad ich nieprzyjaciółmi (7,14.18.26.27).

Wizja trzecia (r. 8 i 9), uzupełniając drugą, podkreśla z naciskiem siły antychryścyczne oraz zakusy szatana zmierzające do unicestwienia prawdy Bożej i wyznawców Bożych.

Czwarta wizja (r. 10—12) podsumowuje jakby i streszcza wizje poprzednie, charakteryzując niektóre ich szczegóły. Rozwija ona temat wizji drugiej i trzeciej. Podkreśla to, „co ma przyjść na twój lud w dniach ostatecznych, bo widzenie znów dotyczy dni przyszłych” (10,14). Wykład historii podjęty w rozdziale 11,2—39 prowadzi aż do „czasów ostatecznych” (11,40).

5. KORELACJA Z APOKALIPSA ŚW. JANA

Proroctwa Daniela ściśle korespondują z proroctwami Objawienia św. Jana. W przeważającej mierze Objawienie, czyli Apokalipsa, dotyczy tych samych dziejów świata, lecz kładzie nacisk na rolę Kościoła chrześcijańskiego. Szczegóły niejasne w Księdze Daniela doznają zrozumienia w konfrontacji z Objawieniem św. Jana. Tę część proroctwa, która dotyczyła dni ostatecznych rozkazano Danielowi zamknąć i zapieczętować aż do czasu końcowego (12,9), kiedy to — dzięki uważnemu studiowaniu księgi — „umiejętność” i znajomość jej treści „rozmnoży się” (12,4). W przeciwieństwie do Księgi Daniela, która odnosiła się do dni ostatecznych i została zapieczętowana, ap. Jan otrzymał polecenie, ażeby „nie pieczętował słów proroctwa tej księgi! Albowiem czas blisko jest” (Obj. 22,10).

Dlatego, gdy natrafiamy na coś niejasnego w którejkolwiek części Księgi Daniela, to chcąc uzyskać jaśniejszą

i bardziej zrozumiałą interpretację, należy odnieść ją do Apokalipsy, stąd płynie szczególne światło duchowe rozpraszające ciemności niewiedzy.

6. MYŚL TEOLOGICZNA

Znaczenie teologiczne Księgi Daniela jest doniosłe. Dominującym wątkiem jest religijna filozofia dziejów, providencjonalne działanie Boże, historia zbawienia oraz zapowiedź czasów mesjańskich i końcowy triumf prawdy Bożej. Księga Daniela ukazuje Boga jako istotę transcendentną i wieczną, trzymającą w swym ręku ster losów świata, realizującą poprzez historię potęg ziemskich swe historiozbawcze cele. Występują również w księdze elementy angenologii i demonologii. Szczególnie interesujący jest aspekt mesjanistyczny, zwłaszcza zaś postać „Syna Człowieczego” oraz jego misji i cierpień, a także jako orędownika i władcy. Doniosłe znaczenie ma symbolika profetyczna i jej autentyczny wykład, pozwalający na historyczną aplikację prorocत्व. Ważne miejsce zajmuje eschatologia, pojęcie czasów końca i sądu Bożego. Księga ukazuje wreszcie istotę profetyzmu biblijnego, sens dziejów świata, rolę Kościoła i znaczenie aspektów etyczno-moralnych. Można również mówić w Księdze Daniela o antropologii — o praktycznym znaczeniu zasad wiary, o psychologii ludzi i władców, a w końcu o odpowiedzialności doczesnej i ponadczasowej i wiecznej.

VII. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Najazd Nebukadnesara: 1,1—2.
2. Wybór młodzieńców szlacheckiego rodu: 1,3—4.
1. Część historyczna: 1,5—6,29.
 1. Edukacja dworska Daniela i jego towarzyszy: 1,5—21.
 2. Pierwszy sen Nebukadnesara: 2,1—49.
 3. Wybawienie trzech młodzieńców z pieca: 3,1—33.
 4. Drugi sen Nebukadnesara: 4,1—34.
 5. Uczta Belsazara i koniec monarchii babilońskiej: 5,1—31.
 6. Wybawienie Daniela z dołu lwiego: 6,1—29.

II. Część prorocka: 7,1—12,13.

1. Pierwsza wizja (550/49 przed Chr.): 7,1—28.
2. Druga wizja (548/47): 8,1—27.
3. Trzecia wizja (539/38): 9,1—27.
4. Czwarta wizja (537/36): 10,1—12,7.

Zakończenie

1. Ostatnie pytanie Daniela: 12,8.
2. Odpowiedź Boża: 12,9—13.

§ 6. KSIĘGA OZEASZA

I. NAZWA

Księga Ozeasza nosi w swej nazwie imię proroka, który ją napisał. Ozeasz (755—725) należy to tzw. „Dwunastu proroków”⁸² lub „Mniejszych Proroków”⁸³ i jest z nich pierwszym. Określenie „Mniejsi Prorocy” nie oznacza, że są oni „mniejsi”, czyli mniej ważni od innych proroków, lecz że księgi przez nich napisane są po prostu objętościowo mniejsze⁸⁴. W kanonie hebrajskim księgi Dwunastu Proroków stanowiły pierwotnie jedną księgę. W Biblii Hebrajskiej Prorocy Mniejsi zaliczani są do proroków późniejszych (*neviim aharonim*), obok Izajasza, Jeremiasza i Ezechiela⁸⁵.

Ponieważ czas, w którym działali Mniejsi Prorocy był pod wieloma względami podobny do naszych czasów, przenikniętych duchem konsumpcyjnego stosunku do życia, komercjonalizmu i zła społecznego, dlatego księgi ich zawierają wiele aktualnych i doniosłych w swej treści poselstw skierowanych do ludzi dzisiejszych. Bogactwo teologiczne i profetyczne tych ksiąg jest szczególnie duże.

⁸² Nazwą tą posłużył się ok. 200 przed Chr. Syrach, autor deuterokanonicznego apokryfu (por. Syr. 4,2.16).

⁸³ Nazwą tą posłużył się po raz pierwszy Augustyn, a potem także Hieronim — por. WST, s. 561.

⁸⁴ Tak właśnie sprawę wyjaśnili Augustyn i Hieronim — por. tamże.

⁸⁵ Do proroków wcześniejszych (*neviim risonim*) należą księgi Jozuego, Samuelowe i Królewskie.

Imię Ozeasza (Hoszea) stanowi skróconą formę hebrajskiego Hosajasza (Hoszejah) — por. Jer. 42,1; 43,2 — co znaczy: „Jahwe ocala” lub „Jahwe zbawia”.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Ozeasza jest opis osobistych przeżyć i dzieje małżeństwa z cudzołóżną kobietą imieniem Gomer (która zrodziła mu troje dzieci o symbolicznych imionach i chociaż nie pozostała mu wierna, prorok nadal ją miłuje) oraz liczne mowy, w których prorok piętnuje nadużycia i niegodziwości panujące w owych czasach, zwłaszcza bałwochwalstwo i występki polityczne, oraz przedstawia retrospektywną wizję dziejów Izraela, jak również powody jego upadków i grzechów⁹⁶.

III. AUTORSTWO

Ozeaszowe autorstwo księgi noszącej jego imię nie jest na ogół kwestionowane. Kim był jednak Ozeasz?

1. OSOBA AUTORA

Wzmianki biograficzne o Ozeaszu są bardzo skromne. O rodzinie i życiu samego proroka nie jest nic więcej powiedziane ponad to, co mówią pierwsze wiersze jego prorocstwa. Nazwisko ojca proroka — Beeri (moja studnia) — nie określa pokolenia, do jakiego należał prorok. Szczegóły dotyczące małżeństwa i rodziny Ozeasza, uważane często za fikcję literacką, są najprawdopodobniej realnym obrazem wydarzeń. Nie wiemy, co nastąpiło w późniejszych latach życia Ozeasza. Nie znamy daty ani miejsca jego śmierci. Występujące w prorocztwie wzmianki wskazują na przynależność Ozeasza do mieszkańców północnego królestwa, czyli Izraela. Wynika stąd, że tam pełnił swą prorocką służbę.

⁹⁶ Por. WST, s. 505—506.

2. INNI PROROCY JEGO CZASÓW

Ozeasz był współczesny Amosowi (767—753), działającemu w północnym i judzkim królestwie, a także Izajaszowi (745—685) i Micheaszowi (740—700), działającym w Judzie.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Ozeasz pełnił swą misję za rządów następujących władców żydowskich: Uzyjasza, czyli Azariasza (790—739), Jotama (750—731), Achaza (735—715), Hiskiasza (729—686) królów judzkich, oraz Jeroboama II (793—753), króla izraelskiego (1,2). Ozeasz musiał zatem rozpocząć swą służbę przed rokiem 753 przed Chr. i działać aktywnie aż do czasów, jakie nastąpiły po roku 729 przed Chr.

1. STOSUNKI POLITYCZNE

Prorok żył w najbardziej mrocznym okresie dziejów królestwa Izraelskiego, w okresie poprzedzającym upadek państwa i niewolę asyryjską, która nastąpiła w roku 722 przed Chr. Skoro jednak Księga Ozeasza nie czyni żadnych wzmianek o tym wydarzeniu, to jest prawdopodobne, że została napisana przed zagładą północnego królestwa.

Na zewnątrz, Izrael pod rządami Jeroboama II był królestwem kwitnącym, cieszącym się dobrobytem i zwycięstwem, bardziej niż kiedykolwiek przedtem od czasów Dawida i Salomona. Północne jego granice były prawie tak daleko wysunięte, jak za czasów panowania wczesnych królów (2 Król. 14,25.28).

Jednakże ta zewnętrzna pomyślność łączyła się z moralnym i duchowym zepsuciem wewnętrznym narodu. Na porządku dnia była zarówno anarchia, jak i nieład moralny. Ówczesni królowie izraelscy zdobywali trony gwałtem, mordując swych poprzedników, co powodowało, że ich samych czekał potem los podobny. Szallum (752) zabił Zachariasza (753), Menachem (752—743) — Szalluma, Pekachiasz (742—740) zabił syna Menachemowego, Pekacha (752—732), a Hoszeasz (732—722), w ogóle ostatni król Izraela, zabił Pekacha. Prorok Ozeasz nie wspomina tych królów, a jedynie Jeroboama II,

którego rządy zakończyły się w roku 752 przed Chr. (1,1; 7,3; 8,4), być może dlatego, że zapanowała po jego śmierci bezprzykładna anarchia i częste rewolty pałacowe, a być może dlatego, że prorok po okresie rządów Jeroboama powędrował na południe.

2. STOSUNKI SPOŁECZNE

Ozeasz stale nawiązuje do sprawy bałwochwalczego kultu cielca, wprowadzonego przez Jeroboama I (Król. 12), uważając to za pierwszą przyczynę znikczemnienia Izraela. Kult ten utworował później przypuszczalnie drogę zwyrodniałemu i jeszcze bardziej nieludzkiemu kultowi Baala i Astarty, żądającemu budzącej wstręt ofiary z dzieci oraz ohydnej rozwiązłości sakralnej (2 Król. 17,16—20).

Ozeasz żył w czasach żniw zrodzonych z tego złego ziarna. Kult bałwanów zastąpił kult należny Stwórcy. Nie przestrzegano również przykazań, ustanowionych przez Boga. Wszędzie pleniły się: nieuczciwość i podłość, wzajemna nieufność, oszukiwanie Boga i ludzi. Lała się krew, a zbytek we wszelkich postaciach cechował owe pozornie tylko pomyślne dni sprawowania rządów przez Jeroboama II. W codziennym postępowaniu kierowano się przewrotnością i nieprawością, uciśkając ponadto biednych. Niemoralność została religijnie uświęcona. Na wszystkich szczeblach społecznej drabiny dawała znać o swej obecności rozpusta, a dwór królewski pogrążony był w cynizmie, sceptyce i bluźnierstwie. Kapłani, uprawiający bałwochwalcstwo, sprzymierzyli się z ludem, popychając go do grzechu i szerząc zepsucie, które opanowywało kraj.

Przeciwko tej, szerzącej się w północnym królestwie, powodzi nieprawości występował powołany przez Boga prorok Ozeasz. Wezwany został do służby po to, aby nieść słowa nagan i potępienia oraz apelować do ponownego umiłowania Boga, który pomimo upadków kochał swe błądzące dzieci. Apele jednak proroka miały bez echa, odrzucane przez odstępny lud. Zbuntowany naród nie wyrażał skruchy, nie zmienił swego postępowania, brnął dalej w bezmiarze niegodziwości i zła, aż w końcu dostał się pod jarzmo niewoli asyryjskiej. Ozeasz zaniósł północnemu królestwu ostatnie poselstwo Boże, zanim ono upadło w roku 722 przed Chr.

V. IDEE PRZEWODNIE

Naczelnym tematem Księgi Ozeasza jest miłość żywiona przez Boga Ojca dla swych błądzących dzieci.

1. WŁASNE DOSWIADCZENIA PROROKA

Przeżycia, jakich prorok doznał w swym osobistym życiu małżeńskim i rodzinnym, a zwłaszcza uczucie żywione przez siebie ku swej niewiernej żonie, dały mu przebiysk poznania niezgłębionej i bezgranicznej miłości Bożej, jaką otaczał niebieski Ojciec swój przeniewierczy lud.

2. ZAPOWIEDZI KAR BOŻYCH

W świetle Boskiej miłości przerażająca niegodziwość mieszkańców północnego królestwa wydaje się tym bardziej mroczna. Prorok nie usprawiedliwia takiej postawy ludu. We wstrząsających barwach maluje kary, które spadną na Izrael, jeżeli nie zejdzie z drogi zła, lecz dalej będzie nią kroczyć uparcie. Przestrogi te nie stanowiły grózb, lecz były po prostu suchym stwierdzeniem faktu. Pokazywały, że grzech nieuchronnie pociąga za sobą karę. Pisząc swe wizje, Ozeasz ukazywał jednak przez cały czas ogrom Bożej miłości ku swemu błądzącemu ludowi.

3. NADZIEJA

Księga jest pełna apeli o skruchę. Zawiera również powołanie nadziei dla tych, którzy ponownie nawrócą się do ich milującego Ojca. Występują w niej także elementy mesjaniistyczne (2,2; 3,5) oraz eschatologiczne (14,4—7). Ozeasz jest prorokiem miłości oraz religii serca.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Czasy królów judzkich: 1,1.
2. Czasy Jeroboama II: 1,1.

I. Izrael w symbolu rodziny Ozeasza: 1,2—3,5.

1. Niewierność Izraela: 1,2—8.
2. Obietnica na przyszłość: 1,10—2,1.
3. Bałwochwalstwo Izraela w symbolu Gomery: 2,2—13.
4. Miłość Ozeasza do Gomery i Boga do Izraela: 2,14—2,23.
5. Gomera wraca do Ozeasza i Izrael do Boga: 3,1—5.

II. Nikczemność Izraela i niechybna kara: 4,1—10,15.

1. Nagana Izraela: 4,1—7,14.
2. Sądy nad narodem: 8,1—10,15.

III. Boże postępowanie wobec Izraela: 11,1—13,10.

1. Boża łaska i miłość do Izraela: 11,1—11.
2. Grzechy i niewdzięczność Efraima: 12,1—15.
3. Boże sądy nad Efraimem: 13,1—10.

Zakończenie

1. Prośba o nawrócenie: 14,1—3.
2. Obietnica zbawienia: 14,4—9.

§ 7. KSIĘGA JOELA

I. NAZWA

Księga nazwana została imieniem Joela (620?), proroka, którego proroctwa zawiera. Imię to prawdopodobnie znaczy „Jahwe jest Bogiem”. W układzie np. hebrajskim, tak samo jak w polskim, Księga Joela znajduje się pomiędzy Księgą Ozeasza i Księgą Amosa. W Septuagincie jest czwarta na liście Proroków Mniejszych i znajduje się po Księdze Micheasza, trzeciej wśród tych ksiąg. Tekst księgi w wersji masoreckiej obejmuje 4 rozdziały (BT), a w Septuagincie, Vulgacie i Biblii Polskiej podzielony jest na 3 rozdziały (NP).

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Joela są opisy klęski szarańczy, werwanie do nawrócenia i sprawy eschatologiczne, a szczególnie znaki

poprzedzające dzień Jahwe i wydarzenia towarzyszące przyjściu Pana, oraz kary na przeliewiercze narody za grabież świątyni i zło wyrządzone ludowi Bożemu, a wreszcie triumf Syjonu.

III. AUTORSTWO

Autorstwo Joela nie jest na ogół kwestionowane. Bardziej niż autorstwo, interesuje biblistów kwestia czasu życia i działania proroka.

1. OSOBA AUTORA

O Joelu jako autorze księgi nie wiemy nic ponad to, co zostało ujawnione w samej księdze, a wzmianek tych jest bardzo niewiele. Ojciec jego nazywał się Peteul, którego Septuaginta nazywa Batuel (1,1). Kim jednak był ten Petuel czy Batuel nie wiemy. Co do Joela, to wydaje się, że pochodził z Judy. Jego misja prorocza dotyczyła Judy i Jeruzalemu (2,1.15; 3,1.6.18.20.21).

2. SZCZUPŁOŚĆ INFORMACJI

W całym proroctwie Joela nie ma żadnej wzmianki o Izraelu. Nie ma także wzmianki o Asyrii i Babilonii. Prorok wspomina Jończyków, tj. Greków (3,11). Księga zakłada klimat religijnej odnowy i regularny kult świątynny, który jedni biblisty upatrują w czasach Nehemiasza²⁷, a inni w czasach Jozjasza²⁸. Joel jest prorokiem odnowy.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Joel nic nie mówi o czasie swej misji i pisania księgi. W odróżnieniu od innych proroków (Izaj. 1,1; Ozeasz 1,1; Amos 1,1), nie wyjaśnia, za panowania jakiego króla czy królów wykonywał swą prorocką misję. Trzeba więc z konieczności

²⁷ Por. WST, s. 508.

²⁸ Por. SDABC, t. IV, s. 20.21.

ustalić datę powstania księgi na podstawie innych sprawdzianów wewnętrznych, tj. zawartych w samej księdze, ale nie jest to łatwe.

1. POZYCJA KSIĘGI

Niczego pewnego nie możemy również wywnioskować z samej pozycji zajmowanej przez księgę w kanonie biblijnym, gdyż nie jesteśmy pewni, czy księgi te zostały usystematyzowane w porządku ściśle chronologicznym. Niektórzy bibliści uważają Księgę Joela za ogniwo łączące Proroków Większych z Prorokami Mniejszymi. Inni sądzą, że Joel żył w VII stuleciu, w okresie wczesnego sprawowania rządów przez Jozjasza (639—608). I chociaż żadnej bezwarunkowo pewnej daty nie można przyjąć, to jednak teoria VII wieku przed Chr. jest bardzo prawdopodobna⁹⁹.

2. POSTAĆ WYBITNA

Joel zajmuje poczesne miejsce wśród hebrajskich proroków. Szlachetność i wzniosłość stylu stawia go obok Izajasza i Abakuka. Opis cechuje żywość i obrazowość. Styl jego jest czysty i podniosły, język jasny i zrozumiały. Księga Joela to w zasadzie utwór poetycki (z wyjątkiem 3,9—13).

V. IDEE PRZEWODNIE

Myśli przewodnie księgi koncentrują się wokół dwóch wydarzeń: inwazji szarańczy i odnowy ludu Bożego. Zawierają wiele interesujących wątków teologicznych.

1. DWIE CZĘŚCI KSIĘGI

Księga składa się z dwu części: części pierwszej, obejmującej rozdziały od 1,1 do 2,17, opisującej straszliwą inwazję „szarańczy” (1,4), której towarzyszyła jeszcze straszna klęska

⁹⁹ Asyria chyliła się ku upadkowi a Babilonia nie egzystowała jeszcze. Jozjasz był dziećciem, a władzę sprawował regent, stąd zrozumiały jest brak wzmianki o ólu — por. SDABC, t. IV, s. 21.

posuchy, oraz części drugiej, obejmującej rozdziały od 2,18 do 3,21, zawierającej obietnicę odnowy w atmosferze przychylności Bożej.

Co do opisu plagi „szarańczy”, to interpretowano go dotychczas w dwojaki sposób: dosłownie (literalnie), a więc pojmując apele proroka jako związane z rojami atakującej szarańczy, lub alegorycznie, gdzie określenie „szarańcza”, miało stanowić tylko metaforyczne (przenośne) wyobrażenie napaści nieprzyjacielskich wojsk. Wydaje się jednak, że interpretacja dosłowna jest słuszniejsza, bardziej usytuowana w realiach natury opisu (1,4).

Niemniej jednak, niezależnie od przyjętego punktu widzenia, wymowa nauk tej księgi jest olbrzymia. Klęska narodowa, ujęta literalnie czy też za pośrednictwem przenośni, odmalowana została niezwykle sugestywnie, wraz z gorącym wezwaniem do nawrócenia (1,13.14. 2,1.12—17) i pouczeniem o „dniu Pańskim” (1,15. 2,1.2.11.31; 3,14).

W Joelowej wizji przyszłej chwały Lud Boży zamieszkuje swą ziemię, przy czym staje się ona ponownie żyzna, zaś jej mieszkańcy cieszą się zarówno doczesną, jak i duchową przychylnością Niebios. Prorok widzi dalsze panowania wrogich narodów, dążących do zniweczenia kwitnącego kraju. Na nieprzyjaciół spada ostatecznie sąd i wyrok Boży, zapewniając dalszy dobrobyt i pomyślność Ludowi Bożemu.

2. WĄTKI TEOLOGICZNE

Proroctwo zawiera wiele elementów eschatologicznych (2, 18; 3,1.18). Jest to jego znamię wybitne. Oprócz tego, prorok podkreśla czysty kult jahwistyczny (1,15), a także miłosierdzie Boże (2,13—14) i znaczenie modlitwy (1,12—14). Interesującym elementem jest aspekt pneumatologiczny, wylanie Ducha Bożego i mowa o ostatkach ludu (3,5).

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Wezwanie: 1,1—3.
2. Obwieszczenie klęski: 1,4—5.

I. Plaga szarańczy i wezwanie do opamiętania się: 1,6—2,17.

1. Zniszczenie spowodowane plagą szarańczy: 1,6—12.
2. Wezwanie do modlitwy: 1,13.14.
3. Skutki plagi na ludziach i zwierzętach: 1,15—19.
4. Susza towarzysząca plagie szarańczy: 1,20.

II. W obliczu Dnia Pana: 2,1—17.

1. Dzień Pański: 2,1.2.
2. Symbol szarańczy: 2,3—11.
3. Wezwanie do pokuty i modlitwy: 2,12—17.

III. Obietnica odnowy: 2,18—3,5.

1. Odwrócenie plagi szarańczy: 2,18—20.
2. Naprawa zniszczeń: 2,21—27.
3. Obietnica zesłania Ducha Świętego: 3,1—2.
4. Znaki fizyczne towarzyszące dniu Pańskiemu: 3,3—5.

Zakończenie

1. Sądy Boże nad narodami pogańskimi: 3,6—20.
2. Wspinała przyszłość Judy: 3,21—26.

§ 8. KSIĘGA AMOSA

I. NAZWA

Księga Amosa nazwana jest — podobnie jak inne księgi prorockie — imieniem jej autora, Amosa (767—755). Hebrajskie imię Amos wywodzi się od słowa *amas*, czyli „ładować” lub „nosić” (np. brzemień). Stąd imię Amosa oznacza „nosiciel brzemienia”, co odpowiadało powadze i doniosłości misji, do której prorok został powołany. Imię to nie występuje w pozostałych księgach Starego Testamentu ¹⁰⁰.

¹⁰⁰ Imię Amosa, ojca proroka Izajasza (2 Król. 19,2), różni się rodzajem spółgłosek. Na temat Księgi Amosa por. J. Szeruda, *Amos. Prorok i prorocтво*, ChAT, Warszawa 1992, s. 17. W. H. Wood, *Wyroki Hebrajskie*, Warszawa 1992, s. 17.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Amosa są dzieje proroka, a na tym tle zapowiedzi sądu nad Judą, Izraelem i okolicznymi narodami, dalej zarzuty i groźby przeciwko Izraelowi oraz napiętnowanie jego występków, a wreszcie opis pięciu wizji proroka i wspaniałych rajszych czasów, które staną się udziałem wszystkich narodów wezwanych przez Boga ¹⁰¹.

III. AUTORSTWO

Najstarsze świadectwa, zarówno hebrajskie, jak i chrześcijańskie, wskazują na Amosa jako autora księgi, a współczesna biblistyka chrześcijańska nie kwestionuje na ogół tego stanowiska ¹⁰².

1. PROBLEMATYKA AUTORSTWA

Potwierdzeniem tej tradycyjnej opinii są kryteria wewnętrzne. Zgodnie ze wstępem (1,1), księga zawiera „słowa Amosa”, co oznacza, że jej treść pochodzi od proroka. Nie bez znaczenia jest użycie w opisie zaimka 1-ej osoby liczby pojedynczej, jak również pasterski koloryt treści, odpowiadający dotychczasowemu zajęciu proroka jako pasterza i pasterskich terenów jego działalności.

Księgę napisał sam prorok, prawdopodobnie po zakończeniu swego posłannictwa w Izraelu i powrocie do ojczyźnej Judei. Nie jest wykluczone, że już wcześniej spisywał swe mowy i wizje. Niektórzy uważają, że treść księgi zawiera jedynie fragmenty wygłoszonych lub napisanych przez Amosa wypowiedzi. Są i tacy, którzy uważają, że mowy te zebrał któryś z jego uczniów i wydał księgę.

Nieliczna grupa współczesnych biblistów przychyliła się do opinii, że księga powstała po śmierci proroka i jest dziełem jego uczniów. Trudno doprawdy orzec z całą pewnością czy tak było istotnie. Wysuwa się zwłaszcza opinię, że niektóre fragmenty księgi pochodzą z czasów późniejszych, a nawet —

gdy chodzi o wiersze końcowe (9,13—13) — z epoki wygnania. Kwestionuje się w ten sposób autentyczność szeregu fragmentów proroctwa. Tymczasem kompozycja księgi wskazuje na dzieło jednolite i zamierzone. Jeśli uwzględnić nadto wagę proroczego charyzmatu, a więc możliwość opisywania przez proroka zdarzeń przyszłych, oraz wszystkie kryteria wewnętrzne i zewnętrzne, to wówczas autorstwo Amosa można uważać za kwestię pewną.

2. OSOBA PROROKA

Co do osoby autora, to z nielicznych wzmianek biograficznych, występujących w księdze (1,1; 7,14.15), wynika, że Amos był pasterzem w Tekoa oraz zbieraczem niezbyt cennych fig leśnych, sykomorowych. Odnosi się wrażenie, że chociaż prorok należał do klasy ubogich, cieszył się osobistą wolnością, o czym świadczy możliwość oddalania się od pozostającego pod jego opieką stada. Może był skromnym posiadaczem własnej trzody. Nie miał szczególnego wykształcenia, ani też nie uzyskał przypuszczalnie żadnego przygotowania w szkole prorockiej. Ale wtedy, kiedy mężowie stosunkowo prości i niezbyt wysokiego rodu powoływani są przez Boga — jak w przypadku Amosa — do wykonania szczególnego posłannictwa, to wówczas objawia się „moc, która wszystko przewyższa” (2 Kor. 4,7) i która jest „z Boga, a nie z nas” (2 Kor. 4,7). Do służby Bożej uzdalnia przede wszystkim to, kim człowiek jest, a nie wyłącznie to, czym jest i co posiada.

Po przyjęciu wezwania Bożego, Amos opuścił swą ojczyznę Judeę, przenosząc się na terytorium państwa północnego i wykonując swą działalność w Samarii, stolicy państwa, a w większym jeszcze stopniu w Betelu, mieście, w którym znajdowała się świątynia, poświęcona kultowi cielca, i letnia rezydencja królów izraelskich.

Działalność proroka nie była łatwa. Występowanie przeciwko nadużyciom możnych i obowiązującym, chociaż pogani-
skim, formom kultowym, a nawet przeciwko panującej dy-
nastii, nie było ani przyjemne ani też bezpieczne. Skutki nie
dały zresztą na siebie długo czekać. Wkrótce bowiem przeciw-
nikiem Amosa stał się Amazjasz, bałwochwalczy arcykapłan
Betelu, który oskarżył proroka przed królem jako niebez-
piecznego spiskowca (7,10—13). Mimo świadomości konsekwent-

cji oraz licznych trudności i groźących niebezpieczeństw, prorok okazał olbrzymi hart ducha, godność i odwagę prawdziwego posłańca Bożego (2,12—17).

O dalszych losach Amosa nie jest nic wiadome. Prawdopodobnie opuścił państwo północne i wrócił do Judei, gdzie zakończył swe życie.

3. CHARAKTER AMOSA I JEGO DZIEŁA LITERACKIEGO

Amos należy do najpoważniejszych proroków Starego Testamentu. Cechuje go wzniosłość i głębia myśli, zarliwość i moc ducha oraz wnikliwość spojrzenia. Jest spostrzegawczym obserwatorem życia, nie uchodzi jego uwadze. Styl jego mowy jest bezpośredni, dosadny, żywy, nie pozbawiony swoistej elegancji. Niewielu proroków posiadało tak głębokie zrozumienie przyrodzonego i nadprzyrodzonego porządku rzeczy, a także trzeźwą ocenę moralną życia społecznego oraz pojęcie o istocie religii, jak również o mocy, mądrości i świętości Boga.

Interesująca jest uwaga na temat Amosa współczesnej polskiej biblistyki katolickiej: „Amosa cechuje jasność myśli, logiczna konstrukcja wywodów, umiejętne stosowanie przenośni oraz ogromna różnorodność obrazów. Posługuje się wprawdzie różnymi gatunkami literackimi dla wyrażenia różnych stanów duchowych oraz dla ożywienia formy swej wypowiedzi. Amos często powtarza te same zwroty, ale nie dlatego, że język jego jest ubogi, gdyż daje dowody, że umie się nim po mistrzowsku posługiwać, lecz dlatego, że chciał bardziej dobitnie swą myśl przekazać otoczeniu (...). Język Amosa jest żywy i zrozumiały. Nierzadko jest to język poetycki, gdyż prorok posługuje się ze znanstwem paralelizmem członów, charakterystycznym dla poezji hebrajskiej (...). Żywosć języka, różnorodność form literackich nie tylko sprawiają, że prorok unika monotonii i podaje swe myśli w interesującej formie, ale stawia Amosa wśród mistrzów języka hebrajskiego”¹⁰⁹.

„Nie był to prosty pasterz — pisze J. Szeruda — Mowy jego zdradzają dobrą znajomość dziejów własnego narodu, synów Izraela od czasów wyjścia z Egiptu, według opowiadań tzw. elohistycznych Pięcioksięgi, nawet podań o Sodomie i Go-

amorae (4,11), historii sąsiednich państw (Damaszku, Tyru, Gazy, Ekronu, Edomu, Moabu i Amonu), najnowszych wypadków w przedniej Azji ok. połowy VIII w. przed Chr. (...) Amos należy do typu *homines religiosi* i wizjonerów¹⁰⁴.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Posłannictwo Amosa przypada na czasy panowania Uzjasza, czyli Azariasza (767—750), króla judzkiego, oraz Jeroboama II (793—753), króla izraelskiego. Były to czasy kwitnącego dobrobytu w obu państwach hebrajskich.

1. WARUNKI POLITYCZNE

Pod rządami Jeroboama II królestwo północne stało u szczytu politycznej i ekonomicznej potęgi. Jeroboam pokonał Syryjczyków i rozszerzył terytorium państwa prawie do granic z czasów Dawida i Salomona. Obszar ten sięgał od Emat (Chamat) — najdalej na północy — do Morza Martwego na południu, i obejmował także Zajordanię. Amonici i Moabici byli wasalami Izraela. Sukcesy te zawdzięczał król Jeroboam II sprzyjającym warunkom politycznym: Damaszek osłabiony wyprawami wojennymi królów asyryjskich, Salmanazara IV (782—772) oraz Asurdana III (772—754), natomiast Assyria przeżywała okres wewnętrznego osłabienia, uniemożliwiający przeciwstawienie się podbojom Jeroboama II. Rozwijał się handel i kwitła kultura materialna. Osiągnięcia władcy izraelskiego były wypełnieniem proroczej zapowiedzi Jonasza (2 Król. 14,25—28).

Pomyślność towarzyszyła również rządowi króla Uzjasza (Azariasza) w Judzie. Pobił on Edomitów, Filistynów i Amonitów, podniósł poziom kultury rolnej i rzemiosła, uformował liczną i potężną armię, umocnił fortyfikacje Jerozolimy (2 Kron. 26,1—15).

2. SYTUACJA MORALNO-SPOŁECZNA

Zabezpieczeni przed wrogami zewnętrznymi i silni wewnętrznie Izraelici w najmniejszym stopniu nie lękali się

¹⁰⁴ J. Szeruda, dz.cyt., s. 4.

o swą przyszłość, nie wierzyli w niebezpieczeństwo i nie spodziewali się zagłady. Co prawda rosnąca potęga Assyrii przyciągała uwagę obserwatorów, ale myśl o tym, że państwo to zaatakuje Hebrajczyków wydawała się nieprawdopodobna. Dominowało więc przesadne poczucie bezpieczeństwa (6,1—3).

W obu królestwach mnożyły się za to ujemne owoce dobrobytu i narodowej pomyślności: pycha, samolubstwo, zbytek i rozpusta, chęć z bogacenia się, ucisk ubogich i nieuczciwość, upadek ducha i obyczajów. W Izraelu sytuację pogarszało nadto panoszące się tam bałwochwalstwo, zwłaszcza kult cielca, ustanowiony przez pierwszego króla, Jeroboama I (931—910) — por. 1 Król. 12,25—33 — oraz kult Baala, rozpowszechniony za czasów Achaba (874—853) — por. 1 Król. 16,30—33.

Wielu Izraelitów traktowało wiarę w Boga w sposób czysto formalny. Stan ten był niewątpliwie powodem, dla którego Amos został skierowany do zwiastowania uroczystego poselstwa przestrogi w państwie północnym.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga zawiera wiele wątków tematycznych, teologicznych i moralnych, w tym zakresie także etyki społecznej.

1. IDEA PROFETYZMU

Amos nie był zwykłym wizjonerem lub ekstatykiem w rodzaju wieszczków ludowych Kanaanu (1 Sam. 28,7), lecz prorokiem w rozumieniu istoty, znaczenia i osobliwości profetyzmu izraelskiego, występującego w Piśmie Świętym. Dlatego poselstwo jego, choć głoszone przez człowieka, było poselstwem Boga, objawionym prorokowi w proroczych widzeniach, zwanych „zachwyceniem ducha”, lub za pośrednictwem natchnienia, czyli nadprzyrodzonego wpływu oświecającego umysł proroka, a następnie przekazanym przez niego ludziom (2 Piotr. 1,20,21). Amos okazał się uległym narzędziem w ręku Boga. Przyjął Boże zlecenie, oddając na Jego usługę całą swą osobowość, wszystkie swe władze umysłowe, uczuciowe i wolicjonalne oraz całą potęgę ducha żarliwego wyznawcy Jahwe.

2. IDEA UNIWERSALIZMU I WYBRANSTWA

Za pośrednictwem Amosa Bóg skierował swoje poselstwo przede wszystkim do Izraela, tj. państwa północnego, ale dotyczyło ono również Judy, a nawet okolicznych narodów. Występuje tu znamienna idea uniwersalizmu religijnego, powszechnej odpowiedzialności i równości ludzi przed Bogiem. Bóg Amosa to „Pan, Bóg Zastępów” (4,13), rządzący całym wszechświatem, dochodzący wykroczeń przeciw obowiązującemu porządkowi moralnemu wobec wszystkich naruszających ten porządek. Tytułem szczególnych uprawnień Bożych względem Izraela jest fakt narodowego wybraństwa, uwolnienia narodu z Egiptu i nadania mu „ziemi Amorejczyka” (2,9—11; 3,1—2).

Pomimo wszystkich przywilejów, naród sprzeniewierza się Bogu. Pan nie jest obojętny na jego występki. Posyła proroków, wzbudza nazyrejczyków (2,11), doświadcza pokolenia izraelskie przez klęski żywiołowe (4,6—11). Naród jednak trwa w uporze serca, nie nawracając się do Pana. Zarzuty podnieszone przeciw ludowi są liczne i ciężkie (2,6—8,12; 3,19; 4,1; 5,7,10—12; 6,1—6,12,13; 8,4—6). Wobec nieustępliwej postawy ludu, Pan postanawia jeszcze surowiej nawiedzić przestępstwa synów izraelskich. Kary, które spadną na niepokutujący naród będą straszliwe (2,13—16; 3,9,11,14—15; 4,2,3; 5,1—3; 16—17; 6,7—11,14; 8,7—14; 9,1—8). Państwo przestanie istnieć, a lud pójdzie do niewoli. Jednakże zanim to nastąpi, Bóg ostrzega. Oznajmia swą wolę wybranym sługom, prorokom, a ci narodowi (3,7). Nawołuje do nawrócenia i wskazuje drogę pokuty (3,4—9; 5,14,15). Proroctwo Amosa, to proroctwo Bożego wysłańca, oznajmającego wyroki Boże w obliczu zbliżającej się klęski.

3. ZARLIWY WYSLANNIK BOGA

Głównym celem poselstwa proroka Amosa było zwrócenie uwagi Izraela na mnożące się nieprawości oraz obwieszczenie kar Bożych i wezwanie narodu do pokuty. Jak duch ap. Pawła poruszył się, gdy Apostoł przechadzał się ulicami Aten i widział miasto oddane bałwochwalstwu, tak samo Amos został wstrząśnięty do głębi duchowym i moralnym

upadkiem, a także religijnym formalizmem Izraela, a więc grzechami, które z taką wyrazistością opisał w swej księdze.

Amos, będąc świadomy swego poselstwa — w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem i na Jego rozkaz — gromił wszelkie zło panoszące się w narodzie. Surowo ganił grzechy wypływające z materialnego dobrobytu, wszelki przepych, biesiady i ekstrawagancje, rozpustę i zepsucie obyczajów (2,7; 4,1; 6,4—6; 13). Występował przeciwko grzechom społecznym, piętnował chciwość i zdzierstwo bogaczy, ucisk i wyzysk biednych, niesprawiedliwość w sądzie, nieuczciwość i fałszerstwo (2,6; 3,10; 4,1; 5,7,10—12; 8,4—7). Zwalczał bałwochwalstwo, płytką pobożność i czczy ceremonializm (4,4—5; 5,21—23; 8,10—14). Prostował błędne pojęcia o „Dniu Pańskim” (5,13—20). Wzywał do prawdziwej pobożności (5,4—9,14—15). Zapowiadał upadek królestwa i ustanie bałwochwalczego kultu, niewolę i rozproszenie narodu (3,14,15; 6,7,14; 7,9,17; 9,8—10).

Proroctwo Amosa kończy się chwalebny obrazem ostatecznego triumfu sprawiedliwości nad nieprawością (9,11—15).

4. BOGACTWO TREŚCIOWE

Religijna wartość proroctwa jest nieprzemijająca. Oprócz elementów historycznych, teologicznych i etycznych, zwłaszcza w zakresie etyki społecznej, a także antropologicznych, występują również elementy mesjanistyczne (9,11) oraz eschatologiczne (5,20; 8,9—13; 9,5—6,11—15), co znakomicie podnosi znaczenie księgi w czasach nam współczesnych. Księga ukazuje także doniosłe znaczenie proroka i proroctwa (3,7).

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Tytuł: 1,1.
2. Zapowiedź sądów Bożych: 1,2.

I. Wyroki na okoliczne narody, Judę i Izrael: 1,2—2,16.

1. Wyrok na Damaszek (Syrię): 1,3—5.
2. Wyrok na Gazę (Filistynów): 1,6—8.

3. Wyrok na Tyr (Fenicję): 1,9-10.
4. Wyrok na Edomitów: 1,11-12.
5. Wyrok na Amonitów: 1,13-15.
6. Wyrok na Moabitów: 2,1-3.
7. Wyrok na Judę: 2,4-5.
8. Wyrok na Izraela: 2,6-16.

II. Mowy prorocze przeciw Izraelowi: 3,1-6,14.

1. Pewność proroczej przepowiedni: 3,1-8.
2. Zapowiedź kary: 3,9-4,13.
3. Oplakiwanie losów narodu: 5,1-17.
4. Potrójne Biada: 5,18-6,14.

III. Wizje: 7,1-9,10.

1. Wizja szarańczy: 7,1-3.
2. Wizja ognia: 7,4-6.
3. Wizja prawidła (pionu): 7,7-9.
4. Wystąpienie Amazjasza: 7,10-17.
5. Wizja kosza letnich owoców i głodu Słowa Bożego: 8,1-14.
6. Wizja Boga przy ołtarzu i zwiastowanie zagłady narodu: 9,1-10.

Zakończenie

1. Odbudowa domu Dawida: 9,11-12.
2. Nadejście dni obfitości: 9,13-15.

§ 9. KSIĘGA ABDIASZA

I. NAZWA

Księga nazwana została imieniem proroka Abdiasza (586?), którego poselstwo zawiera. Abdiasz (hebr. *Obadja*) znaczy tyle co „sługa Jahwe”. Abdiasz to imię będące w częstym użyciu u Hebrajczyków w czasach starotestamentalnych (1 Król. 18,34; 1 Kron. 3,21; 7,3; 12,9 itd). Księga Abdiasza jest najmniejszą księgą Starego Testamentu. Liczy zaledwie 21 wierszy.

II. TREŚĆ

Treścią Księgi Abdiasza jest mowa proroka, zapowiadająca różne klęski, które spadną na Edom i doprowadzą go do całkowitej zagłady. Spadną za zbrodnie, których się dopuścił wobec Judei i Jerozolimy. Dla Edomu będzie to dzień odplaty, „dzień Jahwe”, a dla Jakuba — dzień ocalenia i wywyższenia¹⁰⁵.

III. AUTORSTWO

Chociaż imię Abdiasz nosi wiele postaci Starego Testamentu, to jednak żadnej z nich nie można utożsamiać z prorokiem, autorem tej proroczej księgi. Ze wzmianek o południowym królestwie, tj. Judy, można wywnioskować, że stamtąd właśnie pochodził Abdiasz i z tym terenem związana była jego prorocka działalność. Księga zawiera widzenie, a właściwie natchnioną mowę proroka przeciwko Edomitom.

IV. TŁO HISTORYCZNE

W jakim czasie działał prorok Abdiasz? W jakich okolicznościach pisał swą księgę? Oto pytania, na które należy odpowiedzieć.

1. KRYTERIA WEWNĘTRZNE

Ponieważ Abdiasz nie wymienia królów, za rządów których pełnił swą misję, jak to uczynił Ozeasz (Ozeasz 1,1) i inni prorocy, dlatego datę powstania księgi musimy — w tej sytuacji — określić na podstawie sprawdzianów wewnętrznych, tj. kryteriów zawartych w jej treści. Problem ten rozwiązuje się właściwie sam dzięki wzmiance, zawartej w wierszach 10-14, na temat złupienia Jerozolimy. Ale o jakim złupieniu Jerozolimy jest mowa, w którym by brali udział Edomici?

¹⁰⁵ Por. WST, s. 596.

Wedle poglądu pierwszego, jednego z możliwych do przyjęcia, chodzi tu o złupienie Jerozolimy przez Filistynów i Edomitów (2 Kron. 21,8.16.17). Można przyjąć, że Edomitów określono tu w sposób ogólnikowy jako Arabów i że działo się to za panowania Jorama (852—841), kiedy to „Edomici wyzwolili się spod zwierzchnictwa Judy” (1 Król. 8,20—22). Fakt ten zaś umieszczaliby służbę prorocką Abdiasza w IX stuleciu przed Chr.

Zgodnie natomiast z drugim poglądem na tę kwestię, Abdiasz nawiązuje do klęsk, jakie spadły na Judę w czasie najeźdy Babilończyków, którego momentem kulminacyjnym było zburzenie Jerozolimy w 586 roku przed Chr. Podobieństwo widoczne pomiędzy wzmianką Abdiaszową i Jeremiaszową (Jer. 9,7—22) o Edomitach oraz wzmianką Ezechielową (Ezech. 25,12—14 por. Ps. 137,7) skłania do przyjęcia raczej poglądu drugiego i późniejszej daty powstania księgi.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga opisuje karę, jaka ma spaść na Edom za jego wrogi stosunek do Judy w okresie narodowej klęski, oraz ostateczny triumf Ludu Bożego i „ocalonych na górze Syjon” (21).

1. KIM BYLI EDMICI?

Edomici byli potomkami Ezawa (1 Mojż. 36,1), brata Jakuba (1 Mojż. 25,24—26). Wrogość pomiędzy Edomitami a Hebrajczykami była szczególnie ostra i zacięta, jak to często bywa w sporach rodowych. Nieprzyjaźń ta miała za sobą długie dzieje, wywodząc się być może jeszcze od wypadku z prawem pierworodztwa (1 Mojż. 25).

Szczególnie jaskrawo ujawniła się wówczas, gdy potomkowie Ezawa odmówili dzieciom Izraela pozwolenia na przejazd przez ich kraj w drodze z Egiptu do Kanaanu (4 Mojż. 20,14—21). Dała ona znać o sobie również w czasie wojen toczonych przez Saula (1050—1011) przeciwko ościennym wrogom Izraela (1 Sam. 14,47). Dawid (1011—971) zmuszony był zastosować nawet surowe środki przeciwko Edomitom, kiedy

to po wytepieniu osiemnastu tysięcy Edomitów w Dolinie Solnej, „obsadził cały Edom załogami”, tak że stali się Edomici „holdownikami Dawida” (2 Sam. 8,13—14; 1 Król. 11,15). Walka pomiędzy dwoma nieprzyjacielskimi, choć spokrewnionymi narodami, toczyła się dalej pod rządami Salomona (971—931), syna Dawida (1 Król. 11,14—22). Za panowania Jehosafata (872—848) Edomici, nazywani „dziećmi Seiru” (1 Mojż. 32,3; 36,8; 5 Mojż. 2,5), wraz z Moabitami i Amonitami dokonali inwazji na Judę (2 Kron. 20,22). Utracony za rządów Dawida niepodległy był udało się Edomitom odzyskać za panowania Jorama (2 Kron. 21,8—10). Walka pomiędzy Edomitami a Izraelitami rozgorzała na nowo, gdy Amazjasz (796—767), król judzki, przypuścił na Edomitów udany atak, zajął ich twierdzę Sela i wielu z nich pozbawił życia (2 Król. 14,7; 2 Król. 25,11.12). Nie całkiem jeszcze ujarzmeni, zaatakowali oni Judę za czasów Achaza (735—715 — por. 2 Kron. 28,17).

2. W CHWILI NAJWIĘKSZEJ KLĘSKI

Gdy Nebukadnesar zburzył w roku 586 przed Chr. Jerozolimę, Edomici triumfowali z powodu tej klęski, jaka spadła na państwo judzkie (Psalm 137,7). Atakowali oni wówczas i niepokoili uchodźców judejskich, wykorzystując szczególnie trudną ich sytuację.

3. TRIUMF IZRAELA

Po oznajmieniu klęski, jaka nawiedzi z kolei Edom, prorok zwraca uwagę na obietnice udzielone Izraelowi. Dom Jakuba „przejmie w posiadanie tych, którzy go posiadłości pozbawili” (w. 17) i ponownie rozszerzy swe granice (w. 19—20).

Proroctwo bez wątpienia zawiera — oprócz dymensji historycznej — także swą perspektywę eschatologiczną, dotyczącą czasów ostatecznych, w „dniu Pana” (15). Mowa o założeniu „gniazda wśród gwiazd” jest bardzo symptomatyczną wzmianką w dobie lotów kosmicznych. Czyżby występowała tutaj figura demona, który ponownie chciałby wywyższyć swą stolicę ponad gwiazdy niebieskie? W treści księgi występuje również interesujący element antropologiczny i moralny w postaci zawistnego brata, który wykorzystuje dni klęski.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Wizja: 1,1.
2. Wezwanie narodów do walki: 1,1.

I. Przepowiednia o klęsce Edomu: 2—9.

1. Pycha Edomu: 2—4.
2. Klęska Edomu: 5—9.

II. Niegodziwość nie popłaca: 10—16.

1. Nienawiść Edomu do Hebrajczyków: 10—14.
2. Zniweczenie Edomu w dniu Pana: 15,16.

III. Triumf i odnowa Izraela: 17—20.

1. Ocalenie Izraela: 17—18.
2. Odzyskanie panowania: 19,20.

Zakończenie.

1. Prawo sądenia: 21.
2. Panowanie Boga-Jahwe: 21.

§ 10. KSIĘGA JONASZA

I. NAZWA

Księga nosi imię Jonasza (790?), głównej postaci, której została w całości poświęcona, i swego autora. Imię Jonasza (hebr. Jona) znaczy „gołębica”. Słowa tego używa Pięść nad Pieśniami dla oddania uczucia tkliwości i serdeczności (2,1; 5,2; 6,9).

II. TREŚĆ

Treścią księgi są niezwykle dzieje proroka Jonasza, ratująca jego wezwanie przez Boga, ucieczka do Tarsu, przywio-

III. AUTORSTWO

Chociaż księga nie stwierdza, że Jonasz był jej autorem, to jednak zgodnie z poglądem tradycyjnym on właśnie, a nie kto inny, był nim faktycznie.

1. POGLĄDY DZISIEJSZE

Wielu współczesnych badaczy skłania się ku hipotezie, postulującej powstanie księgi w okresie powygnančním, tj. napisania jej przez anonimowego autora, nie odrzucając jednak historyczności samego proroka. Ale przytaczane przez tych uczonych argumenty, takie jak np. obecność pierwiastka aramejskiego, wskazującego na czasy powygnaniowe, nie są przekonujące. Studia nad dialektem ugaryckim dostarczyły licznych przykładów wczesnego występowania różnych form i słów aramejskich, uważanych poprzednio za pochodzące z okresu późniejszego¹⁰⁶. Używanie trzeciej osoby również nie jest argumentem przemawiającym za obcym autorstwem, skoro mamy sporą grupkę pisarzy starożytnych, takich jak: Ksenofont, Cezar i inni, posługujących się tą samą metodą opisu. Pisarze biblijni stosowali czasem ten sposób pisania (Izaj. 7,3; 20,2; Jer. 20,1,3; 26,7; Daniel 1,6—11,17,19,21; 2,14—20; Ezdr. 7,28).

2. OSOBA PROROKA

O Jonaszu wiadomo skądinąd, że pochodził z Gat-Chefer (2 Król. 14,25) i że wieścił pomysłność narodowi Izraelskiemu. Pomysłność ta nastąpiła za dni Jeroboama II (793—753)¹⁰⁷. Wynikałoby stąd, że prorocтва Jonasza musiały być głoszone albo przed nastaniem rządów Jeroboama II, albo wkrótce po ich nastaniu. Gat-Chefer znajdowało się w ziemi Zabuion, w odległości ok. 7 km. na północny wschód od góry Tabor, w pobliżu Masoretu. Obecna jej nazwa brzmi: Khirbet ez-Zurra. W pobliżu tego miasta odkryto ostatnio grób, który uważa się za grób Jonasza. Poza krótką wzmianką dotyczącą Jonasza w Drugiej Księdze Królewskiej oraz w samej Księdze Jonasza, o proroku nic więcej nie jest wiadomo. Nic nie jest również wiadomo o jego ojcu Amittaju.

¹⁰⁶ Por. SDABC, t. III, s. 618—619 uwagi na temat Ps. 2,12.

¹⁰⁷ Por. SDABC, t. II, s. 63.

3. MIT CZY RZECZYWISTOŚĆ?

Jezus użył doświadczenia Jonasza na morzu jako ilustracji swej śmierci i zmartwychwstania (Mt. 12,39.40), jak również potwierdził doświadczenie Niniwy (Mat. 12,41), co bez wątpienia dowodzi wiarygodności Księgi Jonasza i opisanych w niej zdarzeń.

Wśród biblistów występują dwie linie interpretacji księgi: po pierwsze — interpretacja historyczna, i po drugie — interpretacja alegoryczna (przenośna). Druga metoda została przyjęta przez tych interpretatorów księgi, którzy kwestionują możliwość istnienia cudownych, czyli nadnaturalnych zdarzeń, występujących w księdze. Określają oni księgę jako „legendę”, „mit”, „przypowieść” lub „alegorię”. Poglądy te przeważają we współczesnej biblistyce chrześcijańskiej. Interpretatorzy, którzy przyjmują możliwość występowania cudów jako rzeczywistych wydarzeń nadprzyrodzonych, posługują się pierwszą metodą interpretacji.

Na korzyść interpretacji historycznej przemawiają następujące argumenty¹⁰⁸:

1. Opowieść pozostawia wrażenie czegoś historycznego. W utworze nie występuje najmniejsza wzmianka jakoby autor pragnął, aby przekaz jego był rozumiany przenośnie.
2. Jonasz to postać historyczna (2 Król. 14,25).
3. Hebrajczycy uważali księgę za historyczną¹⁰⁹.
4. Nawrócenie Niniwczków jest — jak się wydaje — w granicach historycznej wiarygodności na tle znanej z dziejów asyryjskiej rewolucji religijnej za czasów Adadniradiego III (810—782).
5. Informacja, dotycząca wielkości Niniwy, pokrywa się i harmonizuje ze znanymi faktami historycznymi¹¹⁰.
6. Uwagi Jezusa o księdze (Mat. 12,39.40; Łuk. 11,29.30) wskazują na to, że Chrystus traktował ją jako księgę historyczną.

¹⁰⁸ Por. SDABC, t. IV, s. 996.

¹⁰⁹ Por. Józef Flawiusz, *Starożytność*, t. 1, s. 101.2.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Czas, w jakim Jonasz głosił swe proroctwa, należy do jednego z najcięższych, pełnych udręki okresów narodowych klęsk w dziejach Izraela (2 Król. 14,26.27).

1. SYTUACJA WEWNĘTRZNA

Królowie zasiadający wówczas na tronie Izraela, tj. król Jehoasz (798—782) i Jeroboam II (793—753), czynili zło w oczach Pańskich, w związku z czym musiały spaść na naród Boże wyroki i kary. Pan jednak zapowiadał w tym czasie przez Jonasza odzyskanie narodowej wielkości (2 Król. 14,25). Wydaje się, że ten przyływ wspaniałomyślności Bożej mógł mieć na celu zachętę powrotu ludzi do Boga. I faktycznie pomyślność, która zaistniała, wskazywała na realne możliwości tego, co naród mógł osiągnąć pod błogosławieństwem Bożym. Mimo to jednak Jeroboam II, wbrew Bożym łaskom, „czynił to, co zło w oczach Pana” (2 Król. 14,24). Tak samo zresztą postępowali jego następcy.

2. SYTUACJA ZEWNĘTRZNA

Krółami Asyrii za rządów Jeroboama II byli Adadnirari III (810—782), Szalmanazar IV (782—772), Aszurdan III (772—754) i Aszurnirari IV (754—746). Jak wskazują dane historii, za panowania Adadnirariego III wybuchła w Asyrii rewolta religijna. Wbrew panującemu politeizmowi, bóg Nabu (Nebo), bóg Borsippy, obwołany został jedynym (lub co najmniej głównym) bóstwem asyryjskim. Niektórzy bibliści dopatrują się związku pomiędzy tą monoteistyczną rewolucją a misją Jonasza i jego podróżą do Niniwy.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga Jonasza, to jedyna spośród dwunastu ksiąg tzw. Mniejszych Proroków, która utrzymana jest w formie narracyjnej i opisowej.

1. OPIS MISJI JONASZA

Jonasz wezwany zostaje przez Boga, aby udać się do Niniwy, celem osamajnienia miastu, będącemu stolicą nie tylko Asyrii, ale także ówczesnego świata cywilizowanego, rychłej zagłady z powodu jego grzechów. Prorok napotyka na trudności psychologiczne, związane z realizacją powierzonego mu przez Boga zadania. Sama myśl o potrzebie udania się do wielkiej metropolii, odbycia dalekiej podróży i pokonania licznych trudności, wywołuje bunt proroka. Tracąc wiarę, umożliwiającą osiągnięcie celów zgodnie z Bożym poleceniem, Jonasz popada w zniechęcenie, lęk i rozpacz¹¹¹. Znając Bożą wyrozumiałość, miłość i cierpliwość, Jonasz obawia się również, że jeżeli zanieśli poselstwo Boże i poganie je przyjmą, to księga, którą zapowie nie nastąpi, a wówczas fakt ten będzie dla niego jako proroka wydarzeniem głęboko upokarzającym (4,11).

Z początku odmówił wykonania zadania, ale potem, wiedziony serią wstrząsających doświadczeń, udał się wreszcie we wskazanym kierunku, celem wypełnienia polecenia Bożego. Mieszkańcy Niniwy żalowali i wyrazili skruchę, zaprzestając na jakiś czas popełniania grzechów. Jonasz był zawiedziony, ale Bóg usprawiedliwił łaskawie jego postępowanie.

2. UNIWERSALIZM ZBAWCZY

Wśród myśli przewodnich, zawartych w prorocztwie Jonasz, wybijają się idea powszechnego zbawienia i prawda, że łaska Boża jest zbawienna dla wszystkich ludzi (Tyt. 2,11), że nie ogranicza się wyłącznie do Bożych wybrańców, ale obejmuje również pogan. Bóg „i poganom... dał upamiętanie ku żywotowi” (Dz.Ap. 11,18). Podobnie jak w przyszłości ap. Piotr (Dz.Ap. 10), również Jonasz doszedł do przekonania, że Bóg z każdego narodu chce zachować tych, którzy się do niego zwrócą.

Czyniąc uwagę o „mężach z Niniwy”, którzy posłuchali Jonaszowego wezwania, okazując skruchę i żal, Jezus potępiał faryzeuszowski, pełen pychy i hipokryzji (obludy) styl życia Judejczyków swoich czasów (Mat. 12,41; Łuk. 11,22) oraz tych wszystkich, którzy w pysze religijnej i fałszywym mniemaniu

o bezpieczeństwie swej duszy oszukiwali samych siebie. Tacy, odwołując się do wybraństwa Bożego, uważają tym samym sprawę swego zbawienia za pewną.

3. IDEE MESJANISTYCZNO-EWANGELICZNE

Księga Jonasz zawiera ważne elementy mesjanistyczne i misjologiczne. Pierwsze dotyczą śmierci i zmartwychwstania Jezusa, o czym wspomina Jezus (Mat. 16,4). Drugie, to nadmieniona już idea uniwersalizmu ewangelizacyjnego i zbawczego.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Wezwanie: 1,1.
2. Zlecenie: 1,2.

I. Ucieczka: 1,3—2,10.

1. Nieposłuszeństwo Jonasz: 1,1—16.
2. Nawrócenie Jonasz: 2,1—10.

II. Misja Jonasz: 3,1—4,11.

1. W Niniwie: 3,1—10.
2. Gniew Jonasz: 4,1—8.

Zakończenie

1. Rozmowa Boga z Jonaszem: 4,9.
2. Boża nagana: 4,10—11.

§ 11. KSIĘGA MICHEASZA

I. NAZWA

Księga nosi imię proroka Micheasza (740—700), którego poselstwo zawiera i który jest jej autorem. Imię Micheasz (hebr. Mikaj) to skrót formy dłuższej „Mikaja” (Mikajah), co

dobnie jak w Biblii Polskiej. Księga Micheasza jest szóstą z kolei księgą Małych Proroków. W Septuagincie znajduje się ona na trzecim miejscu, po Księdze Amosa i Księdze Ozeasza. Być może, iż wynikało to z jej rozmiarów.

II. TREŚĆ

Treścią księgi są wypowiedzi proroka, mówiące o sędzie nad Izraelem w postaci najazdu wroga z południa za nadużycia społeczne i kultowe, zawierające obietnice eschatologiczne dla Judy, grożące Samarii za liczne grzechy i wskazujące na potrzebę ufności do Boga i nadzieję ocalenia.

III. AUTORSTWO

Micheasz nazwany został „Moreszetzcykiem”, od nazwy wioski Moreszet (1,1.14), położonej w południowej części Judei w kierunku Filistynii. Nie należy proroka Micheasza mylić z prorokiem Micheaszem, synem Jimli, który prorokował w dniach Achaba (1 Król. 22,8—28). O proroku owym nie wiemy nic ponad to, co wyjawiał w swym prorocztwie przed Achabem i Jehoszafatem. Niewymienienie przez tegoż proroka imienia swego ojca może nasuwać przypuszczenie, że był on mężem niskiego stanu. Tymczasem nasz prorok Micheasz był Judejczykiem, co łatwo wywnioskować z faktu zamieszczenia przez niego wzmianki o królach Judy (1,1). Jakkolwiek był współczesny prorokom Ozeaszowi (755—725) i Izajaszowi (745—685), to jednak należał do młodszej generacji proroków, w przeciwieństwie do Ozeasza i Izajasza, którzy rozpoczynali swą służbę za panowania Uzjasza (790—739), poprzednika Jotama (750—731) — por. Izaj. 1,1; Ozeasz 1,1. Tradycja głosi, że prorok zmarł śmiercią naturalną w mieście swych urodzin we wczesnym okresie rządów Hiskiasza (729—686), zanim jeszcze upadła Samaria. Działalność Micheasza potwierdza Jeremiasz (26,17—18).

Język Micheasza odznacza się poetycznością i rytmicznością (miarą rytmiczną). Słownictwo jego zdradza wiejskie pochodzenie, jest jędrne, proste i dosadne. Styl jego cechują żywe opisy i wybitnie uczu-

cia. Zwraca uwagę częste używanie figur retorycznych oraz umiejętne operowanie słowem. Odważnie, ostro i bez kompromisu piętnuje grzech. Występuje przeciwko nadużyciom społecznym w Samarii i Jerozolimie, gani bogaczy, kapłanów i fałszywych proroków, ich chciwość i lekceważenie obowiązków. Jednocześnie stać go na dużą skalę uczuć płynących z serca — czułości, smutku i żalu, miłości i współczucia.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Micheasz, podobnie jak Izajasz, pełnił swą proroczą służbę w krytycznym okresie dziejów izraelskich drugiej połowy VIII w. przed Chr., kiedy to Assyria była dominującą potęgą ówczesnego świata.

1. KRÓLOWIE JUDZCY

Gdy Micheasz rozpoczął swą służbę prorocką, król judzki Jotam (750—731) „czynił to, co prawe w oczach Pana”, mimo że naród jego królestwa nadal „składał na wyżynach ofiary i spalał kadzidla” (2 Król. 15,34.35).

Achaz (735—715), syn Jotama i jego następcą, przeszedł jednak na stronę bałwochwalstwa, oddając nawet własnego syna na całopalną ofiarę Molocha, „jak to było ohydny zwyczajem narodów, które Pan wytepił” (2 Kron. 28,3). Nie zważał się usunąć ze świątyni Jerozolimskiej ołtarza z brązu, będącego ołtarzem ofiar całopalnych oraz umywalni do ablucji kapłańskich i umieścić na tym miejscu ołtarza bałwochwalczego, jaki zobaczył w Damaszku (2 Król. 16,10—12.14—17). Te i inne niegodziwości, skierowane przeciwko czci prawdziwego Boga, uczyniły z Achaza najbardziej może bałwochwalczego króla, jaki kiedykolwiek władał Judą.

2. SYTUACJA MORALNA

Micheasz sprawował swój prorocki urząd wśród mieszkańców Jerozalemu i Judy. Treść jego księgi stanowi opis sytuacji moralnej i religijnej narodu za rządów wymienionych królów.

Upadek religijny był wynikiem kompromisu między zachowywaniem na zewnątrz tradycyjnych form czci należnej Panu, a jednocześnie uprawianiem bałwochwalczych praktyk. Kapłani również ulegli odstępstwu. Popierali pogańskie obyczaje dla umocnienia wśród ludzi swej popularności i zamiast bronić biednych przed zdzierstwem bogaczy, sami odznaczali się duchem chciwości. Było też wielu fałszywych proroków, którzy z łatwością zdobywali sobie przychylność ludu, głosząc wstąpienie dobrych czasów, a równocześnie szydząc z groźnych ostrzeżeń, jakie prorocy Pańscy przedkładali narodowi, zapowiadających surowe wyroki Boże za uparcie mnożone występki. Fałszywi prorocy usypiali duchowo lud, pozwalając mu na stan religijnego odstępstwa i martwoty. Uspokajali go zwodniczą nauką o tym, że jako potomkowie Abrahama są wybranym ludem Bożym, w związku z czym Pan się ich nigdy nie wyrzeknie.

Członkowie klas uprzywilejowanych i rządzących oddawali się uciechom i zbytkom. W nienasyconym pragnieniu używania dóbr doczesnych, wyzbywali się wszelkich skrupułów, okazując okrucieństwo i brak litości wobec warstw niższych. Bogactwa ich wyrastały ze zdzierstwa i łupiestwa, grabieży i naruszania prawa. Były to poważne nadużycia moralno-społeczne.

3. CZASY HISKIASZA (729—686)

Szczęśliwie się jednak dzieje, gdy po złym władcy wstępuje na tron jego syn, który okazuje się władcą dobrym. Tak stało się i tym razem. Hiskiasz, który objął władzę po Achazie, był władcą oddanym Bogu — „Na Panu, Bogu Izraela, polegał, tak że nie było po nim takiego jak on w gronie wszystkich królów judzkich, ani w gronie jego poprzedników” (2 Król. 18,5). Pragnął naprawić skutki odstępstwa swego ojca, zreformować Judę moralnie i duchowo, obalić bałwochwalcstwo i przywieść naród ponownie do prawdziwej czci należnej Panu. W tym wzniosłym przedsięwzięciu pomagał mu właśnie prorok Micheasz. Mąż z Moreszet musiał pokonać wiele trudu, aby zasiać ziarna prawdy na wyjąłowionej glebie serc ludu, aby mogła przynosić owoce nawrócenia i chwały. Okres panowania Hiskiasza charakteryzuje się ruchem reformy i odnowy.

V. IDEE PRZEWODNIE

Jakie są idee przewodnie Księgi Micheasza? Co można powiedzieć o wątkach tematycznych księgi? Jakie treści posiadają wartości religijnie nieprzemijające?

1. DWA NURTY TEMATYCZNE

Na czoło wysuwają się dwa nurty tematyczne: po pierwsze — potępienie grzechów ludu i zapowiedź zasłużonej kary w postaci niewoli oraz po drugie — wyswobodzenie Izraela, jak również radość i chwała mesjańskiego królestwa. Przez całą Księgę Micheasza przewijają się groźby i obietnice, kara i łaska, wyrok i miłosierdzie.

2. STOSUNEK DO KSIĘGI IZAJASZA

Proroctwa Micheasza i Izajasza mają ze sobą wiele wspólnego. Obydwaj bowiem ci mężowie Boży działali w tym samym czasie i byli sobie współcześni. Żyli i pracowali w tych samych warunkach, zwracali się do tych samych ludzi i w tych samych sprawach. Stąd z łatwością można zrozumieć liczne podobieństwa występujące w ich słowach i poselstwach.

Chociaż, zgodnie z pierwszymi słowami Księgi Micheasza, prorok opowiada, co słyszał „o Samaryi i o Jeruzalemie”, to jednak proroctwo jego dotyczy bardziej Judy niż Izraela. Chociaż dziesięć pokoleń oderwało się od Judy i od Jerozolimy jako ośrodka kultu Pańskiego, to jednak pozostawały one nadal ludem Bożym, Bóg zaś dążył do odnowy swego z nimi przymierza.

3. MYŚL TEOLOGICZNA ¹¹²

Prorok Micheasz głosi konsekwentny monoteizm oraz Boży uniwersalizm. Podkreśla takie zwłaszcza przymioty Boga jak świętość i sprawiedliwość. Zwraca uwagę na etyczną stronę religii, która nakazuje zarówno jednostce, jak i całemu społeczeństwu przestrzeganie sprawiedliwości społecznej. Rozwija

wreszcie Micheasz myśli mesjanistyczne, które są najbardziej konkretnymi myślami starotestamentalnymi o Mesjaszu (5,1—5), i eschatologiczne oraz dotyczące powszechnego pokoju.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Objawienie: 1,1.
2. Czasy królów Judyckich: 1,1.

I. Wina i korupcja: 1,2—3,12.

1. Obwieszczenie przybycia Pana na sąd: 1,2—4.
2. Wyroki Boże na Izrael i Judę: 1,5—16.
3. Groźby wobec książąt i fałszywych proroków: 2,1—3,12.
4. Zgląda Syonu i świątyni: 3,12.

II. Wiek mesjański i jego błogosławieństwa: 4,1—5,15.

1. Chwała góry Domu Bożego: 4,1—5.
2. Ożywienie Izraela: 4,6—10.
3. Zwycięstwo Syonu nad nieprzyjaciółmi: 4,11—12.
4. Narodziny Mesjasza i jego moc: 5,1—4.
5. Zwycięstwo nad wrogami: 5,5—9.
6. Zniesienie bałwochwalstwa: 5,10—15.

III. Kara za grzechy i nadzieja Izraela: 6,1—7,20.

1. Spór Boga z człowiekiem: 6,1—5.
2. Uświęcenie przez posłuszeństwo: 6,6—8.
3. Boża nagana: 6,9—16.
4. Pokuta i wyznanie wiary: 7,1—13.

Zakończenie

1. Modlitwa o naprawę: 7,14—17.
2. Boże miłosierdzie: 7,18—20.

§ 12. KSIĘGA NAHUMA

I. NAZWA

Księga przyjęła nazwę od imienia swego autora Nahuma (640?). Imię Nahum znaczy „Jahwe pocieszył”. Imię to pojawia się tylko raz w Starym Testamencie, jakkolwiek jest częścią składową takich imion, jak Nehemiasz i Menahem.

II. TREŚĆ

Treścią księgi jest prorocka mowa przeciwko Niniwie, stolicy Asyrii, opis zdobycia miasta jako kara za jego grzechy i pełna ironii skarga żalobna¹¹³.

III. AUTORSTWO

Autorstwo Nahumowe księgi nie jest wśród biblistów kwestionowane. O Nahumie nie dysponujemy innymi informacjami poza tymi, które znajdują się w jego prorocत्वie. Nahum (640—626?) był Elkoszejczykiem, tj. Hebrajczykiem pochodzącym z Elkosz (1,1), miejscowości całkowicie dotychczas nieznannej. Przypuszczalnie był Judejczykiem.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Wskazówka co do czasu pełnienia przez Nahuma służby prorockiej zawarta jest w rozdziale trzecim. Występują tam ważne informacje w tym względzie.

1. TEBY

W rozdziale trzecim (w. 8) znajduje się wzmianka o upadku miasta No-Amon. Miasto to, nazywane przez Greków Tebami, później Diopolis, zburzone zostało przez Asurbanipala (669—626), króla Asyrii w 663 roku przed Chr. Tak więc przynajmniej część służby prorockiej Nahuma przypaść musiała na okres po tych wydarzeniach. Mógł zatem działać za królów Judyckich Amona (641—639) oraz początków Jozjasza (639—608).

2. NINIWA

Prorok widzi swym natchnionym wzrokiem upadek Niniwy, wydarzenie, które miało dopiero nastąpić (3,7). Nastąpiło ono w roku 612 przed Chr. w rezultacie ataku koalicyjnych

¹¹³ Por. tamże, s. 525.

wojsk babilońskich i medyjskich¹¹⁴. W tej sytuacji rozsądne jest przyjęcie, że prorok działał ok. roku 640 przed Chr. Jeśli zaś było wówczas podane i spisane proroctwo, mówiące o zagładzie Asyrii, gdy państwo to znajdowało się jeszcze u szczytu swej potęgi i dobrobytu, to Księga Nahuma dowodzi Boskiego natchnienia proroków.

Za panowania Asurbanipala (669—630) większość narodów była bądź to podbita przez wojska asyryjskie i poddana władcom Asyrii, bądź też płaciła Asyrii daninę. Jednakże przed śmiercią proroka obraz ten zaczął się zmieniać. Imperium asyryjskie poczęło chylić się ku upadkowi. Upadło zaś kilkanaście lat po śmierci proroka, która nastąpiła przypuszczalnie ok. 626. W roku 612 przed Chr. Niniwę zdobyli po trzech miesiącach oblężenia Medowie i Babilończycy.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga zawiera właściwie jeden tylko naczelny wątek tematyczny, jakim jest zbliżający się nieuchronnie upadek Niniwy.

1. UZUPEŁNIENIE PROROCTWA JONASZA

Proroctwo Nahuma jest uzupełnieniem poselstwa Jonasza. Jonasz głosił Niniwie konieczność żalu i skruchy, a ponieważ w wyniku jego poselstwa mieszkańcy Niniwy upokorzyli się przed Bogiem, miasto zostało ocalone. Jednakże Asyria ponownie pogrążyła się w nieprawościach, a na proroka Nahuma spadło brzemie obwieszczenia Boskiego wyroku o zagładzie miasta. Miara pychy, okrucieństwa i bałwochwalstwa Niniwy wypełniła się po brzegi.

Zbyt długo królów Asyrii obrażali Boga i lekceważyli Jego zwierzchnią władzę, stawiając Stwórcę wszechświata na równi z bałwanami czczonymi przez okoliczne narody (2 Król. 18,33—35; 19,8—22). Królów ci mniemali, walcząc przeciwko innym narodom, że spełniają życzenie swego bożka Aszura¹¹⁵.

¹¹⁴ Por. SDABC, t. II, s. 87; opis Niniwy — por. SDABC t. IV, s. 1002; Z. Lyko, Nebukadnesar II i jego czasy, RT, z. 2/1980, s. 165.

¹¹⁵ Por. SDABC, t. II, s. 54.55.

Okrucieństwo i sarnowola nie mogły jednak ulec przedawnieniu i ujść zasłużonej karze.

2. PERSPEKTYWA

Znieważanie Boga i elementarnych ogólnoludzkich norm moralnych przez Asyrię mogło ustać bądź przez skłonienie narodu do skruchy, bądź też przez zagładę państwa. Najazd wojsk asyryjskich na Judę przepowiedziany został uprzednio przez Izajasza (Izaj. 37,21—38), ale przepowiednia Nahuma poprzedziła z kolei ostateczny upadek Niniwy i całego imperium asyryjskiego.

3. MYŚL TEOLOGICZNA¹¹⁶

Prorok głosi powszechne panowanie i wszechwładzę Jahwe. Jest również rzecznikiem Bożej sprawiedliwości. Jako patriota judzki, opiewa wierność Jahwe dla swej ojczyzny (2,2).

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Wyrocznia: 1,1.
2. Księga widzeń: 1,1.

I. Boży plan wobec Niniwy: 1,2—2,14.

1. Zagłada: 1,1—14.
2. Opis mającego nadejść zniszczenia: 2,1—14.

II. Znikczemnienie Niniwy: 3,1—19.

1. Przyczyna jej kaźni: 3,1—7.
2. Upadek miasta No przykładem zagłady Niniwy: 3,8—11.

Zakończenie

1. Ironia potęgi: 3,12—15.
2. Rozmiary zniszczenia: 3,16—19.

¹¹⁶ Por. WST, s. 525.

§ 13. KSIĘGA HABAKUKA

I. NAZWA

Nazwą księgi, podobnie jak poprzednich ksiąg Proroków Mniejszych, jest imię autora, Habakuka (630?). Imię Habakuk, hebr. חֲבַקּוּק, wywodzi się od słowa חֲבַק, oznaczającego „ścisk miłości” (znaczy także „obejmować”, „ogarniać”, „ściskać”, „imać się”, „przystępować”). Niektórzy wywodzą imię Habakuk od akkadyjskiego hambaququ, będącego nazwą aromatycznej rośliny ogrodowej. Oprócz Księgi Habakuka, imię to nigdzie nie występuje w Starym Testamencie.

II. TREŚĆ

Treścią księgi są wizje i lamentacje oraz modlitwy. Wizje i lamentacje stanowią zapowiedzi powołania Chaldejczyków i ich okrutnych ataków oraz zawierają przypowieści przeciw niebożnym. Modlitwa zawiera opis Boga jako władcy. Księga skierowana jest przypuszczalnie przeciwko Asyryjczykom, ale także przeciwko Judzie.

III. AUTORSTWO

O Habakuku (630?) nie wiadomo nic więcej ponad to, co zostało zawarte w jego księdze, a zawarte zostało bardzo niewiele.

I. AUTOR

Nie wiadomo czy Habakuk został przez Boga powołany, podobnie jak Amos, od innego zajęcia, czy też specjalnie został przygotowany do swej działalności w szkole prorockiej. W każdym bądź razie był prorokiem ze wszystkimi duchowymi i fizycznymi znamionami towarzyszącymi działalności proroka (2, 1—4; 3, 16). Był współczesnym prorokowi Nahumowi. Głosił ocalenie Izraela. Był

2. TEKST KSIĘGI

Wśród licznych i słynnych zwojów qumrańskich znalazł się jeden zwój dotyczący Księgi Nabakuka. Po zbadaniu, zwój ten okazał się starym midraszem, czyli komentarzem, zawierającym krótkie cytaty pochodzące z Księgi Habakuka zapamiętane w komentarz. Rękopis zachował się w dobrym stanie, ale niestety nie jest kompletny. Komentarz zawiera 13 kolumn (szpalt) tekstu i obejmuje tylko dwa rozdziały prorocstwa Habakuka. Rękopis pochodzi z ok. 100 roku przed Chr., a więc data ta jest zbliżona z datą dwu zachowanych zwojów Izajasza¹¹⁷.

Znaczenie Komentarza Habakuka dla badań naukowych nad Biblią nie polega tylko na jego treści, która sama w sobie jest interesująca, ale na występującym w nim tekście biblijnym. Tekst ten, skopiowany przez jakiegoś starodawnego skrybę z sekty eseneńskiej, wyprzedza o prawie tysiąc lat najstarsze manuskrypty masoreckiego tekstu księgi. Stąd jego nieoceniona wartość dla badań skrypturologicznych nad Księgą Habakuka. Badania wykazały całkowitą zgodność obu tekstów.

IV. TŁO HISTORYCZNE

W jakim czasie żył i działał prorok Habakuk? W jakich okolicznościach zwiastował Słowo Boże i tworzył księgę? Oto ważne pytania.

1. OKRES KRYZYSU

Wydaje się, że prorok działał w czasach głębokiej apokryfii w Judzie. Powstanie księgi przypada prawdopodobnie na późny okres panowania Manasesa (696—641) lub Amona (641—639) albo też na pierwsze lata rządów Jorjasza (639—608). Być może — i to jest najbardziej prawdopodobne — służba Habakuka nastąpiła po zakończeniu służby proroka Nahuma (640—626?).

Za przyjęciem tego poglądu przemawia miejsce zajmo-

¹¹⁷ Por. The Dead Sea Scrolls of St. Mark's Monastery, t. 1, 1950 r. 175.

wane przez księgi tak w kanonie hebrajskim, jak i greckim. Na tę hipotezę wskazuje również fakt przypisywania przez Habakuka zła ludowi, tak charakterystycznego dla tego właśnie okresu. Toteż dla proroctwa Habakuka przyjmuje się przybliżoną datę 630 r. przed Chr. Na podstawie treści Księgi Habakuka można wnioskować, że działał on w końcu wieku VII, gdyż jego utwór skierowany jest przeciw Asyrii i jej imperium i władzy nad światem¹¹⁸. Musiał więc powstać przed zdobyciem Niniwy w r. 612 przed Chr. Jednocześnie jednak, prorok ukazuje grożące Niniwie niebezpieczeństwo ze strony Chaldejczyków pod wodzą Nabopolazara, który rozpoczął swój zwycięski pochód w r. 626 przed Chr. Na tle tych wydarzeń, Habakuk widzi niebezpieczeństwo zagrażające Judzie ze strony Babilonu za jego grzechy, niesprawiedliwości i odstępstwa.

2. WISZĄCE NIEBEZPIECZENSTWO

Prorokowi znany był kryzys, który miał objąć naród judzki z powodu jego grzechów za pośrednictwem Babilonu. Kryzys ten miał wystąpić w postaci babilońskiej niewoli Judy. Habakuk ostrzegał naród przed wiszącym nad nim wyrokiem zagłady.

V. IDEE PRZEWODNIE

Chociaż Habakuk ubolewa nad grzechami Judy i zdaje sobie sprawę z tego, że naród zasłużył na karę, to jednak patrzy on przede wszystkim na końcowy wynik zmagania i udręka.

1. TRIUMF I KLĘSKA

Frapuje go przeznaczenie narzędzia Bożego, służącego do zadania tej kary, tj. Chaldejczyków, którzy pozornie opływają pomyślnością i dobrobytem. Bóg odpowiada na pytania nurtujące serce swego sługi i ukazuje Habakukowi prawdę, że surowe doświadczenia Izraelitów służyć będą ich najwyższemu dobru, natomiast ziemską pomyślność niegodziwości, wyobra-

żona przez Babilon, minie bez echa wskutek Boskich wyroków. Księga w tzw. „modlitwie” (rozdz. 3) ukazuje obrazowo i plastycznie przejmujący ogrom klęski, jaka spadnie na niebożnych, oraz wielkość nagrody i triumfu należnych sprawiedliwym.

Kontrast ten urwypukla zamiar Boży poskromienia pychy Chaldejczyków. Myśl jest następująca: wszelka niegodziwość prowadzi do śmierci, a wszelakie ufne poddanie się woli sprawiedliwego Boga wiedzie poprzez wiarę ku życiu. Podkreślając z naciskiem wartość świętości i wiary, Habakuk staje obok Izajasza i dzieli z nim stanowisko proroka ewangelicznego.

2. ODWIECZNE PYTANIE LUDZKIEGO SERCA

Księga Habakuka porusza problem nurtujący każdego człowieka: dlaczego Bóg pozwala grzesznikowi rozwijać się i rozkwitać? Jest to problem występujący w Księdze Joba: dlaczego Bóg pozwala świętym cierpieć? Habakuk szczerze kochał Pana, żarliwie pragnął triumfu sprawiedliwych, nie mógł jednak pojąć, dlaczego Bóg — jak się wydawało — zezwala, aby w Judzie pleniły się bezkarnie apostazja, występki i zbrodnia (Habak. 1, 1—4; por. Jer. 12, 1). Bóg informuje go, że posiada plan ukarania Judy wskutek nieposłuszeństwa, i że Chaldejczycy mają odegrać rolę narzędzia (Habak. 1, 5—11. por. Izaj. 10, 5—16).

Wyjaśnienie to pobudza umysł Habakuka i wysuwa kolejną kwestię: jakże Bóg może użyć do ukarania Judy narodu bardziej jeszcze występnego i niegodziwego? Jak można plan taki pogodzić ze sprawiedliwością Bożą? (1, 12—17)?

Gwałtownie z żarliwością i niewinnie domaga się Habakuk od Boga odpowiedzi (2, 1). Bóg od razu łagodzi gwałtowność żądania proroka i upewnia go o niezawodności swych zamierzeń w stosunku do Judy (2, 2. 3), a następnie wskazuje mu na potrzebę okazania przez proroka pokory i wiary (2, 4). Bóg przystępuje do wyliczenia grzechów Babilonu (2, 5—19). Jest On w pełni świadom przewrotności i niegodziwości Babilonu i zapewnia Habakuka, że On, Bóg, ma wciąż władzę nad biegiem spraw ziemskich. A zatem wszyscy ludzie, nie wyłączając Habakuka, należni mu są milczenie i dlatego powinni „umilknąć” przed Jego Obliczem (w. 20), nie kwestionować mądrości dróg Pańskich.

Habakuk zdaje sobie sprawę z tego, że przekroczył zakreślone dla siebie granice, roszcząc sobie prawo do oceniania Boskiej mądrości i woli, po czym okazuje pokorną skruchę. Jednocześnie prorok w swym żarliwym przejęciu się sprawami Judy, będącego wybranym ludem Bożym, skłania się do próby o to, aby sprawiedliwość Boża obfitowała w łaskę i miłosierdzie (3, 1. 2). Po tej modlitwie prorok ukazuje wielkość chwały i potęgi Bożej. Bóg nieustannie pracuje nad wybawieniem swych wiernych i nad zniweczeniem ich nieprzyjaciół, chroniąc swych sprawiedliwych (3, 3—16). Księga kończy się umocnieniem zaufania Habakuka w mądrość Boskiego planu zwycięstwa (3, 17—19).

3. MYŚL TEOLOGICZNA ¹¹⁸

Habakuk jest tradycjonalistą związanym ze swym narodem, prorokiem pociechy i zbawienia. Nie karci ludu, lecz ukazuje jego udreki. Podkreśla wielkość Boga jako nieograniczonego w mocy i mądrości. Sprawiedliwość Jego nie toleruje zbrodni i grzechu, ale światem rządzi opatrnościowo. Wstępek znajdzie jednak swój finał w sprawiedliwych sądach Bożych. Podkreśla znaczenie wiary. W treści księgi występuje element moralności społecznej (2, 5—17), problematyka balwochwalstwa (2, 18—19) i kwestie eschatologiczne (3, 3—16).

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Widzenie: 1, 1.
2. Skarga Habakuka: 1, 2—5.

I. Boże zamiary względem Judy i Babilonu: 1, 6—17.

1. Boże zamierzenia: 1, 5—11.
2. Błaganie złagodzenia kary: 1, 12—17.

II. Zaufanie w mądrość Bożych planów: 2, 1—20.

1. Habakuk żąda odpowiedzi: 2, 1.
2. Bóg zaleca zaufanie: 2, 2—4.
3. Bóg wylicza grzechy Babilonu: 2, 5—20.

III. Modlitwa (psalm) Habakuka: 3, 1—19.

1. Wstawienictwo o Boże działanie: 3, 1—2.
2. Wizja przyjścia Pana: 3, 3—15.

Zakończenie

1. Trwoga: 3, 16. 17.
2. Wyznanie wiary: 3, 18—19.

§ 14. KSIĘGA SOFONIASZA

I. NAZWA

Podobnie, jak księgi innych Proroków Mniejszych, nazwa Księgi Sofoniasza zaczerpnięta została od imienia jej autora. Sofoniasz (630?), hebr. *Sefanaja*, znaczy „ten, którego ukrył Jahwe”. Imię to nosiło wielu mężów, o których jest mowa w Starym Testamencie (por. 1 Kron. 6, 36; Jer. 21, 1; Zach. 6, 10. 14).

II. TREŚĆ

Treścią księgi są mowy proroka przeciw Judzie i Jerozolimie, a także groźby przeciwko narodom pogańskim — Filistynom, Moabitom, Ammonitom, Kuszytom, Asyryjczykom, a wreszcie zapowiedź kar Bożych przeciwko miastu ucisku, tj. Jerozolimie. Księga kończy się obietnicami eschatologicznymi dla wybranej „reszty”.

III. AUTORSTWO

Pragniemy zastanowić się nad dwoma kwestiami: kwestią autorstwa i kwestią autora.

1. KTO BYŁ AUTOREM KSIĘGI?

Sofoniaszowe autorstwo księgi, noszącej jego imię, nie jest kwestionowane przez współczesną biblistykę. Nie kwestio-

niez się także jednolitości księgi, ani też jej autentyczności. „Na ogół nie kwestionuje się obecnie autentyczności tej księgi i nie podważa jej jednolitego charakteru”¹²⁰.

2. KIM JEDNAK BYŁ SOFONIASZ?

O proroku Sofoniaszu nie wiemy nic oprócz tego, co zostało przez niego zapisane w księdze. Z rozdziału 1, 1 wynika, że Sofoniasz wywodził się z wysokiego rodu. W przytoczonej genealogii wywodzi swój ród od Hiskiasza, przypuszczalnie króla Judzkiego, co wskazywałoby na królewski rodowód Sofoniasza. Jeśli tak, to Sofoniasz był potomkiem Dawida w bocznej linii¹²¹. Ojcem Sofoniasza był Kuzi.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Prorok podaje czas, w którym głosił swe proroctwa (1, 1). Jest to okres panowania króla judzkiego Jozjasza (639—608). Sofoniasz przepowiedział zburzenie Niniwy (2, 13), co nastąpiło w r. 612 przed Chr., co wskazuje, iż prorokował on we wczesnym okresie sprawowania rządów przez Jozjasza. Ponieważ uprawiany był nadal w Izraelu kult Mikoma, prorok przypuszczalnie działał przed reformą Jozjaszową, tj. przed rokiem 622. Jeśli nadto tłem głoszonej przez proroka zapowiedzi dnia Pana jest najazd Scytów, na co wskazują niektórzy biblisty¹²², a co miało miejsce między 630—625 przed Chr. i wstrząsnęło całym Bliskim Wschodem, to prorok działał ok. roku 630. Być może, był współczesny Habakukowi i ewentualnie Nahumowi.

V. IDEE PRZEWODNIE

Księga koncentruje się na dwóch zagadnieniach: nieuchronności sądu Bożego oraz pewności zbawienia i ratunku.

¹²⁰ Tamże, s. 521.

¹²¹ Por. tamże, s. 530.

¹²² Por. tamże, s. 530.

1. DZIEŃ PANA

Księga Sofoniasza, podobnie jak Księga Joela, poświęcona jest problematyce „dnia Pańskiego”. Znaczenie tego wyrażenia wyjaśnia Izajasz w rozdz. 2, 12. Jest więc Sofoniasz prorokiem czasów końca, zwiastującym groźny dzień Pana, wydarzenie eschatologiczne. Prorok nie tylko objawia wyrok, do którego Juda zbliża się nieuchronnie, ale także ostrzega inne narody, przepowiadając kary, jakie na nie spadną. Dzień Pański będzie dniem gniewu, prawdziwym *Dies irae* dla wszystkich narodów. Taki jest uniwersalizm eschatologiczny proroka.

2. PEWNOŚĆ ZBAWIENIA

Jednakże Sofoniasz, obwieszczając surowe wyroki Boże, zachęca lud do skrucy jako jedyne sposobu uniknięcia zagłady. Píše: „Szukajcie sprawiedliwości, szukajcie pokory” (2, 3). W księdze występuje idea „reszty” ludu Bożego, która dozna odnowy.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

Wizja: 1, 1.

2. Genealogia proroka: 1, 1.

I. Dzień Pana: 1, 2—2, 15.

1. Sądy nad Judą za jej grzechy: 1, 1—13.

2. Apel do szukania Pana: 2, 3.

3. Sądy nad innymi narodami (Filistynami, Moabitami, Amonitami i Etiopią): 2, 4—15.

II. Ku odnowie: 3, 1—13.

1. Strofowanie Jeruzalemu: 3, 1—7.

2. Sąd nad wszystkimi narodami: 3, 8.

3. Obietnica odnowy: 3, 9—13.

Zakończenie

1. Wezwanie do radości: 3, 14—18.

2. Zapowiedź nowych czasów: 3, 19—20.

I. NAZWA

Nazwą księgi jest imię proroka jako jej autora. Imię Aggeusza (520—519), hebr. *Chaggai*, znaczy tyle co „święteczny”, „odsświętny”, „urodzony w święto”, z czego można wysnuć wniosek, że Aggeusz otrzymał to imię z uwagi na urodzenie się w dzień jakiegoś święta.

II. TREŚĆ

Treścią księgi są cztery mowy proroka, skierowane 1° do namiestnika Zorobabela i arcykapłana Jozuego, wzywające do budowy, 2° do Zorobabela, Jozuego i ludu, zawierające pociechy, 3° do ludu, wskazujące na nieprawidłowości kultowe, 4° do Zorobabela, zawierające obietnice mesjańskie¹²⁴.

III. AUTORSTWO

Aggeusz był pierwszym prorokiem spośród trzech Mniejszych Proroków, obok Zachariasza i Malachiasza, należącym do okresu powygnaniowego.

1. AUTOR

Nie wiemy o Aggeuszu jako autorze nic ponad to, co zostało powiedziane o nim w prorocztwie oraz w Księdze Ezdrasza (5,1; 6,14). Niektórzy uczeni sądzą, że Aggeusz głosząc prorocztwo, był już sędziwym człowiekiem, zaliczającym się do tych, którzy widzieli poprzednią świątynię (Agg. 2,3). Bez względu na to, czy tak było czy też inaczej, można uważać Aggeusza za ogniwo łączące starą i nową świątynię. Być może należał do tych, którzy wrócili — w pierwszej fali repatriacyjnej — wraz z Zorobabelem do Palestyny.

2. KSIĘGA

Księga Aggeusza napisana została, w przeciwieństwie do innych ksiąg prorockich, w trzeciej osobie. „Wydaje się jednak

¹²⁴ Por. tamże, s. 534.

slusznym poglądem, że to sam Aggeusz wybrał właśnie taką formę, aby księdze swej i zawartym w niej mowom nadać walor większej obiektywności. W tym celu nie przemawia w pierwszej, lecz w trzeciej osobie¹²⁴. Język księgi jest prosty. Styl jednak swobodny. Księga pisana jest prozą. Integralność księgi i jej autentyczność nie budzą zastrzeżeń.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Czasy, w których występował Aggeusz są interesujące. Są to przecież czasy powygnaniowe, powrotu do Palestyny pierwszych fal żydowskich repatriantów z Babilonii i odbudowy świątyni, a także odnowy państwowości judejskiej.

1. POLITYKA KRÓLÓW PERSKICH

Cyrus Wielki, który w roku 539 przed Chr. podbił Babilon, okazał szacunek dla zwyczajów religijnych podbitego narodu, a szczególnie wobec babilońskiego bożka Marduka, jak również samego narodu. Ta polityka Cyrusa — polityka tolerancji religijnej — nie ograniczała się jednak wyłącznie do Babilończyków. Takie samo stanowisko zajął monarcha w stosunku do uczuć religijnych innych podbitych narodów swego mocarstwa. W atmosferze tolerancji religijnej zezwolił również Żydom — mocą specjalnego dekretu (Ezdrasz 1,1—4) — na powrót do swej ojczyzny i odbudowanie świątyni Jerozolimskiej. Korzystając z tego dekretu, niewielka stosunkowo grupa wygnańców powróciła do Jerozolimy pod wodzą Zorobabela (lub Szeszbassaru — zob. Ezdrasz 1,8), potomka Dawidowego, który został uczyniony namiestnikiem Judei pod władztwem Persów, i wkrótce położyła fundamenty pod drugą świątynię (Ezdrasz 2,64; 3,1—10).

W ciągu całego okresu sprawowania rządów przez Cyrusa (539—529) i jego następcy Kambyzesa (529—522) nieprzyjaźnie nastawione do Żydów ludy okoliczne starały się nakłonić królów perskich do powstrzymania roboty (Ezdr. 4,5). Jednakże Boża opatrność nie zezwoliła na to (por. Daniel 10,12,13), udaremniając zakusy nieprzyjaciół. Dzięki życzliwości królów per-

¹²⁴ WST, s. 534.

skich i łaskawości Bożej zapewnione zostały, generalnie rzecz biorąc, warunki odbudowy Domu Pańskiego.

Po śmierci Kambyzesa, tron objął Dariusz I Hystaspes (522—485). Nowy władca nie miał łatwego zadania. Monarchia Achemenidów przeżywała wówczas kryzysy i wewnętrzne trudności. W ciągu pierwszych dwóch lat (522—520) pojawili się kolejno różni samozwańcy. Palestyna również przeżywała niepokój, powodowane przez Samarytan, utrudniających Żydom odbudowę Jerozolimy.

2. OKRES ZASTOJU

Pomimo pomyslnych początkowo perspektyw odnowy Jerozolimy, praca przy budowie drugiej świątyni stopniowo słabła, aż niemal całkowicie ustalała, a to m. in. z powodu narastającej opozycji ze strony Samarytan (Ezdrasz 4,1—5). Zniechęceni wygnańcy poczęli uprawiać własne pola i wznosić własne domy. Ci, którzy wyrażali swą żalność podczas kładzenia fundamentów drugiej świątyni (zob. Ezdr. 3,12), nie zdawali sobie sprawy z tego, jak bardzo ujemnie ich zniechęcenie wpłynęło na tych, którzy podjęli trud odbudowy Domu Bożego.

Po śmierci Kambyzesa nastąpił krótkotrwały okres rządów Samozwańca Smerdisa, który ustosunkował się negatywnie wobec byłych wygnańców. Mściwi Samarytanie w nim właśnie znaleźli oparcie, we władcy, który potem został scharakteryzowany przez Dariusza jako „burzyciel świątyni” i wyprosił u niego dekret zakazujący kontynuowania robót w Jerozolimie¹²⁵. Skłoniło to wygnańców do przyjęcia błędnego poglądu, że nie nadszedł jeszcze właściwy czas na odbudowę świątyni (por. 1,2). Jednakże gdy lud zaprzestał pracy przy Domu Pańskim i skierował uwagę na swe własne sprawy, Pan nawiedził go klęską suszy, a to w tym celu, aby wykazać porażkę ich planów. Przez przeszło rok świątynia była całkowicie zaniedbana. Tymczasem Samozwaniec Smerdis został usunięty przez Dariusza.

3. WPŁYW PROROKÓW PAŃSKICH

Celem wyrwania w tej smutnej sytuacji ludu z duchowego letargu, Pan powołał proroków Aggeusza i Zachariasza.

¹²⁵ Por. PK, s. 342.

Ich poselstwa, przestrogi i nagany, wezwania i otuchy pobudziły lud do działania, w rezultacie czego ponownie podjęto roboty w drugim roku panowania Dariuszowego, tj. 520 przed Chr. (1,14,15). Wkrótce po przystąpieniu przez lud, na nowo ufny w pomoc Boską, do pracy przy odbudowie świątyni, król Dariusz, który starał się naśladować swego wielkiego poprzednika, Cyrusa, wydał drugi formalny dekret zezwalający na odbudowę świątyni. Dekret ten, z roku 519 przed Chr., był potwierdzeniem i umocnieniem dekretu Cyrusa (Ezdrasz 5,3 do 6,13).

Pod natchnionym kierownictwem proroków Aggeusza i Zachariasza, przywódcy byłych wygnańców — namiestnik Zorobabel i arcykapłan Jozue (Jeszua) — wraz z ludem przystąpili z zapałem do dzieła i zakończyli budowę świątyni w 6 roku panowania Dariusza, tj. 515 przed Chr. (por. Ezdr. 5,1,2; 6,14; 6,15). Jeżeli oceniać działalność Aggeusza z punktu widzenia rezultatów jego działalności prorockiej, to trzeba go zaliczyć do proroków najbardziej pod tym względem owocnych. Potrafił bowiem zachęcić i zagrzać lud do dzieła.

V. IDEE PRZEWODNIE

Rozważmy kilka idei przewodnich Księgi Aggeusza. Koncentrują się one wokół budowy świątyni i odnowy życia narodowego po powrocie z Babilonii.

1. OŻYWIENIE DZIEŁA

Cztery poselstwa, z których składa się Księga Aggeusza, miały rozbudzić zapał narodu i podnieść go na duchu, natchnąć nową wolą działania wielkich rzeczy dla Pana. Aggeusz zdawał sobie sprawę ze znaczenia świątyni, będącej widzialnym znakiem Bożej obecności oraz silnym ogniwem zespalałym naród w wierze i wierności wobec Przymierza Bożego oraz posłuszeństwa Prawu. Aggeusz zachęcał przeto byłych wygnańców do podjęcia szczególnych wysiłków w odbudowie świątyni.

Poselstwo Aggeusza spotkało się z szerszym i żywszym odzewem tak ze strony przywódców ludu, jak i samego narodu, niż poselstwo jakiegokolwiek innego proroka. W prze-

ciwienstwie do poselstwa Aggeusza, poselstwo np. Jeremiasza zostało ostentacyjnie i całkowicie odrzucone przez naród. Większość proroków doznawała prześladowań i cierpień oraz napotykała na wszelkiego rodzaju opory, od obojętności aż do buntu. Aggeusz jest wśród nich prorokiem największego sukcesu. Szlachetny przykład takiego postępowania, i przywódców i ludu, godny jest również dziś wiernego naśladowania.

2. WZORCE NA PRZYSZŁOŚĆ

Duch płynącej z serca współpracy doprowadził w krótkim czasie do zakończenia budowy Domu Pańskiego. Ten sam duch poświęcenia i współpracy powinien również w naszych dniach doprowadzić do wznoszenia duchowego domu Bożego i przybliżenia Jego wiecznego królestwa (1 Piotra 2,5; por. Mat. 24,14). Gdyby zapal, okazany przez Izraelitów w dniach Aggeusza, utrzymywał się nadal, to wówczas pełne chwały obietnice, poczynione ich ojcom w przeszłości przez proroków, spełniłyby się wkrótce, potem pojawiliby się Mesjasz, a po dokonaniu odkupienia rozpocząłby On swe wieczne panowanie ¹²⁶.

Poselstwo Aggeusza jest dla dzisiejszego Kościoła nie tylko głosem przestrogi i napomnienia, ale także głosem otuchy i pokrzepienia.

3. MYŚL TEOLOGICZNA

W treści księgi przewija się, pomimo nakierowania uwagi ludu na sprawy odbudowy świątyni, piękna idea uniwersalizmu Bożego obejmującego wszystkie narody. Występuje aspekt odnowy serca i nawrócenia oraz walor moralności życia, a także element eschatologiczny. Dominuje jednak idea promocji, zachęty, wezwania do dzieła.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Poselstwo 1,1.
2. Czas poselstwa: 1,1.

I. Pierwsze poselstwo: 1,2—15.

1. Bóg strofuje obojętność: 1,2—6.
2. Bóg doświadcza lud: 1,7—15.

II. Drugie poselstwo: 2,1—9.

1. Smutek: 2,1—5.
2. Radość: 2,6—9.

III. Trzecie poselstwo: 2,10—20.

1. Formalizm religijny nie wystarczy: 2,10—14.
2. Potrzebne jest posłuszeństwo: 2,15—20.

IV. Czwarte poselstwo: 2,21—22.

1. Zapowiedź czasów końca: 2,21.
2. Odrzucenie narodów przeciwnych Bogu: 2,22.

Zakończenie

1. Boże obietnice odnowy: 2,23.
2. Wywyższenie Zorobabela: 2,23.

§ 16. KSIĘGA ZACHARIASZA

I. NAZWA

Nazwa Księgi Zachariasza wywodzi się od imienia proroka Zachariasza (520—518), którego proroctwa zostały w niej zawarte. Imię Zachariasza, hebr. *Zekaria*, znaczy „Jahwe pamięta” albo „Jahwe zapamiętał”. Imię to było popularne wśród Żydów owego czasu.

II. TREŚĆ

Treścią księgi są różne wypowiedzi proroka dotyczące przeszłych postaw wobec Boga, dalej — opowieści o ośmiu wizjach, a wreszcie — wezwanie do sprawiedliwości, potem dzieść różnych obietnic, jak również tematy eschatologiczne,

III. AUTORSTWO

Rozpatrzmy kwestie dotyczące autora i jego księgi. Jakże łączą się z tym problemy? Co mówi na ten temat tradycja i współczesna biblistyka? Kim był Zachariasz?

I. AUTOR

Zachariasz nazwany jest raz „synem Berechiasza, syna Iddo” (1,1), a raz „synem Iddy” (Ezdr. 5,1; 6,14). Fakt nazwania Zachariasza w Księdze Ezdrasza „synem Iddy” (5,1; 6,14) tłumaczy się luźnym użyciem określenia „syn”, oznaczającym także „wnuka” (zob. 1 Kron. 2,7). Zgodnie z Neh. 12,1—7 Zachariasz pochodził z rodu kapłańskiego, a nawet był jego głową (Neh. 12,16). Był więc kapłanem, który został powołany również do służby prorockiej¹²⁷.

Zachariasz najprawdopodobniej urodził się w Babilonii. Służbę swą rozpoczął ok. 16 lat po powrocie z niewoli, tj. w 520/519 roku przed Chr. Gdyby przyjąć, że urodził się niedługo przed powrotem Żydów z niewoli babilońskiej do Palestyny, to można by wyciągnąć stąd wniosek o powołaniu Zachariasza przez Boga do służby prorockiej w bardzo młodym wieku.

Jakkolwiek najpóźniejszą datą, wymienioną w jego proctwie, jest czwarty rok panowania Dariusza, tj. 518 (7,1), to jednak prawdopodobne jest, że prorok Zachariasz żył nadal i oglądał w kilka lat później, bo w 516 roku przed Chr., dokończenie odbudowy świątyni (por. Ezdr. 6,14—15).

2. KSIĘGA

Księga dzieli się najwyraźniej na dwie części (r. 1—8 i 9—14). Rękopisy qumrańskie świadczą, że tekst księgi zachował się w stanie nieskażonym. Język jest jednolity, zapożyczony od innych proroków, styl czysty, w drugiej części, bardziej podniosły. Niektórzy bibliści opowiadają się za dwoma autorami: Protozachariaszem, który pisał pierwszą część, i Deuterozachariaszem, który miał być autorem drugiej części. Były nawet teorie mówiące o tym, że pierwsza część powstała

¹²⁷ Por. WST, s. 535.

w północnym królestwie przed 722 r. przed Chr., a druga po śmierci Jozjasza. Wielu biblistów jednak stoi na stanowisku jednego tylko Zachariasza jako autora obu części, choć sądzi się, że część druga mogła powstać przed reformą Ezdrasza, a więc w pierwszej połowie V w. przed Chr. Jest to prawdopodobne¹²⁸.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Zachariasz był prorokiem współczesnym prorokowi Aggeuszowi (Zach. 1,1; Agg. 1,1). Tło historyczne jego działalności pokrywa się całkowicie z tłem historycznym działalności proroka Aggeusza.

1. CZASY SMERDISA

Zachariasz, podobnie jak Aggeusz, został przez Boga powołany w tym celu, aby pobudzać Judejczyków do działania wbrew oporom ze strony nieprzyjaciół z czasów Smerdisa Samozwańca w 522 r. przed Chr., które doprowadziły do zaprzestania robót przy odbudowie świątyni. Proroctwa Zachariasza przysły w sukurs prorocctwom proroka Aggeusza i je wsparły. „Bóg powołał Zachariasza, aby stanął po stronie Aggeusza i skłaniał lud do kontynuowania budowy”¹²⁹.

2. POKRZEPIENIE

Poselstwa Zachariasza, dotyczące pracy Bożej i Boskich planów odrodzenia, stanowiły wyborne źródło pokrzepienia serc i podtrzymania Judejczyków, których zapał osłabił na duchu. W wyniku tych poczynań, dzięki natchnionemu posłannictwu i przywództwu Aggeusza i Zachariasza, świątynia została wkrótce odbudowana (Ezdrasz 6,14.15).

V. IDEE PRZEWODNIE

Poselstwa proroka Zachariasza, ukazujące przyszłą chwałę Jerozolimy, były uwarunkowane pełnym i konsekwentnym odzewem słuchaczy na głos prorocctwa (6,15).

¹²⁸ Por. WST, s. 240.241.

¹²⁹ Por. PK, s. 347.

Ponieważ Żydzi zawiedli pokładane w nich nadzieje, gdy po powrocie z niewoli, pomimo pierwszych zewnętrznych sukcesów, przyszło im sprostać wysokim wymaganiom duchowym, od których zależała ich religijna pomysłowość i materialny dobrobyt, proroctwa te nie spełniły się w ich pierwotnym zamysle. Pewne jednakże aspekty wypełniły się w sensie duchowym w Kościele chrześcijańskim, a w sensie materialnym — wypełnią się dopiero na Nowej Ziemi.

2. MYSLI TEOLOGICZNE

W Księdze Zachariasza występuje interesujący element santuariologiczny, zwłaszcza zaś sądowniczy, a także element pneumatologiczny, dotyczący Ducha Świętego, który dokona ostatnich dzieł w historiozbawczym procesie dziejów, i element demonologiczny (szatanoologiczny), dotyczący szatana jako oskarżyciela, a wreszcie element mesjanistyczny — przyszły wjazd Jezusa do Jerozolimy, Jego zdrada, przebicie — oraz element eschatologiczny, ukazujący czasy końcowe.

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Słowa Pana: 1,1.
2. Prorok i jego rodowód: 1,1.

I. Obietnica naprawy: 1,2—6,15.

1. Wezwanie do naśladowania Boga: 1,2—16.
2. Wizje: 1,7—6,8.

a) konie: 1,7—17;

b) cztery rogi u czterech kowali: 2,1—4;

c) mąż ze sznurem mierniczym: 2,5—17;

d) Jozue i szatan: 3,1—10;

e) złoty świecznik: 4,1—14;

f) lecąca księga: 5,1—11;

g) efa: 5,5—11;

h) cztery wozy: 6,1—8.

3. Przyjście i dzieło Mesjasza: 12,1—17.

II. Wezwanie do sprawiedliwości: 7,1—8,23.

1. Zdemaskowanie hipokryzji fałszywego posła: 7,1—14.
2. Naprawa i posłuszeństwo: 8,1—23.

III. Zagłada nieprzyjaciół: 9,1—14,21.

1. Pierwsza wyrocznia: 9,1—11,17.
 - a) zniweczenie pogan: 9,1—8;
 - b) panowanie sprawiedliwego króla: 9,9—17;
 - c) Bóg zwycięzca: 10,1—11,17.
2. Druga wyrocznia: 12,1—14,21.
 - a) odrzucenie ludów nieprzyjacielskich: 13,1—6;
 - b) duchowe oczyszczenie Jerozolimy: 13,7—9;
 - c) oczyszczenie i odnowienie kraju: 14,1—19.

Zakończenie

1. Zapowiedź świętości: 14,20—21.
2. Zapowiedź uczciwości: 14,21.

§ 17. KSIĘGA MALACHIASZA

I. NAZWA

Księga nazwana została imieniem proroka Malachiasza (425?). Imię Malachiasz, hebr. *Mal'aki*, znaczy „mój wysłannik”. Jednakże słowo to może stanowić skrót hebrajskiego słowa *Mal'akija*, oznaczającego „wysłannik Jahwe”. Ponieważ imię Malachiasz nie pojawia się nigdzie w Starym Testamencie, poza Księgą Malachiasza, niektórzy bibliści sądzą, że słowo Malachiasz nie było imieniem proroka, ale tylko jego funkcją jako Bożego „wysłannika”.

II. TREŚĆ

Treścią księgi jest dialog Boga z Jego ludem, poruszający różne aspekty egzystencji ludu Bożego — powołania, opieszałości w kulcie, rozwodów, przygotowania na sąd, dziesięciny i pewności nagrody i kary. Dialogi kończą się zapowiedzią dnia

III. AUTORSTWO

Prorok Malachiasz (425? przed Chr.) nie czyni żadnych uwag na temat swego osobistego życia i nie podaje żadnych określeń co do czasu pełnienia przez siebie służby.

1. OSTATNI PROROK

A jednak nie można mieć wątpliwości, że prorok Malachiasz był ostatnim z proroków Starego Testamentu. Z treści jego księgi widać wyraźnie, że wówczas, gdy Malachiasz wykonywał swą służbę prorocką, czasy niewoli były już w zapomnieniu i że działo się to po odbudowie świątyni oraz ustanowieniu, przynajmniej na jakiś czas, normalnych obrzędów liturgicznych. Potępione przez Malachiasza nadużycia bardzo przypominają upadki, które rozpleniły się podczas nieobecności w Jerozolimie Nehemiasza i jego pobytu na dworze perskim (por. Neh. 13,6).

2. KSIĘGA

Malachiaszowe autorstwo księgi nie jest na ogół kwestionowane. Księga uchodzi za dzieło jednolite¹⁹⁰. Jest rzeczą całkiem możliwą, że Malachiasz napisał swą księgę ok. 425 r. przed Chr. W każdym razie wydaje się prawdopodobne, że księga powstała w czasach Nehemiasza albo wkrótce potem.

IV. TŁO HISTORYCZNE

Nie można w pełni zrozumieć Księgi Malachiasza bez zapoznania się z działalnością gubernatora judejskiego, jakim był Nehemiasz.

1. PIERWSZE RZĄDY NEHEMIASZA

Wiele lat po powrocie pierwszej fali uchodźców z niewoli babilońskiej, Nehemiasz jako „podczaszy” króla Artakserksesa (465—423), gdy usłyszał o trudnych warunkach panujących

¹⁹⁰ Por. WST, s. 545

w Jerozolimie, złożył na ręce króla petycję w sprawie odwiedzenia swych rodaków w ojczyźnie. Król przychylił się łaskawie do tej prośby, zezwoliwszy Nehemiaszowi wyjechać na pewien czas (Neh. 2,5,6).

Co więcej, Nehemiasz, poczynając od 445 r. przed Chr., został mianowany namiestnikiem królewskim w Palestynie i niezwłocznie przystąpił do wielkiego dzieła reformy wśród Judejczyków, byłych wygnańców, które trwało 12 lat (por. Neh. 5,14), tj. do 432 przed Chr.

2. DRUGIE RZĄDY NEHEMIASZA

Po wezwaniu go z powrotem do Babilonu (Neh. 13,6), minęło kilka lat zanim ponownie przybył do Judei (Neh. 13,6). Po swym powrocie zastał znaczny upadek duchowy, któremu starał się przeciwdziałać. Być może, iż w tym właśnie okresie, podczas ponownych rządów Nehemiasza, a może pomiędzy pierwszymi i drugimi rządami namiestniczymi Nehemiasza, Pan powołał proroka Malachiasza do swego dzieła, mając na celu wezwanie ludu do nawrócenia i powrotu do Boga, do służby wymagającej oddania się jej całym sercem¹⁹¹.

V. IDEE PRZEWODNIE

W przeciwieństwie do świetlanego proroctwa Zachariaszowego, wskazującego na nieograniczone perspektywy rozwoju, jakie otworzył przed Izraelitami ich powrót z wygnania, proroctwo Malachiasza, wygłoszone w sto lat później, maluje przygnębiający obraz szybkiego upadku duchowego.

1. OGÓLNE SPOSTRZEŻENIA

Wygnańcy wyszli wprawdzie z ziemi niewoli i powrócili do Ziemi Obiecanej, ale sercem pozostali oni w odległej krainie nieposłuszeństwa i zapomnienia o Bogu. Ich niezdolność do wypełnienia Bożych zamierzeń ujawniła się w całej rozciągłości właśnie za dni Malachiasza. Sprawy posunęły się tak dale-

¹⁹¹ Por. SPAS, s. 72-73

ko, że nawet kapłani uchylali się od służby Bożej i związanego z nią kultu, czując się znudzeni religią (1,6.13), zaś Bóg dosyć miał niewierności, toteż nie mógł tolerować dalej takiego stanu rzeczy (1,10.13; 2,13.17). Jakkolwiek praktycznie rzecz biorąc, przymierze zostało tym niedbalstwem i opieśzalnością unieważnione, to jednak Bóg w swym miłosierdziu i łasce nadal czuwał nad swym oddalającym się od Niego ludem.

Pan polecił prorokowi Malachiaszowi zanieść ludowi surowe poselstwo przestrogi i przypomnieć mu jego narodowe doświadczenia oraz wezwać do powrotu do Boga i podporządkowania się warunkom przymierza. Ośmiokrotnie zwracał się Pan do swego ludu i jego religijnych przywódców, łaskawie i cierpliwie kierując ich uwagę na fakty odstępstwa. Ośmiokrotnie też zaprzeczali oni arogancko i opryskliwe swych uchybień, nie uznając żadnego z podnoszonych zarzutów (1,2.6.7; 2,13.14.17; 3,7.8.13.14). Cierpliwe uprzymienie ludowi doświadczeń przeszłości i ich błędów, dawnych i obecnych, oraz harda odmowa wyrzeczenia się tych błędów podwoiło jedynie ich ciężar odpowiedzialności. Taki jest wątek tematyczny Księgi Malachiasza.

2. SZCZEGÓŁY NAPOMNIEŃ BOŻYCH

Oto poszczególne elementy dialogu Boga z ludem:

1° Bóg przypomina Izraelitom o swej wiecznej miłości, na co oni głośno protestują, wskazując na brak dowodów tej miłości. Bóg odpowiada przypomnieniem, że fakt, iż stali się narodem, był wynikiem Jego miłości (rozd. 1,2—4).

2° Czyniąc następnie uwagę, że Izrael winien Mu był synowski, należny ojcu szacunek, Bóg zarzuca Izraelowi lekceważenie Go, zamiast odplacenie Mu wdzięcznością za miłość. Izrael odrzuca to oskarżenie (w. 6).

3° Bóg dostarcza dowodów ich karygodnej postawy i stosunku do swego Dobroczyńcy. Dowodzi tego np. stosunek Izraela do świętych obrządków świątynnych. Bóg oświadcza, że „splugawili” czy też zbezczeszcili rzeczy święte. Odpowiedź ich wskazuje na całkowite zaślepienie. Nie potrafią już nawet odróżnić tego, co święte, od tego, co pospolite (w. 7). Mają tylko „kształt pobożności”, ale nie znają jej „skutku” (2 Tym. 3,5).

4° Bóg wyjaśnia w całej rozciągłości bezużyteczność sprawowania przez nich religijnych ceremonii w sposób taki, jaki to czynią (1,8 do 2,12), i kończąc oznajmia, że dłużej już nie będzie uznawał ich ofiar (2,13). Tymczasem wcale tym nie zawstydzony czy strapiiony lud wysuwa pretensję, że skrzywdzono jego uczucia i zapytuje, dlaczego to Bóg ma zamiar ignorować jego nabożność i służbę (w. 14). Bóg jednak cierpliwie tłumaczy, że sama strona formalna religii nie przedstawia wartości, skoro jej zasady nie są stosowane przy rozwiązywaniu praktycznych problemów codziennego życia (w. 14—16).

5° Bóg nie może już dłużej znosić ich hipokryzji i roszczeń do przypisywania sobie pobożności. Lud broni się, dowodząc hardo, że oskarżenia Boże są niesprawiedliwe. Bóg odpowiada, że niezdolność ludu do rozróżnienia pomiędzy świętym a pospolitym w sprawach czci i kultu odpowiada niezdolności ludu do odróżnienia dobra od zła w codziennym życiu. Czyniąc zło, lud próbuje się usprawiedliwić tym, że okoliczności te nie przedstawiają właściwie większego znaczenia, a ponadto uważa, że Bóg nie ma powodu do troski tak długo, jak długo przestrzegają oni form religijnych (w. 17). Bóg ostrzega jednak, że zatwardziałość i hardość ludu przyspieszy jedynie dzień sądu ostatecznego (3,1—6).

6° Bóg oskarża Izrael o całkowite odszczepiństwo, odstępstwo, apostazję. Oskarżeniu temu towarzyszy jeszcze łaskawe przyzwolenie na powrót do Niego. Jednakże lud okazuje jedynie zdumienie, nawet oburzenie na myśl o postawieniu mu zarzutu zбочenia ze ścieżki posłuszeństwa wobec Jego zarządzeń (w. 7).

7° Bóg odpowiada na to wyzwanie, podając wyraźne dowody odejścia ludu od Niego. Oskarża m.in. lud o lupiestwo, ale oni odrzucają te oskarżenia. Brak wyjaśnień z ich strony jest milczącym uznaniem tej prawdy (w. 8—12).

8° Przy końcu Bóg wytyka Żydom bezwstydną ich odmowę i to, że na Jego ustawiczne zachęty do podniesienia duchowego poziomu życia, odpowiadają hardo i napastliwie, twierdząc że wszystko, co Pan powiedział, jest nieprawdziwe (w. 13). Bóg obala i ten argument, wskazując na sedno sprawy — na przekupny charakter ich postępowania, samolubstwo i chciwość. Nie służą oni Bogu z pobudek szczerego serca, ale w nadziei uzyskania korzyści i osobistych zysków. Gotowi są

wypróbować Boga, lekceważąc Go w ten sposób całkowicie. Głoszą gotowość wielbienia Boga na sądzie, gdy ten nastąpi, ufając w swą rację, gdyż wykazali Bogu, że wysunięte przeciwko nim oskarżenia są bezpodstawne (w. 14—15).

3. UZNANIE DLA WIERNYCH

W rozdziałach 3,16—18 i 4,2 Bóg uznaje jednak tę garstkę wiernych w Izraelu, która zachowuje wobec Niego posłuszeństwo. Bóg upewnia ją o swej niezachwianej miłości. Jednocześnie ostrzega występnych i niegodziwych przed losem, jakie ich czeka w dniu ostatecznym (4,1,3). Poselstwo Malachiasza zamyka się zapewnieniem, że przed wielkim dniem Pańskim pojawi się wysłannik — prorok Eliasza — który pomoże Mu w dziele gromadzenia „klejnotów”, jakie ozdobią Jego koronę i uchroni szczerych podczas dnia sądowego (4,4—6,2; 3,17).

Poselstwo Malachiasza odnosi się w szczególności do dzisiejszego Kościoła. Jest podobne do poselstwa skierowanego do Kościoła w Laodycei z Objawienia (3,14—22). Podobnie jak mieszkańcy Laodycei, tak samo Żydzi za dni Malachiasza, byli całkowicie nieczuli na sprawy duchowe i „niczego nie potrzebowali” (Obj. 3,17), a jednak w istocie rzeczy byli „ubodzy” w skarby niebieskie, „ślepi” na własne błędy i „nadzy”, a więc nieprzyodziani w szaty doskonałości charakteru Jezusa Chrystusa (w. 17). Podobnie jak ów mąż z przypowieści, który stał bez szaty weselnej (Mat. 22,11—13), tak samo i oni stali przed obliczem Króla wszechświata, gardząc szatą Jego sprawiedliwości i ufając bezgranicznie w swe nędzne łachmany własnej sprawiedliwości.

4. MYŚL TEOLOGICZNA

Bogactwo treściowe, teologiczne i moralne jest olbrzymie. Poglądy teologiczne Malachiasza koncentrują się na zasadach ścisłego monoteizmu. Bóg jest Bogiem sprawiedliwym i łaskawym. Podkreślają sprawiedliwość Boga i jednostkową odpowiedzialność człowieka. Wskazują na potrzebę nie formalnego, lecz moralnego praktykowania wiary. Poruszają różne kwestie kultowe, m.in. sprawę dziesięcin, a także moralności indywidualnej i społecznej, kwestię małżeństwa. Dotykają wreszcie

spraw mesjanistycznych. Prorok jest już bliski Nowego Testamentu. Księga Malachiasza stanowi godne zamknięcie Dwunastu Mniejszych proroków i w ogóle Starego Testamentu¹²².

VI. PODZIAŁ KSIĘGI

Wstęp

1. Poselstwo Boże: 1,1.
2. Przekazanie poselstwa przez Malachiasza: 1,1.

I. Miłość Boża do swego ludu: 1,2—5.

1. Zaprzeczenie miłości: 1,2.
2. Dowody miłości: 1,2—5.

II. Degeneracja życia religijnego: 1,7—2,17.

1. Nierozróżnianie między świętym a pospolitym: 1,7—10.
2. Niewykonywanie posługi misyjnej: 1,11—12.
3. Zaniechanie posługi kapłańskiej: 1,13—2,13.
4. Niepraktykowanie zasad w codziennym życiu: 2,14—17.

III. Ostrzeżenie przed zbliżającym się sądem: 3,1—15.

1. Zapowiedź dnia sądu: 3,1—6.
2. Zarzut oszukiwania Boga: 3,7—12.
3. Zarzut kuszenia Boga: 3,13—15.

IV. Przygotowanie się na dzień sądu: 3,16—21.

1. Wybawienie dla bojących się Pana: 3,16—17.
2. Zagłada niezbożnych: 3,18—21.

Zakończenie

1. Wezwanie do przestrzegania prawa: 3,22.
2. Zapowiedź przyjścia Eliasza: 3,23—24.

¹²² Por. WST, s. 546.